

GEMEENTE ARNHEM

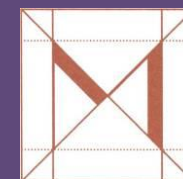
VOORMALIGE OPENBARE LAGERE SCHOOL X
Spijkerstraat 134, Arnhem

Bouwhistorisch onderzoek en waardenbepaling

I.o.v. VES Executive Services, 11 maart 2013

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

COLOFON

Adres object van onderzoek

Voormalige openbare lagere school X
Spijkerstraat 134
6828 DP te Arnhem

Opdrachtgever

VES Executive Services
Coördinator project: de heer R. Verheij

Onderzoek, documentatie en fotografie

Mw. BSc V. Delmee (onderzoek en rapportage)
Drs. F.A.C. Haans bnb (fotografie en redactie, aanvullingen)

**Dit is een uitgave van het Monumenten Advies Bureau
In opdracht van VES Executive Services maart 2013
Copyright MAB-rapportages Nijmegen 2013**

Monumenten Advies Bureau

Drs. C.J.B.P. Frank
Drs. F.A.C. Haans bnb

Mw. drs. C.H.J.M. van den Broek
Mw. V. Delmee BSc
Drs. J.H.J. van Hest
Ing. G. Korenberg
Mw. drs. M. Lemmens
Mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1
6542 SN Nijmegen
Tel: 024-3786742
Fax: 024-3792477
Info@monumentenadviesbureau.nl
www.monumentenadviesbureau.nl

INHOUD

1	INLEIDING	4
2	HISTORISCHE SCHETS	5
2.1	Historische ontwikkeling Arnhem, de vroege geschiedenis, middeleeuwen, 17de eeuw	5
	De vroege geschiedenis	5
	Middeleeuwse uitvalsweg vanaf de Velperpoort	5
	De stadsplattegrond van Jacob van Deventer	6
	De stadskaarten uit de 17^e eeuw	7
2.2	Ontwikkelingen in de 19 ^{de} eeuw	8
	Begraafplaats aan het begin van de Steenstraat	8
	De 'Postweg naar Zutphen' aan het begin van de 19^e eeuw	9
	Sloop van de stadsmuren en aanleg van de singels	11
	Aanleg van het Spijkerkwartier/plan Heuvelink	14
	Scholenbouw in het Spijkerkwartier	19
	Oorlog en wederopbouw	21
2.3	Historie van de Nederlandse scholenbouw tot 1940	22
2.4	Het type schoolgebouw tot de Tweede Wereldoorlog	24
2.5	Historische Ontwikkeling van de openbare school X aan de Spijkerstraat 134 aan de hand van bronnen	26
2.5.1	Kaarten en foto's uit het einde van de 19 ^e en begin van de 20 ^e eeuw	26
2.5.2	Bouwtekeningen 1876	28
2.5.3	Bouwtekeningen juni 1956	36
2.5.4	Bouwtekeningen maart 1957	40
2.5.5	Het kunstwerk	41
2.5.6	Bouwhistorische bevindingen	42
3	BESCHRIJVING	51
3.1	Redengevende beschrijving	51
3.2	Ligging	52
3.3	Hoofdvorm	53
3.3	Constructie en indeling	54
3.4	Gevels	58
3.4.1	Voorgevel	58
3.4.2	Rechter zijgevel	59
3.4.3	Achtergevel	60
3.4.4	Linker zijgevel	61
3.5	Interieur	62
3.6	Overige onderdelen	85
3.6.1	Erfafscheiding	85
4	BOUWHISTORISCHE ONTWIKKELING	87
4.1	1876	87
4.2	Omstreeks 1910	87
4.3	Omstreeks jaren '40 van de twintigste eeuw	87
4.4	1956	87
4.5	1957	88
4.6	Verbouwingen na 1957	88
5	WAARDENBEPALING	89
5.1	Vergelijkende waardenbepaling	89
5.2	Objectgerichte waardenbepaling	89
	Architectuurhistorische en bouwhistorische waarde	89
	Situeringswaarde/context	89
	Cultuurhistorische waarde	90
5.3	Getrapte waardenbepaling op onderdelen en details	90
5.3.1	Exterieur school	90
5.3.2	Interieur school	91
5.4	Toelichting op de waardengradaties	92
6	LITERATUUR EN BRONNEN	93
6.1	Gebruikte literatuur	93
6.2	Gehanteerde bronnen	94
7	DATERING- EN WAARDENKAART	95

1 INLEIDING

De voormalige openbare school X aan de Spijkerstraat 134 te Arnhem

In februari 2013 kreeg het Monumenten Advies Bureau van de huidige eigenaar VES Executive Service de opdracht voor het uitvoeren van een waardenstellend bouwhistorisch onderzoek de voormalige openbare school aan de Spijkerstraat 134 in Arnhem. Op deze manier kan aangeduid worden wat de mogelijkheden zijn in deze als gemeentelijk monument beschermde school, die in 1876 is gebouwd. Dit houdt in, dat aan uitvoering van onderhoud, restauratie en verbouwingen ten behoeve van herbestemming bijzondere eisen worden gesteld, die tot doel hebben de constructie, materiaalgebruik en architectuur van het monument zoveel mogelijk te respecteren en te conserveren. De school ligt tevens in een gebied met wat oudere bebouwing, waardoor een omzichtige omgang met het gebouw een vereiste is.

Bouwhistorische rapportage met waardenstelling

De rapportage van het MAB omvat een bouwhistorische rapportage en een waardenbepaling. Deze zijn gebaseerd op een architectuur-, bouw- en kunsthistorische, een stedenbouwkundige en een cultuurhistorische analyse van het gebouw. Het gebouw is wat betreft concept, typologie, structuur, constructies, details, materiaalgebruik, interieurafwerking, etc. nader geduid en geanalyseerd. Middels literatuur- en archiefonderzoek werden gegevens verzameld over de oorspronkelijke staat, verbouwingen, de architecten en andere bijzonderheden. Door vergelijkend literatuuronderzoek naar andere scholen is het complex in zijn architectuur-, kunst- en cultuurhistorische context geplaatst. De getrapte waardenstelling, weergegeven in tekst en op tekeningen is opgezet conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (versie 2009).

Veldwerk en rapport

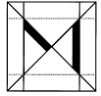
Het veldwerkonderzoek vond plaats op 4 maart 2013 en had mede omdat het pand nog in gebruik is het karakter van een bouwhistorische verkenning, waarbij dus destructief onderzoek niet heeft plaats gevonden.

De bouwhistorische rapportage begint met de inleiding (hoofdstuk 1), waarna wordt ingegaan op de historische achtergrond (hoofdstuk 2). In hoofdstuk 3 wordt de school architectuur- en bouwhistorisch beschreven, waarbij gebruik is gemaakt van veel beeldmateriaal. Hoofdstuk 4 bevat kort de

ontwikkelingsgeschiedenis van het gebouw. In hoofdstuk 5 komt de monumentale waardenstelling aan bod, zowel vergelijkend als objectgericht. De waardenstelling gaat uit van hoofdlijnen maar er is bovendien een getrapte waardenstelling op details. Deze is achterin het rapport ook in kleuren weergegeven op de in de bijlagen opgenomen tekeningen, conform de landelijke Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (versie 2009) opgesteld en uitgegeven door de Rijksgebouwendienst (RGD) in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Stichting Bouwhistorie Nederland (SBN). Verder volgt in hoofdstuk 6 nog een lijst van de gebruikte bronnen en literatuur.

We hopen met deze rapportage iedereen die op enigerlei wijze betrokken is bij de herbestemming inzicht te hebben verschaft in de achtergronden en waarden die de school in zich heeft. Verder hopen we dat de uitkomsten van het onderzoek vooral ook inspirerend kunnen werken bij het zoeken naar passende invullingen, zodat het onderzoek een zinvolle bijdrage kan leveren aan een herbestemming van het gebouw, die de monumentale kwaliteiten ervan op een maximaal mogelijke wijze respecteert en waar mogelijk versterkt.

Drs. F.A.C. Haans, bnb & mw. Bsc. V. Delmee
Monumenten Advies Bureau – Nijmegen, 11 maart 2013

2 HISTORISCHE SCHETS

2.1 *Historische ontwikkeling Arnhem, de vroege geschiedenis, middeleeuwen, 17de eeuw*

De vroege geschiedenis

De naam Arnhem wordt voor het eerst in het jaar 893 vermeld in de goederenlijst van de abdij van Prüm. Rond de jaartelling is het dorp ontstaan aan de Jansbeek nabij de noordgrens van de Romeinse rijk, die langs Rijn en Nederrijn tot Katwijk aan Zee liep. Op de Arnhemse linker oever van de Nederrijn liggen ruïnes van castellum Meinerswijk dat in 1979 ontdekt werd. Het Bataafse dorp won door de ligging aan belang. Er woonden boeren en handwerkslieden en later ook smeden en timmerlieden. De plaats groeide uit tot stad en kreeg op 13 juli 1233 stadsrechten van Otto II, Graaf van Gelre en Zutphen.

Middeleeuwse uitvalsweg vanaf de Velperpoort

Ten oosten van Arnhem was tot in de 19e eeuw nauwelijks bebouwing aanwezig. De tegenwoordig levendige Steenstraat was een van de weinige wegen en de bebouwing concentreerde zich hieraan. Het is één van de oudste wegen in Arnhem. De oorsprong ervan ligt mogelijk reeds in de vroege Middeleeuwen. Het tracé vormt onderdeel van de historische hoofdstructuur van het Arnhemse centrumgebied en de directe omgeving daarvan, zijnde de lange doorgaande weg van Arnhem via Velp richting Zutphen, waarvan het meest westelijke deel (de as Rijnstraat-Vijzelstraat-Ketelstraat-Roggestraat) binnen de middeleeuwse nederzetting kwam te liggen. De eerste schriftelijke vermelding van de Steenstraat, als "(Velper) Steenweg" dateert van 1301. De weg was toen al in steen verhard, wat destijds voor wegen buiten de steden zeer uitzonderlijk was. De naam Velpersteenstraat is eeuwenlang gebruikt, hoewel de weg ook wel werd aangeduid als "Groote weg van Zutphen naar Arnhem".

De stad was vanuit de Steenstraat toegankelijk via de Velperpoort, die ongeveer ter hoogte van de huidige aansluiting van het Velperplein op de Roggestraat stond. Al in 1352 wordt deze poort ook wel de "Spieckerspoort" genoemd, een verwijzing naar de Spijkers ofwel kleine landhuizen die hier ten noord-oosten van de stad in het buitengebied te vinden waren en waar de

later aan deze zijde van de stad gerealiseerde Spijkerbuurt, Spijkerstraat en Spijkerkwartier naar zijn vernoemd. De poort bestond uit twee delen, met een buitenpoort en een binnenpoort aan de zijde van de Roggestraat. Verder was er een ophaalbrug die over de stadsgracht die leidde naar het zogeheten Gaymansbolwerk, dat in 1802 is afgebroken. Dit bolwerk vormde onderdeel van uitgebreide versterkingen rond de binnenstad. De binnenpoort van de Velperpoort is al in 1792 gesloopt en in 1831 verdween ook het resterende deel van het gebouw.

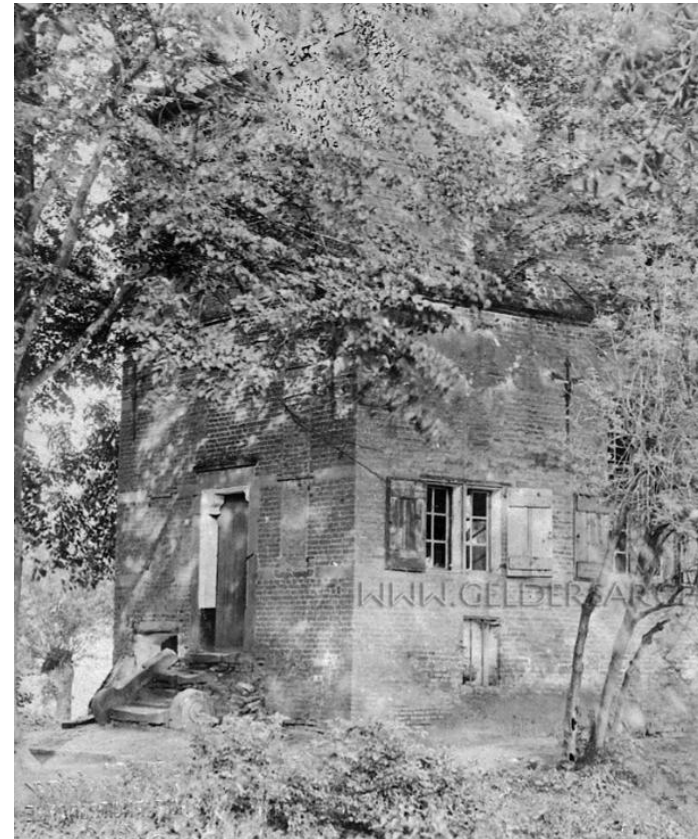

Foto uit ca. 1870 van "Dullerts Spijker", het stenen Spijker gebouwd in 1612 en gesloopt in 1880. Plaats waar later Boulevard Dijk- Emma- en Spijkerstraat enz. enz. op gebouwd zijn. Bron: www.geldersarchief.nl, 1501-04 - D_68_6

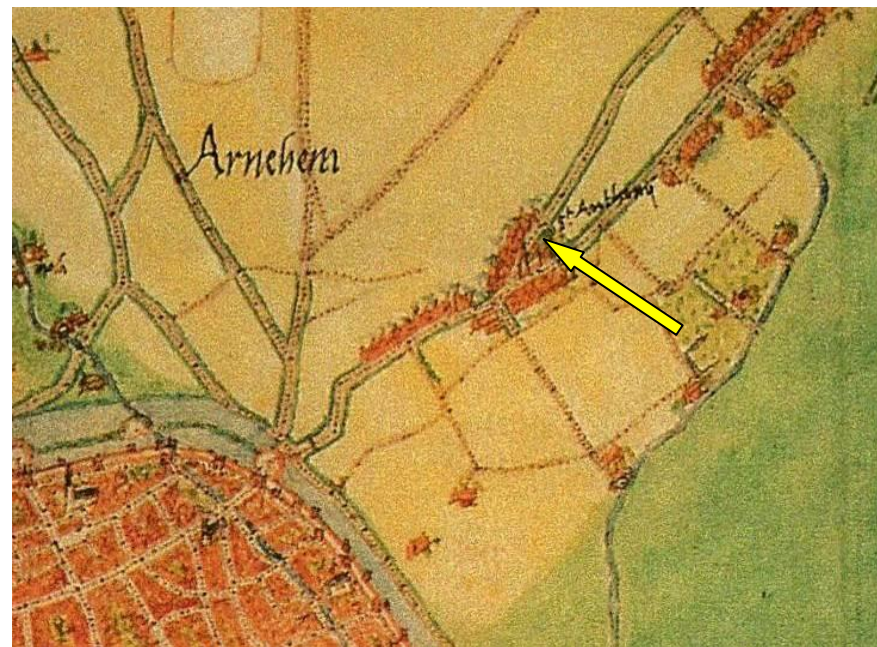
Adolf van Gelre bouwde in 1617 Het Geldersch Spijker, In 1879 werd het gesloopt.

De Steenstraat liep langs de noordflank van het Arnhemse Broek, een door zijn lage ligging tamelijk drassig gebied waarin in de middeleeuwen voornamelijk hooi- en weidelanden waren gelegen. Hogerop, op de overgang naar de Arnhemse enk bevonden zich ook kampen, die voor de akkerbouw in gebruik waren. In het Broek lagen uitgestrekte bezittingen van de stad Arnhem, diverse geestelijke instellingen en ook particuliere goederen, waarvan het Gelders Spijker een voorbeeld is. De lage ligging van de Steenstraat, die van oudsher een belangrijke verkeersfunctie vervulde, zal de reden zijn geweest voor het aanbrengen van een stenen plaveisel. Zo kon de stad Arnhem, die in de middeleeuwen uitgroeide tot een drukbezochte residentie- en marktstad met droge voeten worden bereikt. De lage ligging maakte het gebied ook minder geschikt voor bebouwing, wat verklaart, dat het gebied lange tijd nauwelijks hiervoor gebruikt werd. Bovendien bevond het zich in het schootsveld van de vesting Arnhem.

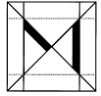
Op www.spijkerkwartier.net geeft Joep Mannaerts de volgende beschrijving van het Gelders Spijker: *“Het Gelders Spijker lag aan de Molenbeek waar een vijver onderdeel vormde van de loop. Het Spijkerkwartier ontleent de naam echter aan beide Spijkers die in dit gebied vroeger stonden. De spijkers waren zinvol voor de opslag van de (graan) oogst. De stad werd 's winters hieruit bevoorrad. Een dergelijk spijker bood als versterkt (want met stenen*

gebouwd) huis een veilig en koel onderkomen buiten de houten huizen in de stad. De houten huizen vormden een brandrisico met vuur voor koken en verwarmen. Ze gingen dan ook menigmaal in vlammen op. Het oudste spijker van de beide uit onze omgeving dateert van 1572 en werd later wel het Dullertspijker genoemd. Het is in 1880 gesloopt. Het is mogelijk dat dit spijker werd gebouwd op de fundatie van een nog ouder "Spieker". Het begrip "spijker" is ontstaan uit het laat Latijnse "Spicarium" (voorraadschuur). Het is verwant aan het Duitse woord "Speicher". In 2011 werden de fundamenteën van het Dullertspijker gevonden op het terrein van de pas gesloopte melkfabriek.”

De stadsplattegrond van Jacob van Deventer

De Steenstraat op een detail van de stadsplattegrond van Jacob van Deventer (ca. 1560). Rondom de aansluiting van de Rosendaalsestraat, waar het St. Anthoniegasthuis (gele pijl) staat, bevindt zich een bebouwingsconcentratie (GA-kaart 3431). Ten zuiden van de straat is nauwelijks bebouwing aanwezig. Er zijn slechts enkele Spijkers aangegeven.

Eén vroege weergave van het gebied vinden we op de plattegrond van Arnhem die Jacob van Deventer rond 1560 tekende. De Steenstraat is hierop herkenbaar als een belangrijke landweg, dé uitvalsweg aan de noord- en oostzijde van de oude stad. In het schootsveld van de vesting ontbrak bebouwing, maar verderop is vooral aan de noordzijde van de straat en op de splitsing met de weg naar Rozendaal een vrij intensieve lintbebouwing te zien. Aan de zuidkant van de straat de twee toegangswegen ingetekend, die naar de bebouwing van het Hertogs of Dullerts Spijker en het meer westelijk gelegen Gelders Spijker leidden. De weg naar laatstgenoemde locatie leeft tegenwoordig voort in de Spijkerlaan en Kastanjelaan; in het andere geval gaat het om een landweg die zo ongeveer ter hoogte van de tegenwoordige Hertogstraat lag.

Bij de aansluiting op de tegenwoordige Rosendaalsestraat – eveneens een uit de Middeleeuwen daterend tracé – is het complex van het Sint Antonie Gasthuis te zien, met omringende bebouwing. Dit leprozenhuis stond tot 1842 ter hoogte van het tegenwoordige Westeinde, één van de noordelijke zijstraatjes van de Steenstraat. Vlakbij doorsnijdt de spoorlijn nu de vroegere aansluiting op de Rosendaalsestraat.

Uitsnede kaart Nicolaas van Geelkercken, 1634-1635. De bebouwing langs de Steenstraat (gele pijl) is enigszins uitgedund. Bron:www.arneym.nl

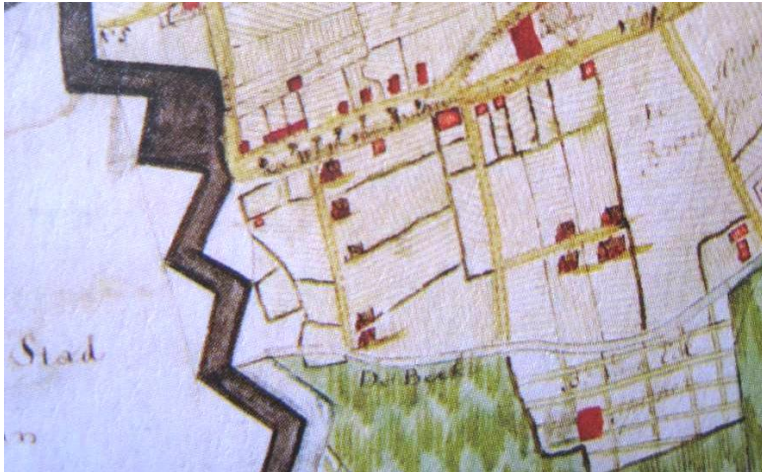
De stadskarten uit de 17^e eeuw

De situatie in de jaren dertig van de 17de eeuw is zichtbaar op de stadsplattegrond van J. Blaeu (GA). Ten oosten van de stad in de huidige Spijkerbuurt (gele pijl) ligt een groot aantal tuinen. Bron:www.arneym.nl

Op de kaart van Joan Blaeu uit 1635 is vooral onbebouwd gebied ten oosten van de historische stad te zien. Hij tekende de onbebouwde terreinen in 1635 in met verschillende tuinen. Verder zijn diverse uitbreidingen van de vestingwerken getekend, die in de voorgaande jaren hadden plaatsgevonden. Zo werd er in de Spaanse tijd onder andere een nieuwe brug gelegd voor de Velperpoort (1572-1574) en zijn later in opdracht van prins Maurits diverse werkzaamheden uitgevoerd (1619-1623). Hiermee werden de destijds moderne aarden vestingwerken met puntige bastions en ravelijnen gecreëerd naar een ontwerp van Menno van Coehoorn, die op diverse kaarten uit de 17de tot vroege 19de eeuw zijn te zien. In de jaren na 1829 zijn deze vestingwerken weer geslecht.

De gouden eeuw ging in Arnhem gepaard met spinnerij en tabaksteelt op de akkers. In 1740 werd bijvoorbeeld ongeveer 3 miljoen pond gedroogde tabak afgewogen in het waaggebouw aan de Markt. Er kwamen mooie huizen langs de Velperweg en Utrechtseweg.¹

Kaart van Gijsbert Verbeek van het gebied uit 1749. (GA-lade 15)

Detail Hottingerkaart, ca. 1775. Duidelijk is in het kleurverschil van de ondergrond de overgang van het Broek naar de stuwwal weergegeven.

Uit de kaarten van Blaeu en die van Nicolaes van Geelkercken, beide uit de

¹ Bron: "Boeren burgers en rijkelui", Kuipers, 1994.

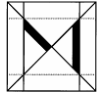
jaren dertig van de 17de eeuw, blijkt de bebouwing aan de noordzijde van de Steenstraat verminderd te zijn ten opzichte van de 16de-eeuwse kaarten van Jacob van Deventer en Aernout Buchelius. Op de kaart van Van Geelkercken zijn verder aan weerskanten van de "Wech nae Zutphen ende Doesborch" zeer nauwgezet verschillende kampen en tuinen met de bijbehorende namen, afmetingen en eigendomsvermeldingen ingetekend. Aan de zuidkant worden dan de "Smoorpots Camp" en de "Gasthuys Camp" genoemd. Laatstgenoemd terrein was eigendom van het in de stad gevestigde Sint Catharinae Gasthuis en was aanvankelijk veel groter. Herhaaldelijk moesten hiervan stukken voor de vestingwerken worden afgestaan. Naar eerstgenoemd terrein heeft nog lang de naam Smoorpotsteeg verwezen, nu bekend als de Boekhorstenstraat, die tegenwoordig de Spijkerstraat met de Steenstraat verbindt. Dat de omgeving van de Steenstraat eeuwenlang door tuinen en bouwland (tuinderijen) werd gekenmerkt leeft tegenwoordig nog voort in de naamgeving van de aan de noordkant van de Steenstraat gelegen Bloemstraat, Kwekerijstraat en Tuinstraat.

Ook kaarten uit de 18de eeuw tonen aan, dat de situatie rond de Steenstraat in die periode niet zoveel verschilt met die op de oudere kaarten. De bebouwing langs de Steenstraat lijkt zich langzaam aan wat te verdichten.

2.2 Ontwikkelingen in de 19de eeuw

Begraafplaats aan het begin van de Steenstraat

In de 19de eeuw komen aan deze zijde stadsuitbreidingen op gang en verandert het gebied ingrijpend. Daaraan voorafgaande is eind 18de eeuw net buiten de Velperpoort ofwel Velperbarrière aan het begin van de "Weg naar Zutphen" een algemene begraafplaats aangelegd, ter hoogte van de huidige St.-Martinuskerk. De aanleg hing samen met de ontwikkeling om begraafplaatsen voortaan buiten de bebouwde kom te situeren, waardoor een einde kon worden gemaakt aan de vaak onhygiënische toestanden die samenhangen met het begraven in en rondom de grote stadskerken. Hier betrof het de vervanging van de begraafplaats rondom de Grote of Eusebiuskerk. Dat dit tegen de achtergrond van de politieke ontwikkelingen van die tijd door de traditioneel gezinden ofwel de zogeheten Regentenpartij werd gezien als nieuwlichterij van de Patriotten, blijkt uit de hevige onlusten die de beoogde aanleg teweegbracht. Uiteindelijk is de nieuwe begraafplaats er in 1783 toch gekomen. Het grafterrein was evenwel vooral bestemd voor

armen, militairen en lijdens aan besmettelijke ziekten. Na het kerkhofoproer van 1783 werd het weer buiten gebruik gesteld. In 1823 werd de begraafplaats voor Rooms-katholieken gereserveerd. In 1852 werd het terrein gesloten toen de begraafplaats op Onder de Linden in gebruik werd genomen.

Iet lyk van de vrouw van een fergeant van de militairen op het nieuwe kerkhof buiten Arnhem, opgegraven en ter begraafinge na de stad gebragt : den 4^{den} Augustus 1783.

Tekening van het opgraven van een lijk van een vrouw in augustus 1783 van de begraafplaats aan de Steenstraat. www.arneym.nl

De 'Postweg naar Zutphen' aan het begin van de 19^e eeuw

In de eerste helft van de 19de eeuw had de "Postweg naar Zutphen", zoals de straat toen ook wel genoemd werd, evenwel nog het landelijke karakter van een in het buitengebied gelegen uitvalsweg. Markus haalt in zijn boek herinneringen op aan deze periode: "komende vanuit de binnenstad zag men

links de muur langs de rooms-katholieke begraafplaats, met vanaf de ingang hiervan een zicht op het grote Calvarie-kruisbeeld" (facsimilé Markus 1965, p. 486-487). Tegen de kerkhofmuur stond "de doorrijshuur van Florissen, een koffiehuis en uitspanning met eene breede, groene warande langs den voorgevel". Naast Florissen bevonden zich "de huisjes van Schaap, die later voor een groot gedeelte in de Bloemstraat werden opgenomen" (de Bloemstraat is pas in het derde kwart van de 19de eeuw aangelegd). Verder is op de kadastrale kaart van 1832 en ook op de stadskaart van 1842 goed te zien dat er toen aan weerskanten van de straat nog zeer veel tuinen, moesgrond en ander bouwland te vinden waren. In feite was er sinds de 17de eeuw nog niet zoveel veranderd, behalve dat er her en der wat meer bebouwing langs de weg was verschenen. De gronden tussen de Molenbeek en de Steenstraat waren van belang voor de voedselvoorziening van de stad en voornamelijk in gebruik als groentetuin.

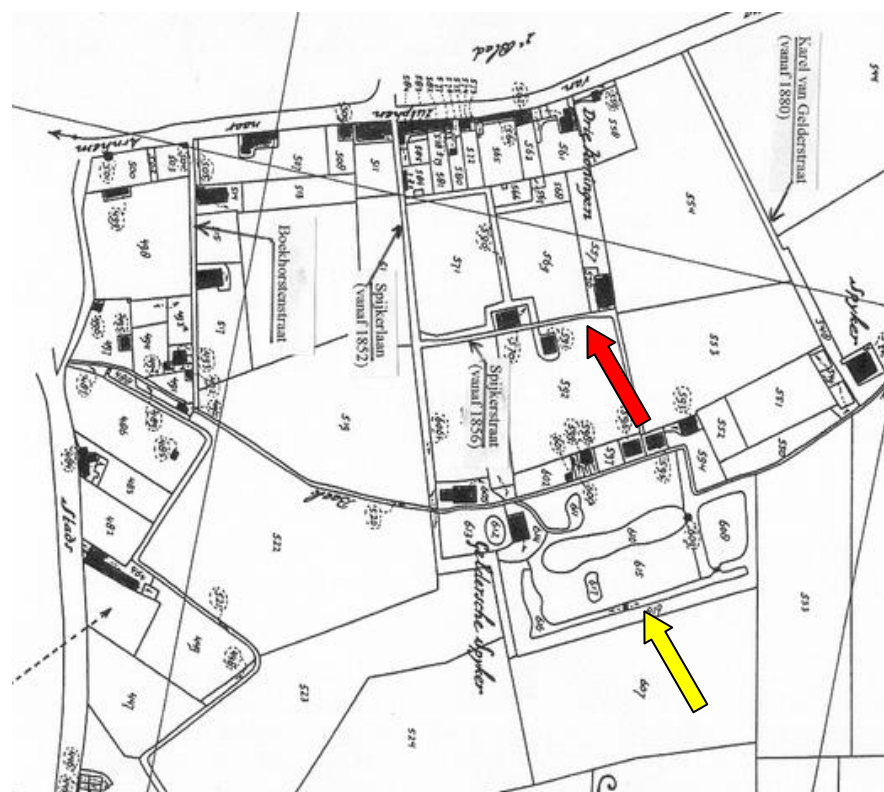
Verzamelplan van de kadastrale kaart uit 1811-1832. Bron: watwaswaar.nl

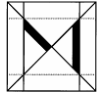
Uitsnede van de kaart van het kadaster uit 1811-1832 van het Arnhems Broek, waar later de Spijkerbuurt werd gerealiseerd. Hierop te zien is dat in dit deel van de stad (gele pijl) in deze tijd nauwelijks bebouwing stond. Alleen langs de Steenstraat was bebouwing aanwezig. Bron: watwaswaar.nl

Het Sint Catharina Gasthuis was nog altijd eigenaar van het zuidelijk aan het begin van de Steenstraat gelegen tuinperceel. Langs de straat zelf waren hier evenwel enige kavels in handen van particulieren gekomen. Zij bezaten er tuinen met theekoepels, met daartussen een weggetje dat naar de gronden van het gasthuis leidde.

Ook verderop in de straat waren nog diverse tuinen met theekoepels te vinden. Bekend is bovendien de oude herberg "De Drie Koningen" die tot omstreeks 1847 op de westelijke hoek van de latere Driekoningenstraat heeft gestaan. Tegenover de tegenwoordige Spijkerlaan lag in ieder geval nog omstreeks 1850 de grote bloemkwekerij "Kweeklust" van W. van Zoest en Zoon. De kweker T.H. Lorentz was in 1832 eigenaar van de tuinen die een groot deel van het perceel ten oosten van de Boekhorstenstraat besloegen en waar zich ook zijn woonhuis bevond. Aan weerszijden van de tegenwoordige Hertogstraat lagen in 1832 de uitgestrekte tuinen van de rentenier Gerrit Dullert wiens familienaam voortleeft in de Dullertstichting.

Detail kadastrale kaart 1832 omgeving Gelders Spijker (gele pijl) en de plek waar later de school is gebouwd (rode pijl) (Gemeente Arnhem, Sectie D, Arnhemsche Broek) Bron: www.spijkerkwartier.net

Centraal in het gebied dat we nu Spijkerkwartier noemen lag het landgoed Geldersch Spijker, dat ooit bezit was van de hertogen van Gelre, dat omringd werd door akkers en weiland. Het gepleisterde huis stond ongeveer op de kruising Parkstraat - Prins Hendrikstraat en was toegankelijk vanaf de Steenstraat via de Spijkerlaan. De twee hardstenen palen van de toegangspoort zijn nog te vinden aan de Kastanjelaan. Ten oosten van het Geldersch Spijker bevond zich nog een tweede spijker, dat na verloop van tijd het Dullertspijker werd genoemd. Dit huis was wat kleiner en had het uiterlijk van een vesting. Het stond bij de kruising van de Dullert- en Karel van Gelderstraat. Over beide landgoederen stroomde de Molenbeek die ter hoogte van de Spijkerstraat uitmondde in de Lauwersgracht.

Vanaf 1803 tot 1831 werd het Gelders Spijker bewoond door de jurist mr. Jacob Cambier en zijn vrouw Adriana Post. Cambier, die het landgoed uitbreidde in 1804 en 1809 tot een oppervlak van ruim 11 hectare. Hiermee besloeg het ongeveer 40% van wat later het Spijkerkwartier is geworden. Het huis stond ongeveer op de huidige kruising van de Prins Hendrik- en de Parkstraat. Het had negen grote en twee kleine kamers, een keuken en kamers voor het personeel, evenals kelders en bergplaatsen. Op het terrein stond nog een tuinmanswoning met stalling (voor koets en paarden). De tuin was in Engelse landschapsstijl. Ook was er een moestuin en acht hectare weiland. De erfgenamen verkochten in mei 1831 het landgoed bij een openbare verkoop aan predikant Johannes Oosterdijk uit Lunteren voor een bedrag van f 23.379,-.

Sloop van de stadsmuren en aanleg van de singels

Na de opheffing van de vestingstatus begon de stad Arnhem in 1829 met een grootschalige uitleg, waarbij in eerste instantie het binnensingelgebied in ontwikkeling werd gebracht. Arnhem kreeg van het rijk toestemming om haar stadsmuren en overige vestingwerken naar goeddunken te slopen. Dit maakte een snelle uitbreiding van de stad mogelijk. De restanten van de middeleeuwse muren en poorten en de uit de 16de tot 18de eeuw daterende aarden wallen werden geslecht, en het terrein van de vestingwerken werd grotendeels herschapen in een park met schilderachtige vijverpartijen en wandelingen. Dit park vormde een passende entourage voor de vele villa's en herenhuizen, die aanvankelijk alleen langs de binnenzijde, maar later ook langs de buitenranden van de nieuwe singels verrezen. Arnhem wilde hiermee welgestelden naar de stad trekken.

Aan de rand van het binnensingelgebied lagen de tot een lommerrijke wandeling vergraven vestinggracht en de zogenaamde Stadssingel, een soort van ringweg, waarin al voor het midden van de 19de eeuw enkele huizen waren gebouwd.

Rond 1850 was inmiddels grote behoefte ontstaan aan nieuwe bouwgrond voor de gegoede stand. In dit kader werd aan stadsbouwmeester Hendrik Jan Heuvelink sr. (1806-1867) de opdracht gegeven voor een "Plan tot den uitleg van de stad Arnhem". Het plan uit 1853 moest niet alleen ruimte creëren voor de huisvesting van welgestelden, maar diende tevens ongewenste ruimtelijke ontwikkelingen in het stadsgebied het hoofd te bieden, zoals het ontstaan van sloppenwijken en de aanleg van de spoorlijn naar Duitsland, die de stad van het prachtige parklandschap aan de noordzijde zou afsnijden. Heuvelinks plan omvatte naast de hoofdstructuur voor het Spijkerkwartier onder andere de aanleg van de buitensingels, die grotendeels over de bestaande Stadssingel werden geprojecteerd. De herenhuizen aan de Jansbuiten-, de Velperbuiten- en de Eusebiusbuitensingel werden met hun voorgevels gericht op de stad en de oude singelgrachtstructuur, die andermaal opnieuw werd gemodelleerd. De bedoeling was dat op deze manier de achterliggende volkswijken en het spoor zo veel mogelijk aan het oog werden onttrokken.

Park en singel vanuit het zuidwesten, rond 1870 (Gelders Archief 1501-04 - B_3313_1)

Plattegrond voor de aanleg van de spoorlijn 1850-1864. Bron: www.watwaswaar.nl

Plattegrond van na 1856, waarop de spoorlijn naar Duitsland staat aangegeven. Bron: www.watwaswaar.nl

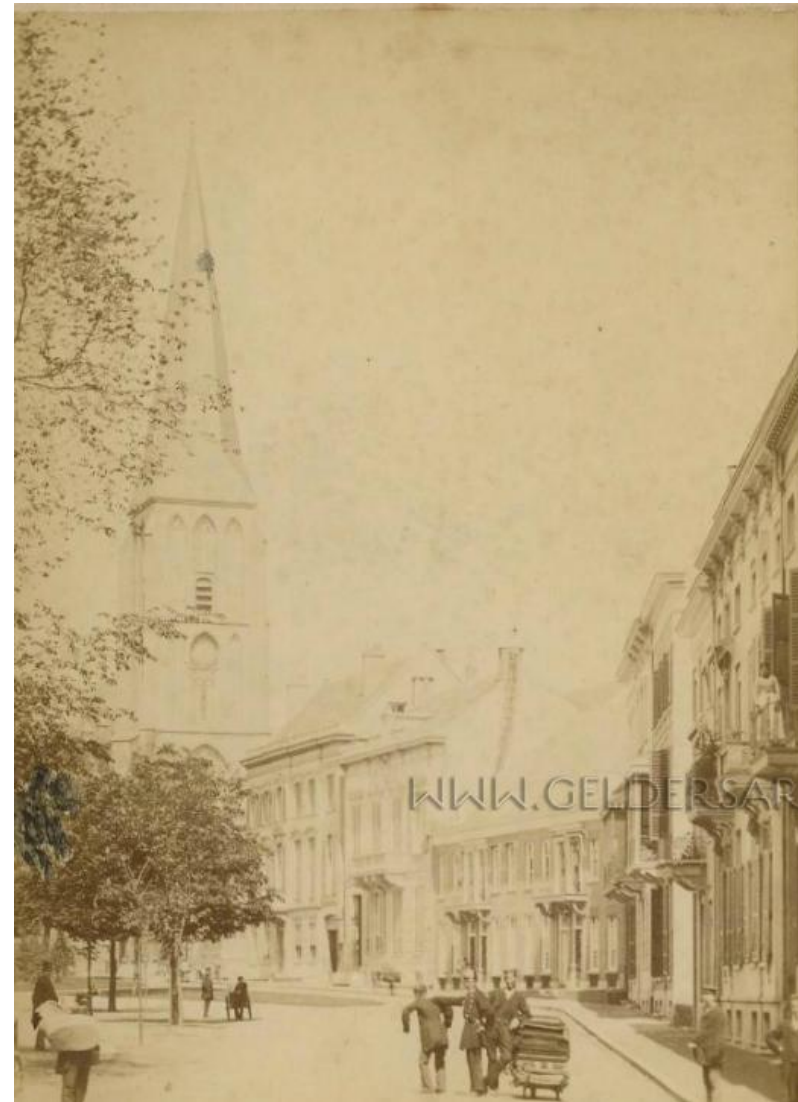
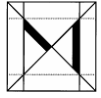

Foto uit 1880-1895 van de Velperbuitensingel, gedeelte tussen Spijkerstraat en de Steenstraat, met zicht op de toren van de Martinuskerk. Bron: www.Geldersarchief.nl 1501 – 879

Litho van de Velper Barrière in Arnhem van H.W. Last (1817-1873), 1850, Bron: repository.tudelft.nl

Waar de Velperpoort had gestaan werden het Velperplein met de aanpalende Velper- en Jansbinnen- en buitensingels aangelegd. Nog tot 1859 stond evenwel ter plekke van de oude poort de Velper-barrière. Dit uit twee classicistische huisjes met een tussengelegen hekwerk bestaande complex stond ten dienste van de stedelijke tolheffing.

De schuine gevelwand en gebogen hoekaansluiting langs de oostzijde van het Velperplein bij de toegang van de Steenstraat vormen thans nog steeds een restant van het grondplan van het geslechte bolwerk bij de Velperpoort. Hier werden rond 1860 herenhuizen gebouwd.

Het op de zuidwesthoek van de Steenstraat aansluitende deel van de Velperbuitensingel – tot aan de Spijkerstraat – verwijst door de geknikte gevelwand eveneens naar de oude structuur van de vroegere vestingwerken.

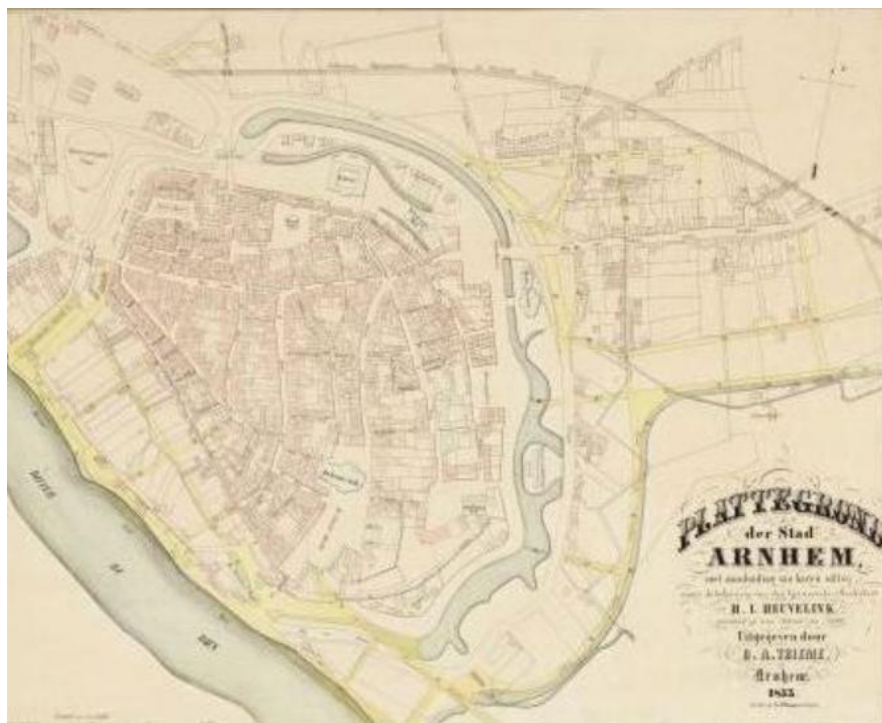
litho uit 1850 van de Nijmeegseweg in Arnhem van H.W. Last (1817-1873), titel "GEZIGT OP DE RIJNBRUG EN DE STAD ARNHEM." Bron: repository.tudelft.nl

De Eusebiusbuitensingel omstreeks 1880-1890, gefotografeerd in noordelijke richting. In het midden is nr. 38 te zien (Gelders Archief 1501-04 - B_9087_2)

Een pleintje met geboomte scheidt hier de gevelwand van het doorgaande tracé van de singel. Ook aan deze singel zijn vanaf omstreeks 1860 herenhuizen gebouwd.

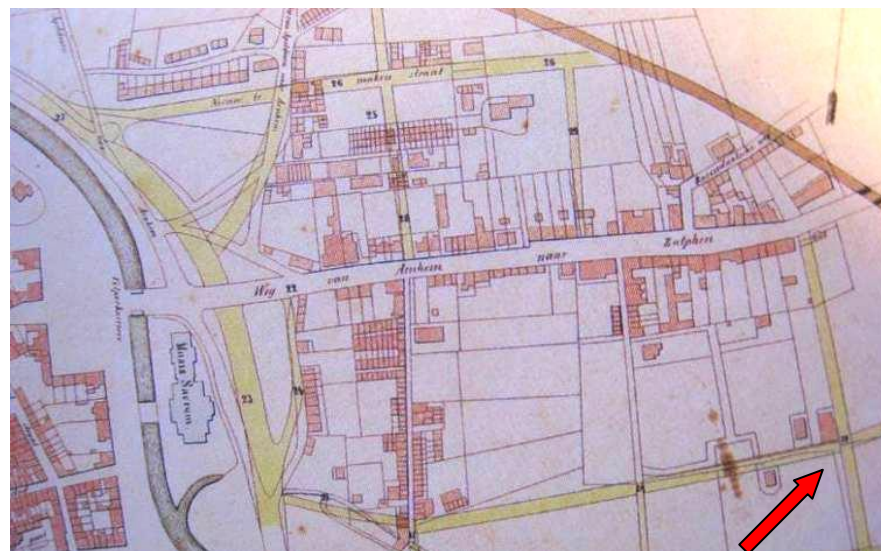
Aanleg van het Spijkerkwartier/plan Heuvelink

Uitbreidingsplan 1853. Bron:www.arneym.nl

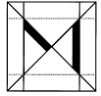
Op basis van plannen van de architecten H.J. Heuvelink sr. en diens zoon H.J. Heuvelink jr. werden ten oosten van het singelgebied nieuwe woonwijken ontwikkeld voor de gegoede burgerij: het Spijker- en het iets jongere Boulevardkwartier, in beide gevallen grote buurten met talloze herenhuizen en villa's. Stadsarchitect H.J. Heuvelink had hiervoor in 1849 opdracht van de gemeente gekregen. De rond het midden van de 19de eeuw nog aanwezige landgoederen het Gelders Spijker en het Hertogs of Dullerts Spijker werden

geleidelijk verkaveld en de betreffende landhuizen zijn respectievelijk in 1879 en 1880 gesloopt. Heuvelink sr. tekende in 1853 de plannen die als onderlegger dienden voor het op de Steenstraat aansluitende deel van de wijk Spijkerkwartier. De uitvoering van het uitbreidingsplan, waarvan overigens niet alle delen werden gerealiseerd, liet men grotendeels over aan het particulier initiatief. De gemeente was vooral betrokken bij de aanleg van straten en de exploitatie van de singels, die bepalend waren voor het aanzien van de stad. Aan de noordzijde werd de nieuwe wijk en de buurt Spoorhoek begrensd door de spoorlijn. In 1845 werd de spoorlijn tussen Amsterdam en Arnhem aangelegd en in 1852 volgde het besluit om de spoorlijn door te trekken naar Duitsland.

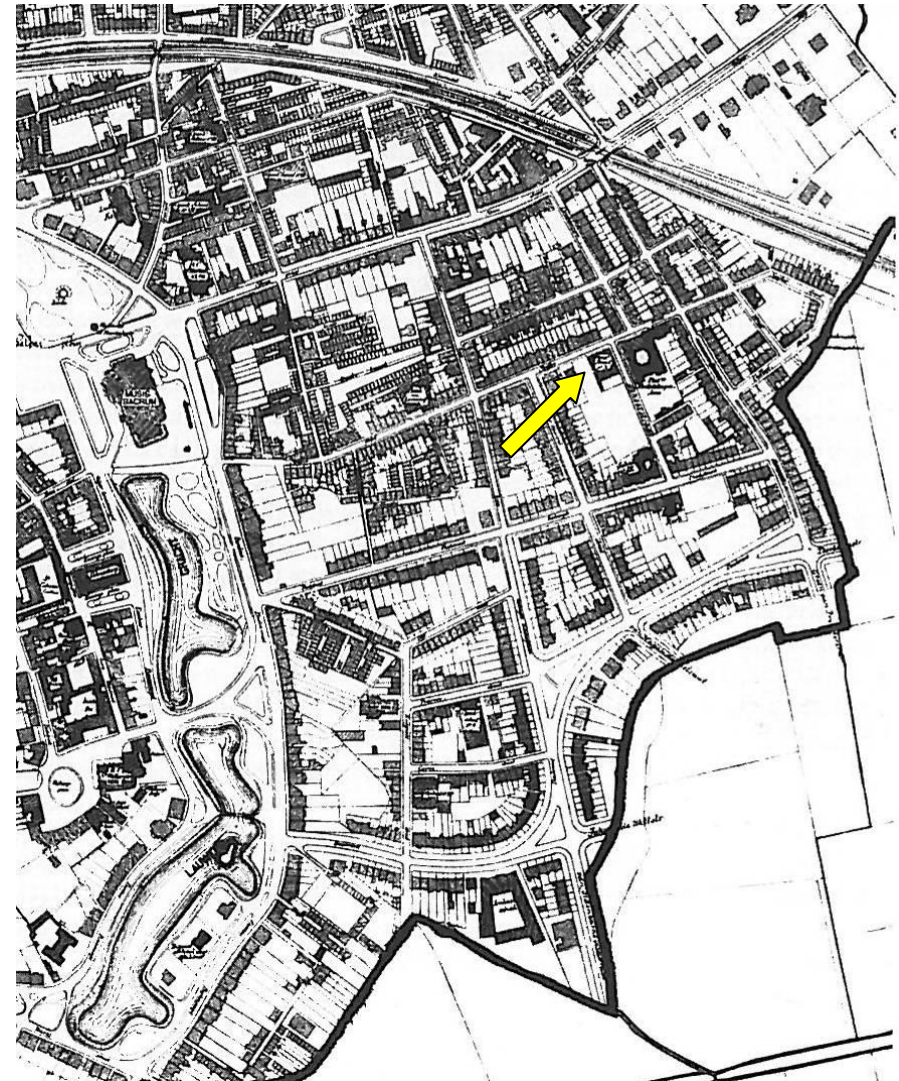
Detail uit het Uitbreidingsplan van H.J. Heuvelink uit 1853 met het tracé van de Spijkerstraat en de plaats waar later de school wordt gerealiseerd. De Steenstraat vormt inmiddels de centrale as in de nieuwe uitbreidingswijken ten oosten van de Arnhemse singels (GA-kaart 1505)

Het Boulevardplan van zijn zoon de architect Hendrik Jan Heuvelink jr. (1833-1901) uit 1877 was het uitgangspunt voor het meer zuidelijke gedeelte, rondom de Boulevard Heuvelink. Het was voor een deel gebaseerd op het plan van zijn vader, dat toen al twintig jaar oud was.

Uitgangspunt voor het Spijkerviertel was om het voorname karakter van de singelbebouwing hier, en ook langs de Steenstraat, voort te zetten. Omstreeks 1875 was een groot deel van de nieuwe wijk gereed. De verkoop van de reeds tot bouwterreinen omgevormde gronden van het Gelders Spijker in 1879 leidde tot de verdere ontwikkeling. De exploitatie en bebouwing verliepen echter vrij langzaam, mede ten gevolge van de suikercrisis in Nederlands-Indië (1884-1885), waardoor veel potentiële wijkbewoners in financiële moeilijkheden kwamen. Het zou zelfs nog tot de vroege 20ste eeuw duren voordat het Spijkerviertel geheel volgebouwd was. Op www.spijkerkwartier.net geeft Joep Mannaerts een uitvoerige geschiedenis over het ontstaan van de wijk waarvan hier een stuk is opgenomen:

In 1853 had de Arnhemse stadsarchitect H.J. Heuvelink zijn plan voor de uitleg van de stad, die zich tussen 1817 en 1834 van de omknelling van de vestingwerken had ontdaan, in zuidelijke en oostelijke richting ontvouwd. Het plan omvatte ook de gronden van het Gelders Spijker. Of het kon worden gerealiseerd hing echter af van de medewerking van de grondeigenaren. En die waren daartoe wel bereid omdat aantrekkelijke opbrengsten in het vooruitzicht stonden, mits de gemeente zich bereid verklaarde de grond voor de straten over te nemen en voor haar rekening te verlichten en te onderhouden. En zo begon in 1865 de aanleg van een straat over de weilanden van het Gelders Spijker tussen de buitensingel en de Kastanjelaan die in 1868 de naam Parkstraat ontving. In 1872 was het werk zover gevorderd dat de nieuwe straat voor een bedrag van f 4000,- aan de gemeente kon worden overgedragen..In de overeenkomst met de gemeente was bedongen - vermoedelijk om de straat breder te laten lijken en de huizen niet te donker - dat in de Parkstraat geen bomen mochten worden geplant. In 1885 is door beplanting van de Parkstraat met acacia's met dit deel van de overeenkomst, zo die nog geldig zou zijn, de hand gelicht. Intussen werd de grond ter weerszijden opnieuw verkaveld en verkocht. Hermina Coops had voor dit werk een zaakwaarnemer met bijzondere volmachten aangetrokken: Hendrik Jan Heuvelink Jr. de zoon van de stadsarchitect. Heuvelink Jr., architect en steenfabrikant is de projectontwikkelaar die een belangrijk deel van het Spijkerviertel tot stand heeft gebracht, hetzij als gevolmachtigde van Hermina Coops, hetzij voor eigen rekening.

Op de kaart van 1889, bijgewerkt tot 1900 staat de school wel afgebeeld (gele pijl). Het Spijkerviertel en Boulevardkwartier zijn dan bijna geheel voltooid. Bron: 'Spijkerviertel en Boulevardkwartier, een monumentale wijk met karakter in Arnhem.'

Boulevardplan (2)

De aanleg van het Spijkerviertel in het laatste kwart van de negentiende eeuw was een zaak van particulieren. De gemeentelijke overheid kwam daar nauwelijks aan te pas. Wel werd de grond voor straten en pleinen door de grondeigenaren aan de gemeente overgedragen, die daarna het onderhoud ervan voor haar rekening nam. De bemoeienis van de overheid met de volkshuisvesting was nog zo minimaal dat eisen aan de woningen te stellen vaak tussen verkoper en koper van grond werden geregeld. In de verkoopakte werd dan bepaald dat op de verkochte grond geen kleine woningen mochten worden gebouwd. Die kleine woningen zouden de prijs van de omliggende grond die nog verkocht moest worden, doen dalen. Daarop zat de projectontwikkelaar niet te wachten.

H.J. Heuvelink jr.

Hendrik Jan Heuvelink junior werd op 28 januari 1833 in Arnhem geboren als zoon van Hendrik Jan Heuvelink (1806-1867) en zijn vrouw Maria Appeldoorn (overleden 1855). Hendrik Jan Heuvelink sr was sinds 1841 stadsbouwmeester.

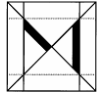
Hij is vooral bekend gebleven door het naar hem genoemde uitbreidingsplan uit 1853 voor de uitbreiding van de stad Arnhem. De oude stad bestond in die dagen nog grotendeels uit het gebied binnen de voormalige vesting, de huidige singels. Het plan diende om een groot aantal bouwpercelen voor villa's en herenhuizen op te leveren, waarmee welgestelden moesten worden verlokken Arnhem als woonplaats te kiezen. Hendrik Jan junior groeide ondertussen op en was werkzaam als timmerman. In 1860 trouwde hij met Johanna Knoops, die hem een jaar later een zoon schonk die genoemd werd, jawel: Hendrik Jan. Deze Hendrik Jan Heuvelink (de jongste) doceerde in het eerste kwart van de twintigste eeuw landmeetkunde aan de Technische Hogeschool (nu universiteit) van Delft. Johanna Knoops had een twee jaar oudere broer, Hendrik Gijsbert Knoops, van beroep steenhouwer, die nauw betrokken raakte bij de uitvoering van het Boulevardplan dat in 1877 door Hendrik Jan Heuvelink jr. werd voorgesteld. Heuvelink jr. noemde zich toen al geen timmerman meer, maar gaf als beroep op steenfabrikant en architect.

Hoe men zich de bebouwing van de Boulevard voorstelde. Dit is nooit uitgevoerd.

Hendrik Jan Heuvelink jr. (1833-1901) www.spijkerkwartier.net

Van het plan van zijn vader, voor zover dat betrekking had op de uitleg van Arnhem in oostelijke richting, was alleen de aanleg van de Spijkerstraat en de Driekoningenstraat tot stand gebracht. Het plan voorzag verder in de aanleg van een nieuw te graven singel over de terreinen van het Gelders Spijker, waarin nieuw te bouwen villa's zich zouden spiegelen. Hiervan is niets terecht gekomen, vooral omdat er geen centrale projectleider was die stuur zette op de ontwikkelingen. Iedere grondeigenaar deed dus wat hem het beste uitkwam.

Het Boulevardplan van Heuvelink jr. was qua opzet minder ambitieus dan dat van zijn vader. In plaats van een singel stelde hij voor een brede boulevard aan te leggen ter weerszijden bebouwd met herenhuizen. En hij deed meer. Om greep te krijgen op de uitvoering van het plan kocht hij in 1878 grote delen van de grond op die nodig was om het Boulevardplan te realiseren. Verder brak hij met de gewoonte dat de grond waarop de straten en pleinen waren geprojecteerd gratis aan de gemeente werd aangeboden onder de tegenprestatie dat de gemeente zou zorgen voor verharding en onderhoud daarvan. Hij wilde deze grond, totaal 1 hectare groot, alleen aan de gemeente overdragen als deze daarvoor f 40.000,- betaalde. Hetgeen na de nodige discussie gebeurde. Heuvelink jr. overleed te Arnhem op 11 maart 1901.”

Vanaf 1844 doet met de komst van de gasfabriek aan de Westervoortsedijk in Arnhem verlichting via de gaslamp in huizen zijn intrede. In 1881 was in de Hertogstraat, de Spijkerstraat, de Kastanjelaan en verder via de Dijkstraat, Rietgrachtstraat richting Rijn een riool aanwezig voor de afvoer van hemel- en afvalwater. Voor het toilet was een tonnenstelsel in gebruik. In 1885 begint men met de aanleg van de waterleiding en in 1907 volgt de aanleg van het elektriciteitsnet. De snelle ontwikkeling, die de nutsvoorzieningen in de periode van de bouw van het Spijkerviertel doormaakte is te zien in de verschillende toegepaste installaties in de diverse woningen. In sommige woningen is nog de infrastructuur van de gasverlichting aanwezig in andere werd rond 1900 zelfs centrale verwarming aangelegd.

Ca 1900 de Prins Hendrikstraat hoek Verlengde Parkstraat met paardentram. Op de achtergrond is de Spijkerstraat (GA 1501-04 - D_47_12)

Foto uit 1880 van de Velperbuitensingel gezien richting Steenstraat met op de voorgrond rechts de Spijkerstraat. Op de achtergrond is de St. Martinuskerk aan de Steenstraat te zien, Bron: www.geldersarchief.nl, 1501-04 - D_156_37 Hofphotograaf Bruining

Foto uit 1914 van de Dullertstraat hoek met de Spijkerstraat Bron: www.geldersarchief.nl, 1501-04 - B 3363_10

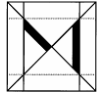

De Brusselse huizen aan de Spijkerstraat tegenover de school. Foto MAB FH 2013

Villa Gelders Spijker Bron: www.spijkerkwartier.net

Door de vernietiging van het Arnhems archief in de Tweede Wereldoorlog is nog maar van weinig huizen in het Spijkerviertel de architect bekend. Enkele ontwerpers, die wel bekend zijn zijn: J.H. Sluijters, H.J. Heuvelink Jr., G.J. van Gendt, C.M.G. Nieraad. Zij hebben in de jaren tachtig van de vorige eeuw woningen in het Spijkerviertel ontworpen en gebouwd. Welke woningen van welke architect zijn is echter onbekend. In deze periode zijn met name de Emmastraat, de Prins Hendrikstraat de Kastanjelaan en het middenstuk van de Parkstraat tot stand zijn gekomen. Heuvelink Jr., van Gendt en Nieraad opereerde als architect-projectontwikkelaar en kochten gronden om woningen op te bouwen. Heuvelink Jr. had in 1878 zelfs ongeveer een derde van het Spijkerviertel in zijn bezit. Vanaf de jaren zestig deed de industrialisatie zijn intrede in de bouw met het fabrieksmatig produceren van bouwornamenten, evenals de opkomende aannemerij die met open aanbesteding en mechanisatie op de bouwplaats de traditionele ambachtsman begon te verdringen. Ook ontstond door deze ontwikkeling de speculatiebouw. Veel woningen, ondermeer de Brusselse huizen in het Spijkerviertel zijn als speculatiebouw door architecten en aannemers gerealiseerd.

Niet ongebruikelijk in de tweede helft van de 19e eeuw was het ontwerpen en bouwen van woningen door meester-timmerlieden of -metselaars. Deze praktijk zal waarschijnlijk ook hier zijn voorgekomen. Een voorbeeld hiervan zijn de woningen (Villa Gelders Spijker en de drie erachter aan de Prins Hendrikstraat gelegen huizen genummerd 28 t/m 32) van Derk Magendans, meester timmerman uit 1881.

Huizen die onder architectuur zijn gebouwd zijn ondermeer de twaalf Brusselse huizen aan de Spijkerstraat, naar een ontwerp uit 1875 van architect Jan Hendrik van Sluijters (1832-1916).² Deze architect bouwde ook in Parijs en Den Haag verschillende woningen. De bekende architect I. Gosschalk was zeer kritisch over de ontwikkelingen en vond dit soort ontwerpen geen bouwkunst. Het heeft echter wel een samenhangend geheel opgeleverd in het Spijkerviertel en is een goede weerspiegeling van een tijdperk.

Bij de Brusselse huizen was sprake van speculatiebouw, waarbij de familie Teding van Berkhout stukken grond aan de Spijkerstraat en de Driekoningendwarsstraat had gekocht en deze met huur- of koopwoningen wilde bebouwen. De grondspeculant beperkte het risico door de te bebouwen percelen aan de architect te verkopen inclusief hypotheek om de grond en te bouwen woningen te financieren. In augustus en september 1876 kocht Van Sluijters van mr. Rudolf Teding van Berkhout vier percelen grond voor een bedrag van f 10.000,- met een hypotheek van f 35.000,- voor de bouw. De bouw werd tussen februari 1877 en oktober 1877 gerealiseerd. De verhuur van de woningen liep echter niet, waardoor Van Sluijters uiteindelijk in 1881 failliet ging aan dit project.

Mensen die niet in staat waren in hun eigen levensonderhoud te voorzien werden opgevangen in een gasthuis ook wel bestedelingenhuis genaamd. Aan de Spijkerstraat werd het Protestants Bestedelingenhuis gebouwd voor dit doel. Daarvoor werd de bekende architect: L.H. Ebersson (1822-1889) gevraagd, die ondermeer voor de Koninklijke Stallen in Den Haag (1879) bouwde. In 1866 werd tegenover de Driekoningenstraat het nieuwe complex in gebruik genomen met het devies: "Het goede, hetwelk bestaat bewaren; het gebrekkige verbeteren; het betere tot verdere ontwikkeling brengen". Na bijna 70 jaar werd het gebouw verlaten voor nieuwbouw aan de

Velperweg. Op de zuidoostelijke vleugel na werd het oude gebouw gesloopt en kwamen er de portiekwoningen voor in de plaats die nu aan de Spijkerstraat en Schoolstraat staan. Het resterende deel werd door bedrijven gebruikt. Drukkerij Haver-Wenink (Parkstraat) was de laatste, voor de opslag van papier. Het gebouw werd in 1988 alsnog gesloopt nu ligt er de Bestedelingentuin.

Het laatste deel van het Protestants Bestedelingenhuis gefotografeerd in 1987, kort voor de sloop. Links de achterzijde van de woningen aan de Schoolstraat. www.spijkerkwartier.net

Scholenbouw in het Spijkerviertel

Door de groei van de stad ontstond eind 19^e eeuw in de nieuwe buurt behoefte aan nieuwe voorzieningen zoals scholen. Zodoende werden deze op meerdere plaatsen in de nieuwe buurt opgericht. Ondermeer in de Spijkerstaat op de hoek met de Boekhorstenstraat stond een school. Ook stond op de hoek van de Rietgrachtstraat/Gravenstraat een school voor lager onderwijs. De gemeente had in 1881 van de Arnhemsche Maatschappij tot exploitatie van onroerende zaken, waarvan H.J. Heuvelink jr. directeur en oprichter was, een perceel grond gekocht voor de oprichting van de school, die in 1884-1885 werd gebouwd, waarschijnlijk ontworpen door de toenmalige stadsarchitect ir. A. van Cuylenburg jr. Het schoolcomplex bestond uit een aantal met elkaar verbonden gebouwen waarvan het hoofdgebouw de ingang had aan de Rietgrachtstraat. Er was ruimte voor 8 klaslokalen waarin aan

² Gegevens zijn ontleend aan een onderzoek van Peter van Dam, 1988

maximaal 34 kinderen per lokaal les kon worden gegeven. De openbare scholen kregen in die tijd een nummer in plaats van een naam. De eerste gebruiker van het gebouw was de Openbare Lagere school nr. XV die acht onderwijzers en een leraar in de Franse taal in dienst had. In 1886 gingen de lessen van start met 176 scholieren. School XV is tot 1930 aan de Rietgrachtstraat gebleven. Daarna werd de nieuw opgerichte R.K. R.K. Petrus Canisiusschool voor jongens er gehuisvest.

Kaart van Arnhem uit 1925, waarop de scholen van de stad driedimensionaal staan aangegeven. In het Spijkerviertel was een grote concentratie van scholen te vinden. Openbare School X is omcirkeld.

Op de hoek van de Spijkerstraat met de Schoolstraat was de openbare school X ondergebracht en erachter was de H.B.S. gevestigd. In 1930 maakte stadsuitbreidingen in noordelijke richting herhuisvesting van een aantal scholen noodzakelijk. Het Spijkerviertel had een van de grootste concentraties van scholen in de stad. Zodoende verhuisde school X van de Spijkerstraat naar de Hommelseweg en trok school XV in het gebouw aan de Spijkerstraat. De Openbare School XV verhuisde in 1955 naar een nieuw gebouw aan de Karel van Gelderstraat (nu C.A. Thiemestraat) onder de naam

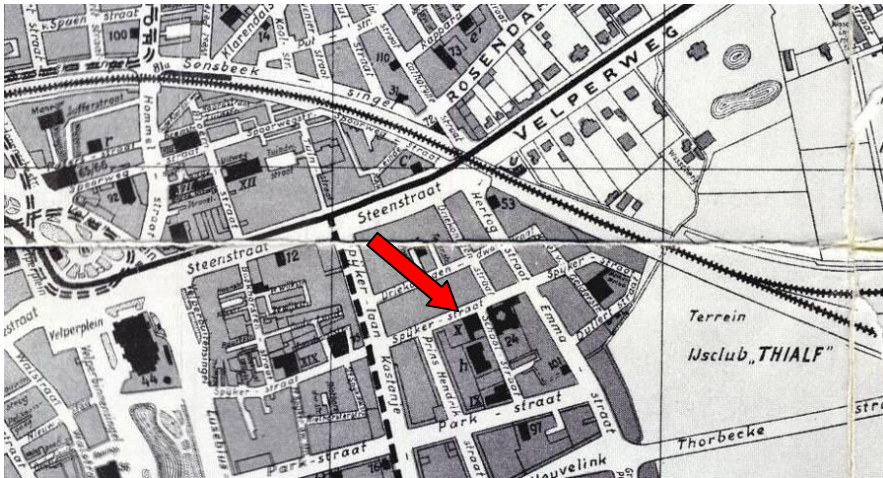
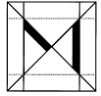
Karel van Gelderschool. Het gebouw aan de Spijkerstraat werd toen in gebruik genomen door de UTS, tot de verhuizing in 1970 naar het MTS-gebouw aan de Thorbeckestraat.

School nr. XV aan de Rietgrachtstraat. www.spijkerviertel.net

Foto uit 1890-1900 van een school uit de omgeving van Arnhem, die in 1861 is gebouwd. Het lijkt hetzelfde type te zijn met lage gangen aan de zijkant en een hogere middenbeuk. Bron: Gelders Archief nr. 1540 - 2609

Stadsplattegrond 1925 (GA). In zwart zijn ondermeer de scholen aangeduid met hun nummer. De rode pijl wijst naar openbare school X.

Oorlog en wederopbouw

Op 10 mei 1940 werd iets na vijf uur in de ochtend de Rijnbrug opgeblazen in verband met het binnenvallen van de Duitse troepen in Nederland. Om half elf trokken de Duitse soldaten vanuit Westervoort - waar zij met bootjes de IJssel waren overgestoken - de stad binnen. In februari 1944 bombardeerden Amerikaanse vliegtuigen per abuis Arnhem-zuid en het Broek. In september 1944 kwam het Spijkerviertel in de gevechtszone te liggen toen geallieerde luchtlandingstroepen de Rijnbrug probeerden de veroveren. Tijdens de inleidende bombardementen werd de Steenstraat getroffen, met name rond het Velperpoortstation en de Bloemstraat.

De Slag om Arnhem in september 1944 leidde tot de verwoesting van grote delen van de binnenstad en het omliggende stadsgebied. Op zondag 24 september kreeg Arnhem ten zuiden van de spoorlijn de opdracht te evacueren. Nadat de stad door de bezetter eind september tot verboden gebied was verklaard en de bevolking weggetrokken was, volgde onder meer nog het bombardement op de Rijnbrug op 4 november 1944. Ook toen was de schade enorm. Tijdens de evacuatieperiode werd de stad geplunderd en belangrijke gebouwen werden in brand gestoken of opgeblazen. Na de Slag om Arnhem vonden er nog diverse beschietingen en branden plaats. Op 31 januari 1945 brandde het Rembrandttheater volledig af. Bij operatie Anger,

die op 12 april startte, werd de stad met artilleriegeschut bestookt en ontstond ook in het Spijkerviertel veel schade. Na drie dagen, op 15 april was heel de stad bevrijd en konden de bewoners terugkeren.

Het Spijkerviertel in 1946. Duidelijk zichtbaar zijn de in de straatwanden van de Steenstraat geslagen gaten als gevolg van de oorlogsverwoesting. Detail lucht foto KLM-aerocarto) uit Oud Arnhem vanuit de lucht, Hoogeveen 1997

De hoek Emmastraat - Spijkerstraat in mei 1945. Bron: www.spijkerkwartier.net

Kaartje van Spoorhoek en Spijkerviertel met daarop de oorlogsschade. Onherstelbaar verwoeste bebouwing is in het zwart aangegeven. De school staat aangegeven als ongedeerd (rode pijl). (Bron: Arnhems Stadsplan 1953)

2.3 Historie van de Nederlandse scholenbouw tot 1940

Hoofdelijk onderwijs

Tot ongeveer 1800 lag de nadruk op het zogenaamde hoofdelijk onderwijs. Dit betekende dat leerlingen afzonderlijk of in kleine groepjes bij de onderwijsgevende werden geroepen. Op lagere scholen werd vooral onderricht gegeven in lezen en schrijven. Vanouds werd het onderwijs vrijwel alleen door geestelijken gegeven, maar ongeveer in de 16de eeuw gingen ook particuliere leerkrachten zich inzetten voor het lager onderwijs. Wat het hoger

onderwijs betreft bezat elke zichzelf respecterende stad vanaf ongeveer de 16de eeuw een Latijnse school, waar men les gaf in de Latijnse taal, als voorbereiding op het universitair onderwijs. Op de (particuliere) Franse scholen was Frans het hoofdvak. Deze scholen waren opgezet als handelsscholen, met vakken als rekenen en handelscorrespondentie in het Frans en het Nederlands.

Nieuwe inzichten

Tegen de achtergrond van de Verlichting ontstonden bij vooraanstaande burgers al in de 18de eeuw nieuwe inzichten over volksoepvoeding, onderwijs en de inrichting van scholen. Steeds meer raakte men ervan overtuigd dat scholen zodanig gebouwd en ingericht moesten worden, dat ruimte en lucht voldoende gewaarborgd waren. De zorg voor zuivere lucht en goede ventilatie gold langzaam als een steeds belangrijkere opgave.

Pas in de Bataafse en Franse tijd (1795-1813) konden de verlicht-pedagogische ideeën ten volle tot ontplooiing komen. In 1801 werd de Schoolwet ingesteld, die maakte dat er van overheidswege werd toegezien op de verbetering van de kwaliteit van het onderwijzend personeel en de schoolhygiëne. Met de Schoolwet van 1806 werd het klassikale onderwijssysteem nagestreefd: leerlingen van min of meer hetzelfde niveau werden bij elkaar gezet en gezamenlijk onderwezen. Het schoolbord deed nu ook zijn intrede.

De 19de-eeuwse schoolwetten en hun gevolgen voor de scholenbouw

Een gevolg van '1806' was verder dat hogere eisen werden gesteld aan het schoolgebouw. Het klassikale systeem en de introductie van het schoolbord leidden ertoe dat de leerlingen niet meer aan de beide zijden van lange tafels konden plaatsnemen, maar slechts aan één zijde, met een goed zicht op de 'werkwand' met het schoolbord. Meer en smallere schooltafels waren nodig, hetgeen de behoefte deed ontstaan aan grotere lokalen. De hoge kosten van het betere lesmateriaal en de vervanging van meubilair leidde er evenwel toe dat de invoering van het klassikale onderwijssysteem zeer traag op gang kwam.

Geleidelijk werden de omstandigheden beter. In Gelderland werd in 1825 door Gedeputeerde Staten besloten dat lagere scholen voortaan volgens een vast bestek éénlokalg dienden te worden gebouwd. Hierbij werd een keuze gesteld uit drie mogelijkheden: voor 50, 100 of 150 leerlingen. Bouwkredieten werden hiertegenover in het verschieft gesteld.

In 1857 werd er een nieuwe wet op het lager onderwijs ingesteld, nadat met de grondwetsherziening van 1848 de vrijheid van onderwijs was vastgelegd. De tweedeling tussen openbaar en confessioneel onderwijs die hier het gevolg van was, met ongelijke financieringsmiddelen voor de twee, leidde tot de zogenaamde **Schoolstrijd**, die tot 1917 duurde. Een ander gevolg van de wet van 1857 was dat schoolopzieners het recht kregen om scholen af te keuren. Gemeenten werden bovendien verplicht om de scholen voor lager onderwijs goed te onderhouden. Dit hield in dat een schoolgebouw in het vervolg kon worden afgekeurd wanneer de lokalen schadelijk zouden kunnen zijn voor de gezondheid van de schoolgaande kinderen. Ook wanneer de lokalen te klein waren kon een gebouw worden afgekeurd.

Via een wetswijziging in 1878 werden nog krachtiger middelen geboden om de schoolhygiëne te waarborgen. Aandacht werd besteed aan de 'hygiëne van het schoolkind' en de 'hygiëne van het onderwijs'. Zaken zoals de lichamelijke ontwikkeling en gezondheid van de leerlingen alsmede hun geestelijke inspanningen kwamen uitgebreid aan bod. Eén van de maatregelen was dat school en onderwijzerswoning strikt van elkaar dienden te worden gescheiden. Andere regels betroffen de plaatsing van de toiletten, de afmetingen van de lokalen, grootte en plaatsing van de vensters, de wijze van verwarmen en luchtverversing, etc. Het Scholenbouwbesluit uit 1880 legde concrete eisen vast voor de opzet van schoolgebouwen. Hierin werd de noodzaak van een speelplaats en een schooltuin aangegeven.

Latere bouwbesluiten

In de periode tussen 1880 en 1920 werden nog diverse bouwbesluiten genomen. Ondanks de toenemende bouw van lagere scholen, mede door de Leerplichtwet van 1901, voldeden lange tijd veel schoollokalen toch nog niet aan de gestelde eisen. In de praktijk betekenden de eisen vooral voor de niet-gesubsidieerde scholen voor bijzonder onderwijs een zware financiële last. Voor deze scholen werden de eisen dan ook minder streng gesteld. Nadat in 1889 een nieuwe onderwijswet de salarissen van onderwijzers op bijzondere scholen voor rekening van het rijk stelden, moesten ook deze scholen aan alle eisen voldoen (overigens nog steeds zonder subsidieverstrekking).

Thorbecke

Overheidsbemoeienis met het voortgezet onderwijs begon met Thorbeckes bekende Wet op het Middelbaar Onderwijs uit 1863. Deze leidde tot vier nieuwe schooltypen, waaronder de Burgerscholen voor ambachtslieden en landbouwers, de hogere opleidingen voor het kader bij leger en marine, en voor

de industrie (Delft). Het bekendste nieuwe schooltype was de Hogere Burger School (HBS), die zowel via rijksstichtingen als van gemeentewege tot stand werden gebracht. Omdat de HBS slechts voor jongens was bestemd en Thorbecke ook middelbaar onderwijs voor meisjes van belang achtte, werd in een aparte bepaling aan gemeentebesturen, provincies en bijzondere rechtspersonen de gelegenheid geboden om ook aan meisjes dit onderwijs aan te bieden. Dit leidde tot de zogenaamde Middelbare Meisjes Scholen (MMS), waarvan de tweede in Nederland werd gesticht in Arnhem (1871).

Vanaf de aanneming van Thorbeckes wet ging het middelbaar onderwijs een wezenlijk onderscheid vormen ten opzichte van het lager onderwijs. Tot 1863 vielen alle scholen onder de wetgeving voor lager onderwijs, uitgezonderd de Latijnse scholen en de universiteiten. De Wet op het Middelbaar Onderwijs legde ook voor de middelbare scholenbouw eisen op, zoals de hoeveelheid ruimte en lucht per leerling.

De Leerplichtwet van 1901 en het streven naar structurele reorganisatie van het onderwijssysteem

In 1901 werd een belangrijke stap gezet met de aanneming van de Leerplichtwet. Deze leidde tot een bouwexplosie van nieuwe lagere en middelbare scholen. Nadat in 1919 de Wet op het Nijverheidsonderwijs in werking trad, kwam er bovendien een sterke toename van scholen voor het vakonderwijs. In de vroege 20ste eeuw ontstonden ook verschillende hervormings-ideeën binnen het onderwijs. Het resultaat hiervan was de gewone lagere school voor kinderen uit alle lagen van de samenleving. In de onderwijswet van 1920 werd vastgelegd dat deze zes klassen moest hebben. Ook werden de ideeën van onderwijshervormers zoals Maria Montessori en Rudolf Steiner in de praktijk gebruikt in speciale lagere scholen, hetgeen ook een weerslag had op de architectuur van het schoolgebouw. Architecten kregen bij de bijzondere richtingscholen de kans om de opvoedkundige en didactische ideeën van opdrachtgevers vorm te geven. Een voorbeeld hiervan zijn de zogenaamde Jenaplanscholen.

Het interbellum

In 1917 kwam een einde aan de Schoolstrijd. De grondwetsherziening van dat jaar leidde tot de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs. In de aanhef van het betreffende artikel werd het woord 'openbaar' geschrapt, en benadrukt dat het onderwijs in het algemeen een aanhoudende zorg was van de regering. Door de in het vooruitzicht gestelde subsidies kregen bestuurders van stichtingen en verenigingen voor bijzonder onderwijs de kans

om bestaande scholen te herstellen en nieuwe te bouwen. De hierdoor ontstane bouwwoede, werd vaak bestempeld als “schoolbouwwaanzin” en “schoolbouwhysterie” (Boersma, T., Rotterdam 1996, p. 25).

Het ongebreideld stichten en oprichten van nieuwe scholen werd via de Bouwwet van 1922 tegengegaan. De door de overheid uitgevoerde bezuinigingen tussen 1920 en 1940 (deels samenvallende met de crisisperiode) leidde tot het herhaaldelijk bijstellen van de bestaande bouwbesluiten. Mede ter voorkoming van financiële problemen bleef men bij de te stellen eisen uitgaan van het klassikale schoolsysteem. Ingrijpende onderwijsvernieuwing werd als niet realistisch beschouwd, waardoor de traditionele opzet stevig verankerd bleef binnen het Nederlandse onderwijs.

2.4. Het type schoolgebouw tot de Tweede Wereldoorlog

Variatie aan schooltypen

De hierboven geschetste historische ontwikkelingen leidden in de loop van de tijd tot diverse schoolgebouwtypes, uitgaande van de voortschrijdende inzichten over de meest efficiënte opzet van een school en de veranderende onderwijsmethoden. Zoals reeds bleek speelden aspecten als lucht, ruimte en hygiëne hierbij een belangrijke rol. Onderdelen zoals speelplaats, schooltuin, gymnastieklokaal, ruimte voor de schoolarts, en gemeenschappelijke ruimtes gingen op den duur een vast onderdeel vormen van de opzet van het schoolgebouw.

Voor na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden de scholen voor middelbaar en hoger onderwijs zich tot uitgebreide complexen waarin theorie- en praktijklokalen in eigen bouwdelen of vleugels werden ondergebracht. Een voorbeeld zijn de technische scholen uit deze periode, die de beschikking kregen over grote praktikumlokalen, elk gericht op een specifiek onderdeel van het praktijkonderwijs. Ook de aula werd een vast onderdeel van dit soort grote schoolcomplexen. Ook deze complexe schoolgebouwen zijn wat betreft hun structuur in essentie terug te voeren op één van de hieronder besproken beproefde hoofdbouwtypes.

1 De zaalschool

Tot 1857 werden de leerlingen, ongeacht leeftijd of leerniveau, meestal samen in één ruimte geplaatst. Aanvankelijk kon dit een vrij kleine kamer zijn, bijvoorbeeld in een pastorie, klooster of woonhuis, maar in de 19de eeuw

werden door de verschillende onderwijswetten hogere eisen gesteld aan ruimte, luchttoevoer en licht. De ruimtes werden nu groter, en hiermee ontstond het standaardmodel van de zaalschool. De omvang van zo'n zaal kon verschillen, maar er bestond bijvoorbeeld een standaardmodel voor 100 leerlingen, dat door de rijksoverheid werd voorgestaan. De plattegrond bestond uit één langwerpige ruimte, het schoollokaal, met als norm 0,6 m² per leerling. Ventilatie was mogelijk door het openen van de bovenlichten van de ramen. De drie schoolklassen bevonden zich gezamenlijk in het lokaal en de leerlingen namen plaats in bankenrijen die in de breedte van het lokaal waren opgesteld. Men zat met de rug naar de raamkant en met het gezicht naar de blinde 'werkmuur' met schoolbord, telraam etc. De zaalschool zou het prototype worden van waaruit zich de latere schooltypes ontwikkelden.

2 De gangschool

Na de onderwijswet van 1857 werd een verdeling van de school in verschillende 'leervertrekken' noodzakelijk. Aanvankelijk gebeurde dit door het met houten wanden in drieën delen van de bestaande zaalscholen. Het groeiende aantal leerlingen leidde evenwel tot een sterke toename van het aantal nieuwe schoolgebouwen, met aparte lokalen en meer verdiepingen. Uiteraard leidde ook Thorbeckes wet uit 1863, met tot dan toe niet bestaande onderwijstypes zoals de HBS en de MMS, tot de noodzaak van een andere type schoolgebouw. Deze wet verplichtte de rijksoverheid tot een stimuleringsbeleid, dat de scholenbouw een belangrijke impuls gaf.

Doordat het rijk zichzelf de taak oplegde om vijftien HBS-en te stichten, kon zij een aantal schoolgebouwen realiseren die als voorbeeld dienden voor gemeentelijke initiatieven. Vanuit het gestelde voorbeeld moesten de gemeenten gaan beseffen welk voordeel ze hadden van dergelijke scholen. Mede doordat de stichting van rijks- en gemeentelijke HBS-en een hoge vlucht nam, ontwikkelde zich allengs de zogenaamde gangschool, een schooltype dat tot in de 20ste eeuw populair zou blijven.

Karakteristiek voor de gangscholen is het verbinden van de schoollokalen met een als verkeersader uitgevoerde langslopende gang (corridorprincipe). Deze opzet liep parallel met inzichten omtrent de uitvoering van andere grootschalige gebouwen, zoals ziekenhuizen, gestichten en kazernes. Binnen de gangscholen liepen de gangen veelal langs de achtergevels van het gebouw, met lokalen aan de straatzijden. Ook kon men middengangen toepassen, met aan weerskanten klaslokalen.

Het meest voorkomende type gangschool bestond uit een langwerpig symmetrisch gebouw van twee lagen met een zolderkap, met in het midden de hoofdingang, vaak geaccentueerd door een middenrisaliet. De langs de gang gesitueerde lokalen moesten beantwoorden aan de minimumnormen die de wet stelde: 0,6 m² vloeroppervlak en 3 m³ luchtvolume per leerling. Centraal binnen het gebouw kwam een hoofdtrappenhuis en gewoonlijk bevonden zich bij de ingangspartij de kamers van de directeur en de docenten. Voor de locatie van toiletten gold het volgende: *"In elk geval moeten zij [de toiletten] zoo worden geplaatst, dat op de leerlingen, die zich daarheen begeven en op hen, die zich daar ophouden, ten allen tijde toezicht kan worden uitgeoefend."* (Boersma, T., Rotterdam 1996, p. 96). Op de middelbare scholen konden ten behoeve van speciale vakken zoals natuurkunde en scheikunde 'leerzalen' worden ingericht, met een laboratorium of verzamelingenkabinet.

Vanaf circa 1850 kreeg men steeds meer aandacht voor het esthetische aspect van het schoolgebouw. Omstreeks dat jaar werden reeds prijsvragen uitgeschreven voor scholen. De binnen de architectuurwereld gevoerde discussie over het karakter van gebouwen en de hierop van toepassing zijnde stijlkeuzes, strekte zich ook uit tot het terrein van de scholenbouw. In tegenstelling tot de zaalscholen speelde bij de gangscholen decoratie zowel in- als uitwendig een veel grotere rol. De toegepaste vormtaal greep gewoonlijk terug op de historische bouwstijlen. Bij gemeentescholen bestond de gewoonte om te ontwerpen in categorieën, al naargelang de status van een school. De armenscholen kregen dan vaak een sober classicistisch karakter, duurdere scholen voorzag men vaak op een uitbundige wijze van diverse details.

De onderzochte school, die in eerste instantie openbare school X huisvestte, is een bijzondere variant van dit type. In feite betreft het twee scholen met een achtergang, die met de lokalen geschakeld zijn. Op deze manier konden jongens en meisjes gescheiden worden. Aangezien het een openbare school was, werd de school gesubsidieerd en kon dus een degelijk gebouw gerealiseerd worden. Bovendien lag de school in een buurt voor de betere middenklasse, zodat er ook de nodige aandacht aan details werd gegeven. De kopgevels werden uitgevoerd als classicistische lijstgevels met een middenrisaliet. Ook in het interieur hebben de venster- en deuropeningen, puien, plafonds en dergelijke een classicistische detaillering.

3 De portiekschool, ook wel "gangloze school", later "halschool"

Naast de gangschool, maar minder gebruikelijk, ontstond in de tweede helft van de 19de eeuw ook de portiek- of portaalschool. Het Scholenbouwbesluit

van 1880 schreef een gang niet dwingend voor, wel werd bepaald dat de lokalen door een tussenruimte moesten worden ontsloten. Ze mochten niet in directe verbinding staan met de buitenlucht. Ook werd bepaald dat gangen en portalen goed verlicht, tenminste twee meter breed en twee en een halve meter hoog moesten zijn.

Karakteristiek voor de portiekscholen is dat de op één rij geplaatste lokalen twee aan twee worden ontsloten door de plaatsing van een portiek tussen de lokalen. Bij kleinere portiekscholen bestond de mogelijkheid tot slechts éénmaal twee lokalen die door een portiek van elkaar werden gescheiden. Een variant was de opzet waarbij de school twee lokalen 'diep' was, met een portiek die als een korte gang tot achter in het gebouw doorliep.

Ondanks het ontbreken van gangen, bestond wel de mogelijkheid voor de hoofdonderwijzer om toezicht te houden op alle leerlingen en de hulponderwijzers. Daartoe boden de tussendeuren van portieken en lokalen voldoende gelegenheid. Door deze open te zetten ontstond een zichtlijn over de gehele lengte van het schoolgebouw. Overigens, de portieken konden zowel binnen als buiten het gebouw worden geplaatst.

Met het principe van de portiek- of gangloze school zou ook na de Tweede Wereldoorlog weer geëxperimenteerd worden, maar een grote vlucht heeft het type nooit genomen. Het principe van de "gangloze" school werd wel verder uitgewerkt in het fenomeen "halschool", waarbij de diverse lokalen en andere ruimtes werden geordend rond of aan een grote of juist compacte centrale halruimte.

4 De openluchtschool

In 1908 werd in Nederland de eerste openluchtschool gebouwd, in de duinen bij Den Haag. De Vereeniging van Openluchtscholen (1923) ijverde voor de bouw van openlucht- en buitenscholen van gemeentewege. Ook de opkomst van de preventieve geneeskunde in de jaren '20 en '30 leidde tot een grotere aandacht voor licht, lucht en hygiëne. De openluchtscholen, met hun eisen van op het zuiden gerichte lokalen, ramen met een ruime toelating van frisse lucht, en lesplaatsen waar volledig in de openlucht les kon worden gegeven, speelden hier dan ook sterk op in. Enkele bekende voorbeelden van dergelijke scholen werden gerealiseerd door J. Duiker (Amsterdam 1927-1930, en 1931) en H.B. van Broekhuizen (Arnhem 1929-1930).

Alhoewel de voordelen van openluchtscholen door menigeen werden erkend, zag men ook enkele nadelen. De in glas 'opgeloste' wanden boden weinig kans om iets op te hangen, en de eisen aan (plafond)-verwarming leidden tot

hoge bouwkosten. Vandaar dat vaak werd gekozen voor een tussenoplossing. In plaats van scholen waar volledig in de buitenlucht les kon worden gegeven, schiep men gangloze licht- en luchtscholen met lokalen met twee tegenover elkaar liggende raamwanden. Door deze situatie was de beoogde dwarsventilatie gegarandeerd.

5 De paviljoenschool

Als alternatief voor de gangschool werd al vanaf de late 19de eeuw geëxperimenteerd met het principe van de paviljoenschool. Een aantal kleinere gebouwen (twee tot vier klassen) werd rond of langs een gemeenschappelijke speelplaats gegroepeerd, al dan niet aaneen gekoppeld door een gang. In Nederland werden de eerste paviljoenscholen pas omstreeks 1925 gebouwd, aanvankelijk als hulpscholen in de vorm van houten barakken. Velen benadrukten de hygiënische voordelen van de paviljoenopzet, omdat ventilatie beter was te realiseren. De gangscholen kenden immers gewoonlijk slechts aan één zijde van de klaslokalen vensters, terwijl de paviljoens door hun (deels) vrijstaande ligging aan meer zijden vensters telden. Dit voordeel werd vaak ook uitgebuit bij de opzet van grootschalige gebouwen zoals ziekenhuizen en kazernes.

Ondanks de voordelen is de paviljoenschool voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland nooit erg populair geworden. De te hoge kosten en grotere behoefte aan terreinoppervlakte, stuitten op bezwaren. Na de oorlog kwam de open stedenbouw in zwang, waarbij de scholen vaak in groenstroken werden gebouwd. Het paviljoentype paste hier uitstekend in. Vooral voor het voortgezet onderwijs werd dit type zeer populair. In de jaren '70 beleefde het paviljoentype de grootste bloei.

2.5 Historische Ontwikkeling van de openbare school X aan de Spijkerstraat 134 aan de hand van bronnen

Van het pand zijn weinig oude foto's aangetroffen. Wel zijn de oorspronkelijke bouwtekeningen, alsmede diverse jongere verbouwtekeningen uit ondermeer de jaren '50 gevonden.

2.5.1 Kaarten en foto's uit het einde van de 19^e en begin van de 20^e eeuw

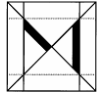
Op de kaart van het Spijkerviertel uit 1874 is te zien, dat het blok ten zuiden van de Spijkerstraat, waar de school nu staat nog niet ontwikkeld is. Het blok

is slechts bebouwd met één klein gebouw. Rechts van het blok wordt al wel het Protestants Bestedelingenhuis aangegeven, dat in 1866 werd gerealiseerd. Het tracé van de Schoolstraat is ook al te herkennen.

Op de kaart van 1889, die is bijgewerkt tot 1900 staat de openbare school X wel afgebeeld. Het betreft een rechthoekig bouwblok op de hoek van de Spijkerstraat met de Schoolstraat, dat in de zuidwestelijke hoek een smalle, rechthoekige aanbouw heeft. De HBS en school XV zijn nog niet aan de Schoolstraat gerealiseerd, waardoor het terrein ten zuiden van school X nog onbebouwd is.

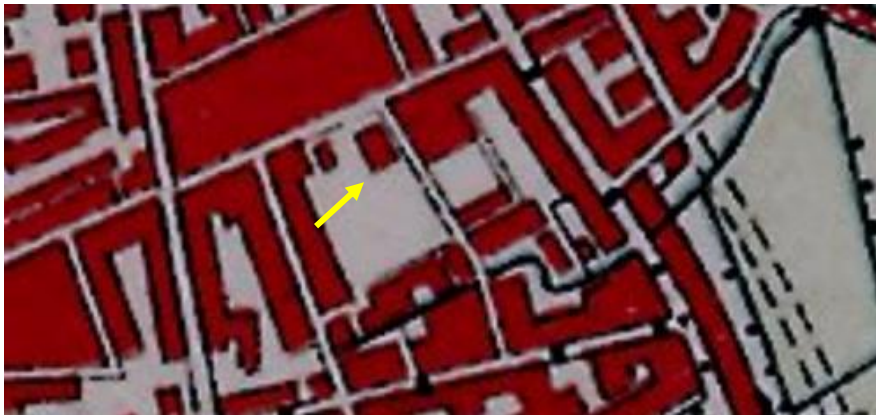

Detail gemeentekaart Van Sloten, 1874. De spoorlijn naar Duitsland doorsnijdt inmiddels de Steenstraat en de Velperweg. De blauwe pijl wijst naar de plek waar later openbare school X zal worden gerealiseerd. Rechts ervan is het tracé van de Schoolstraat te zien (paarse pijl) en het Protestants Bestedelingenhuis (groene pijl). (GA)

Op de kaart van 1889, bijgewerkt tot 1900 staat de school wel afgebeeld (gele pijl).
Bron: 'Spijkerkwartier en Boulevardkwartier, een monumentale wijk met karakter in Arnhem.'

In 1921 is de situatie nauwelijks veranderd. De smalle bebouwing tegen de zuidwestelijke hoek van het pand is echter verdwenen. De oudste, aangetroffen foto van het schooltje is een klassenfoto uit 1936-1937. Hierop is te zien dat in de middenmuur twee deuropeningen zijn aangebracht met aan de bovenzijde een lijst. Ook is een donker gekleurde lambrisering op de wanden aangebracht. Het betreft een lambrisering van verticale houten delen onder een bovenlijst.

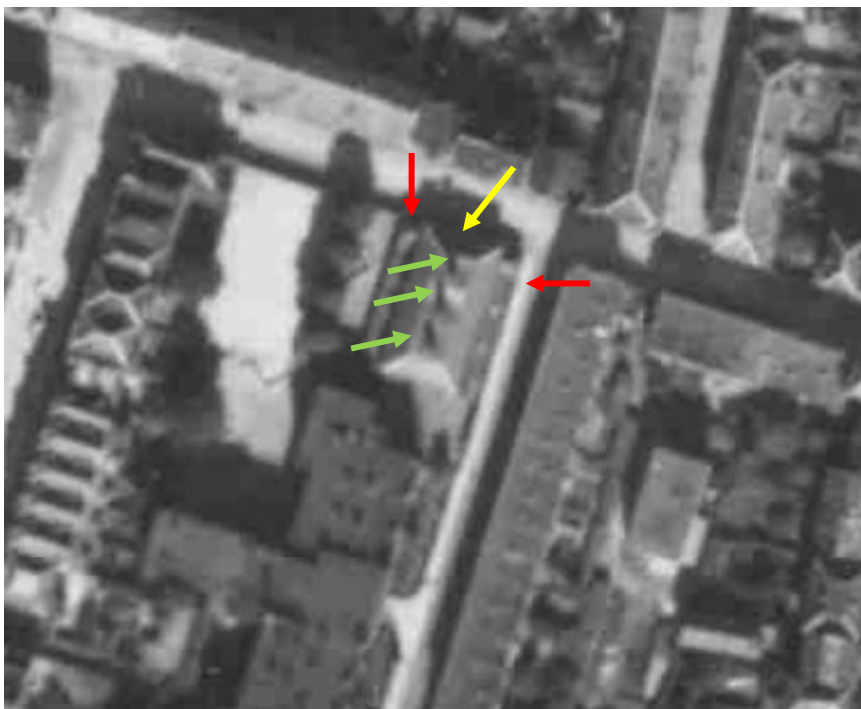
Uitsnede van de topografische kaart van 1921. De gele pijl wijst naar school. Bron: www.watwaswaar.nl

Klasfoto uit 1936-1937 van de klas van onderwijzeres mej. Hartman. De school werd in deze tijd aangeduid als o.l.s. nr. 15, Bron: www.geldersarchief.nl fotonr. 1501-363

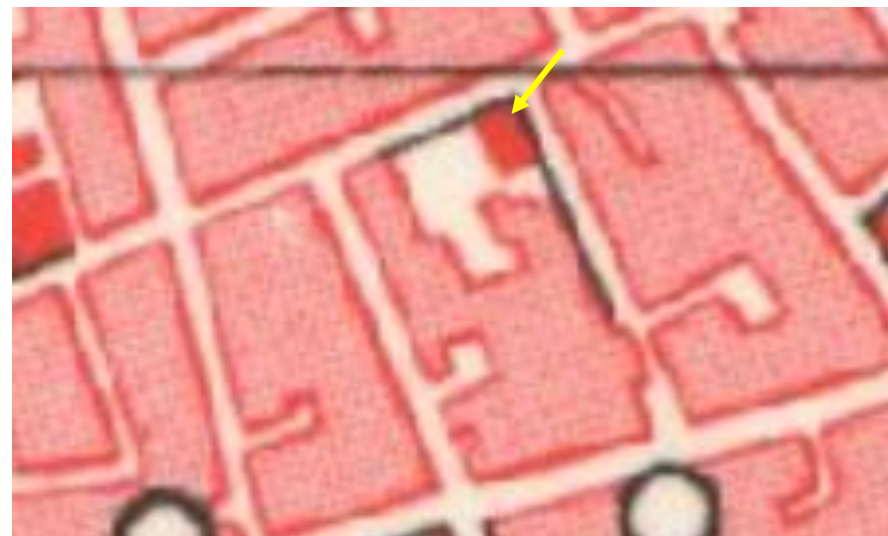
Uitsnede uit de klasfoto uit 1936-1937 met de details van de lambrisering en deuropeningen. Bron: www.geldersarchief.nl fotonr. 1501-363

Luchtfoto van de school van 6-9-1944. Hierop is duidelijk de school te zien (gele pijl) met als opzet een hoge brede middenbeuk onder een schilddak met plat aan weersijden geflankeerd door twee lage zijvleugels onder platdak (rode pijlen). Op het platte deel van het schilddak zijn ook nog drie schoorstenen te zien (groene pijlen). Bron: www.watwaswaar.nl, fotonr 3333 RAF vliegrichting ZW.

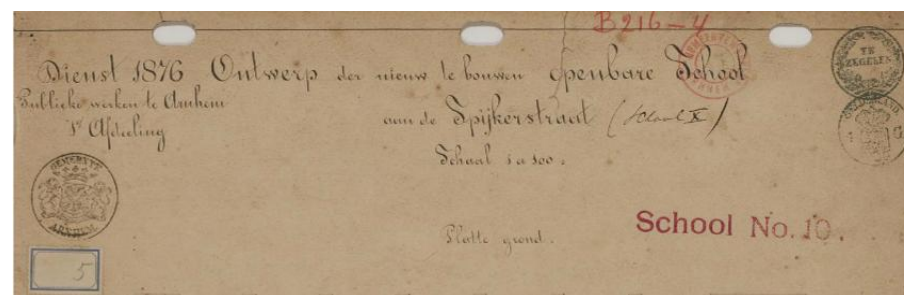
Van 1944 is een luchtfoto van de school bekend, die is gemaakt door de RAF. Hierop is duidelijk de school te zien, evenals de ten zuiden van School X gerealiseerde scholen. School X heeft als opzet een hoge brede middenbeuk onder een schilddak met plat aan weersijden geflankeerd door twee lage zijvleugels onder platdak. Op het platte deel van het schilddak zijn ook nog drie schoorstenen te zien.

De kaart van de oorlogsschade geeft de school aan als onbeschadigd. Ook de topografische kaart van 1958 geeft de situatie van de luchtfoto uit 1944 weer.

Topografische kaart van 1958 met daarop de school. Bron: www.watwaswaar.nl

2.5.2 Bouwtekeningen 1876

Hoofd van de tekening www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2300

In 1876 wordt de bouw van de school aangevraagd. Hiervan zijn nog een groot aantal tekeningen in het Gelders Archief te vinden.

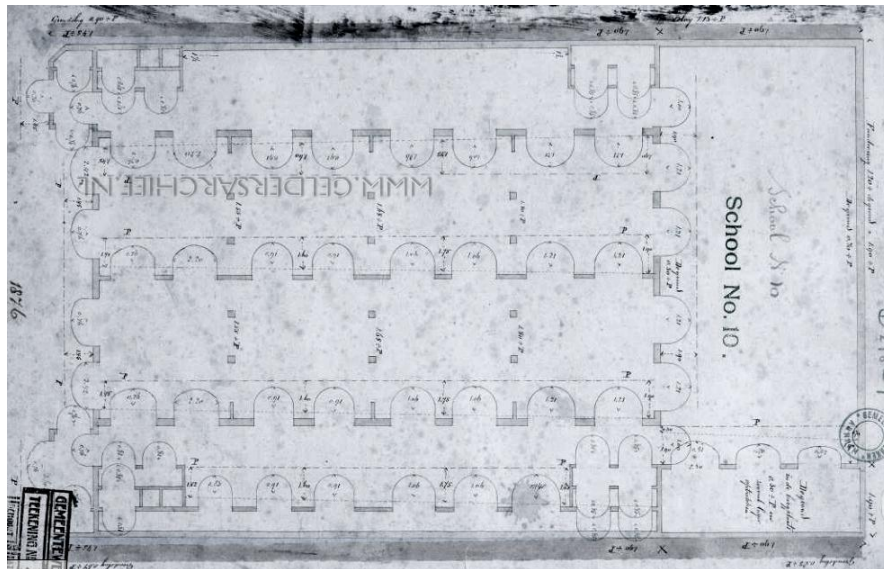
De plattegrond op deze tekeningen laat een opzet zien van twee rijen van vier achter elkaar gelegen lokalen, die rug-aan-rug liggen met aan beide buitenzijden een gang over de gehele lengte van het gebouw. In de gangen zijn in beide buitenhoeken toiletblokken aangebracht, die van het middelste

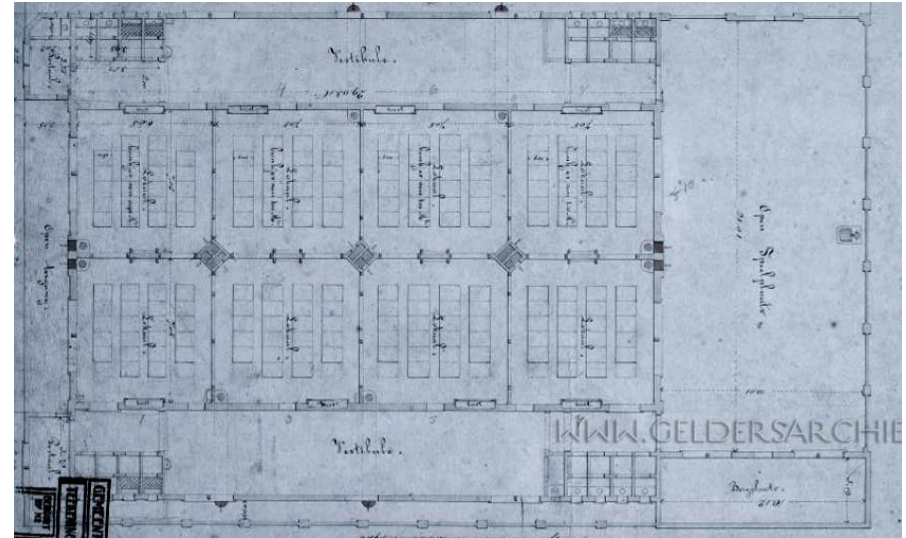
deel van de gang worden gescheiden door een getoogde doorgang op penanten. Aan de voorzijde zijn beide gangen uitgebouwd met een klein portaal, waarvan de linker een afgeschuinde buitenhoek heeft. De rechter gang is aan de achterzijde eveneens uitgebouwd met een langwerpige, rechthoekige berging, die de gehele breedte van de speelplaats beslaat. Rechts van de school is een smal pad aanwezig, dat met een tuinmuur met penanten van het belendende perceel wordt afgescheiden.

Tussen de klaslokalen zijn drie overhoeks geplaatste schouwen met rookkanalen voorzien. Ook hebben de tussenwanden in beide richtingen doorgangen naar de aangrenzende lokalen. In de middenmuur betreft het per lokaal twee doorgangen naast de schouwen en in de voor en achterwand één doorgang naast de schouw. Ook zijn alle lokalen voorzien van een inbouwkast in de wand met de gang. De lokalen aan de buitenzijde hebben in deze wand ook nog een venster naar de gang.

De fundering van de binnenmuren staat aangegeven als een boogconstructie. De buitenmuur is wel volledig doorgetrokken. De schoorstenen werden gefundeerd op twee palen.

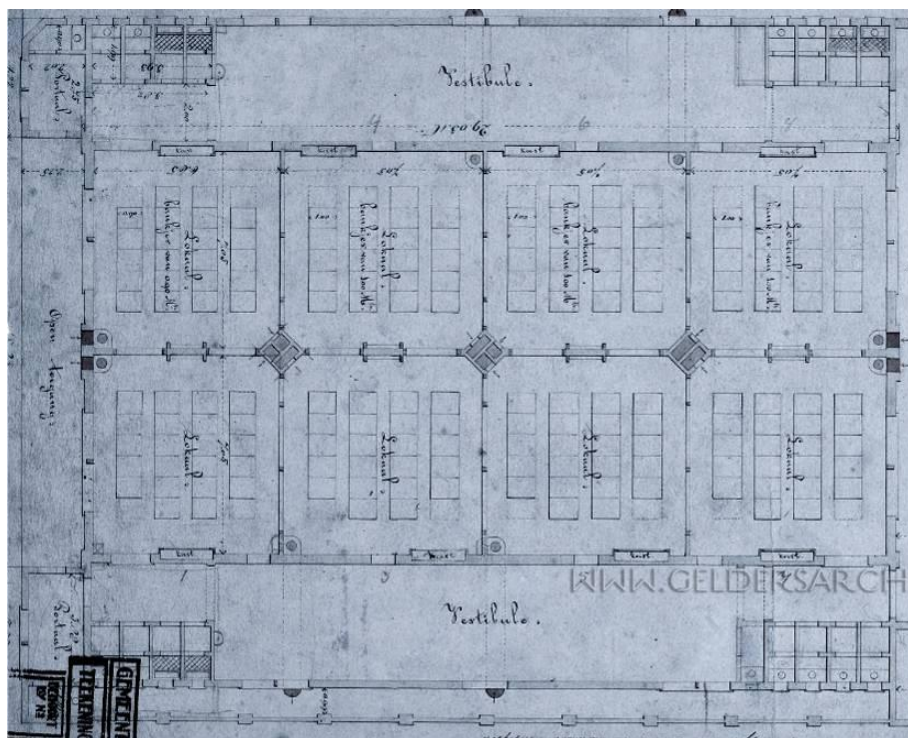
Fundering van de aanvraag uit 1876. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2297

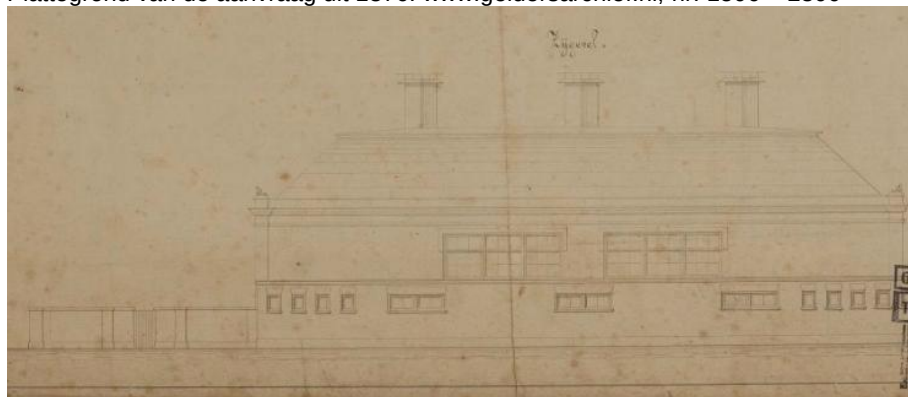
Plattegrond met speelplaats van de aanvraag uit 1876. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2300

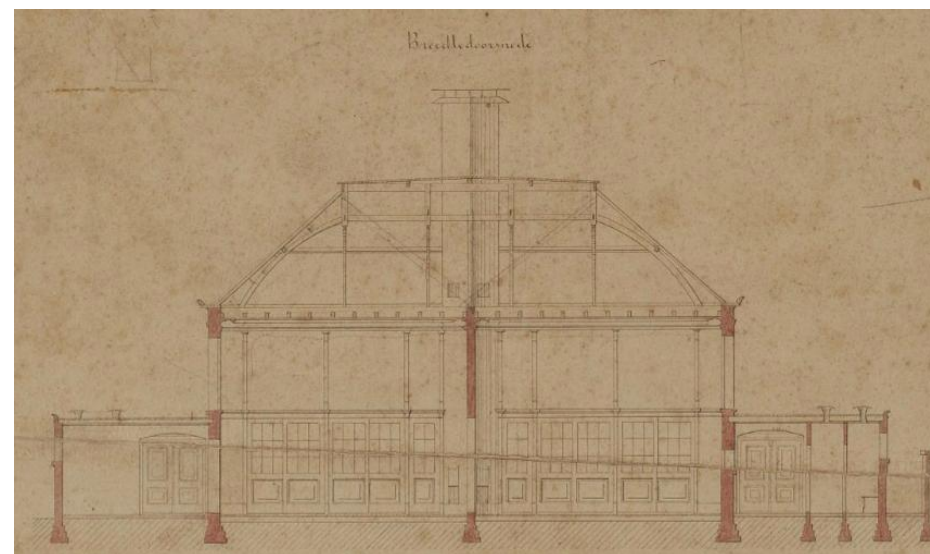
Vergunningsstempel. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2300

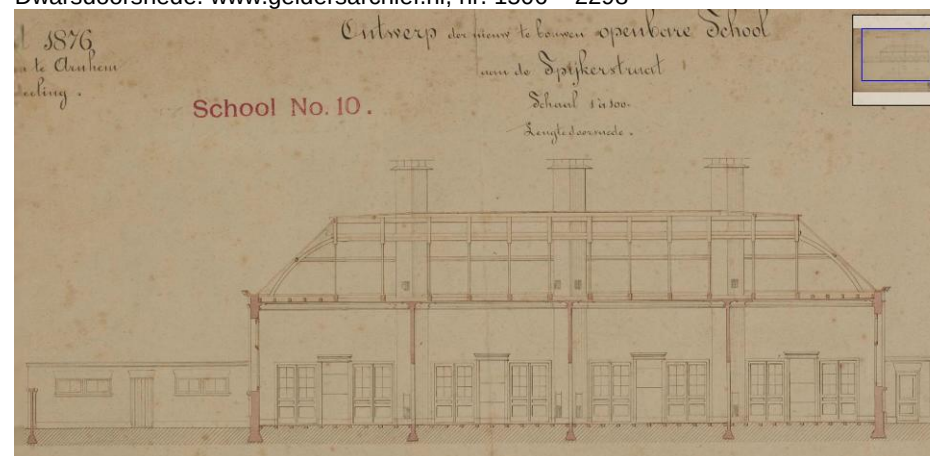
Plattegrond van de aanvraag uit 1876. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2300

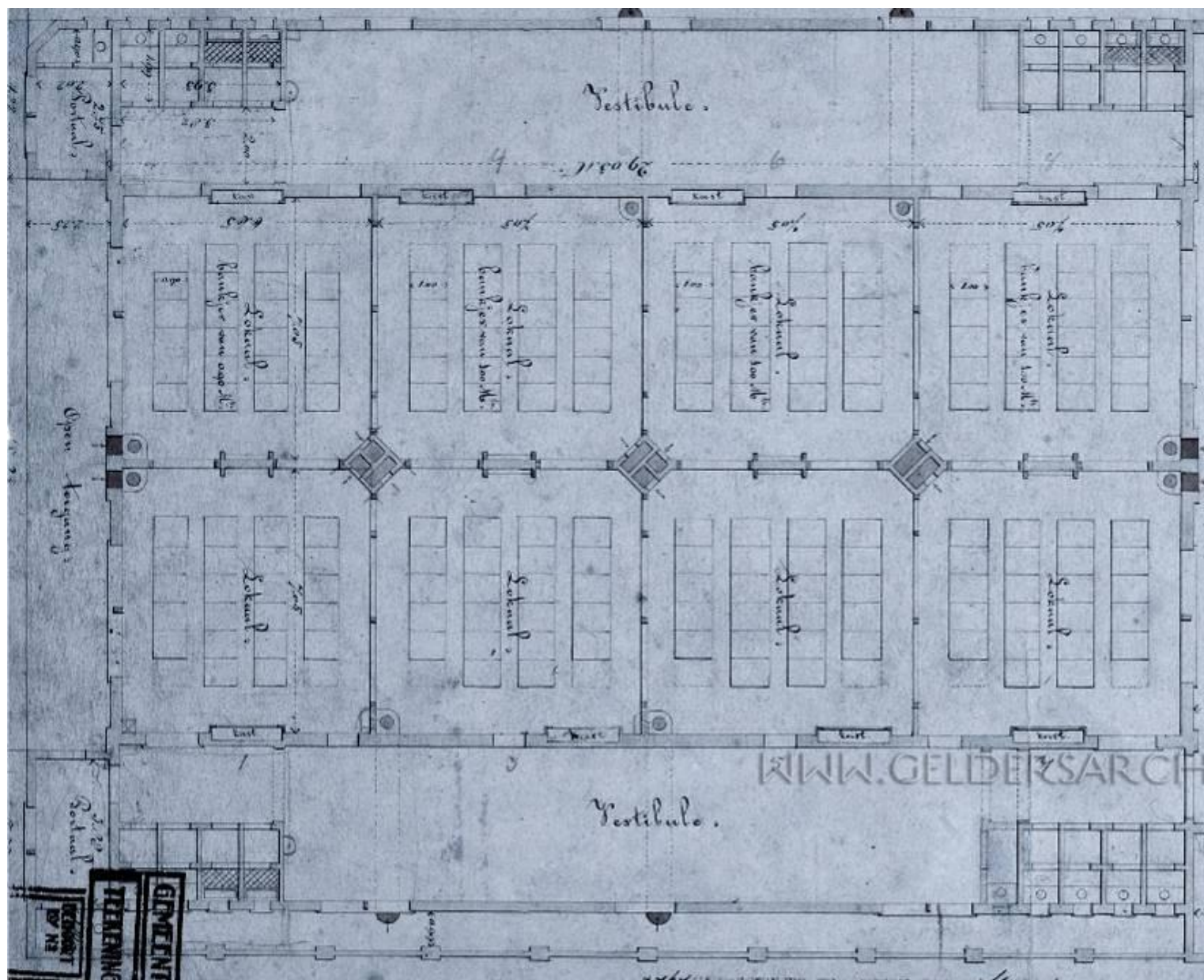
Linker zijgevel. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2299

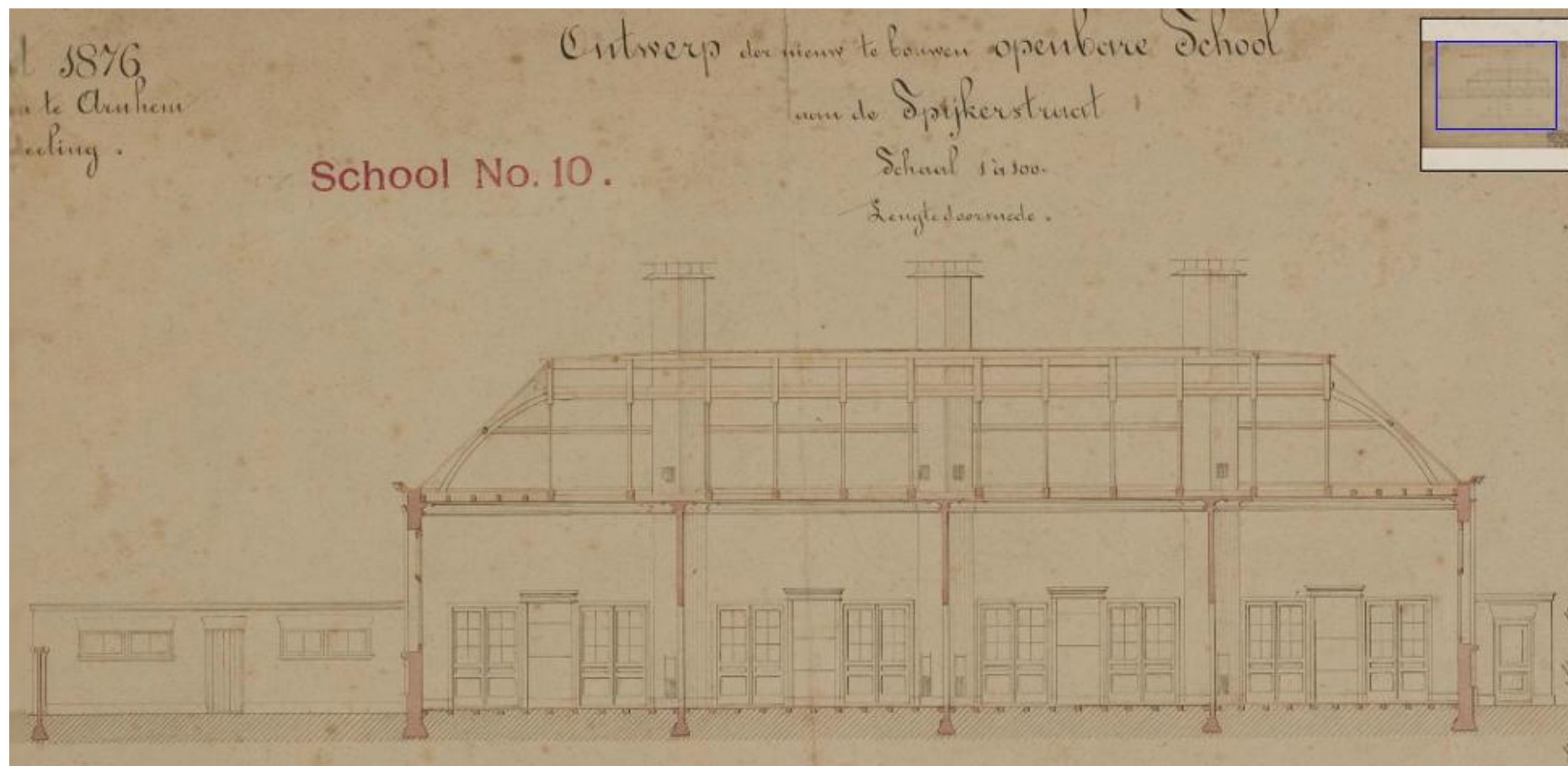
Dwarsdoorsnede. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2298

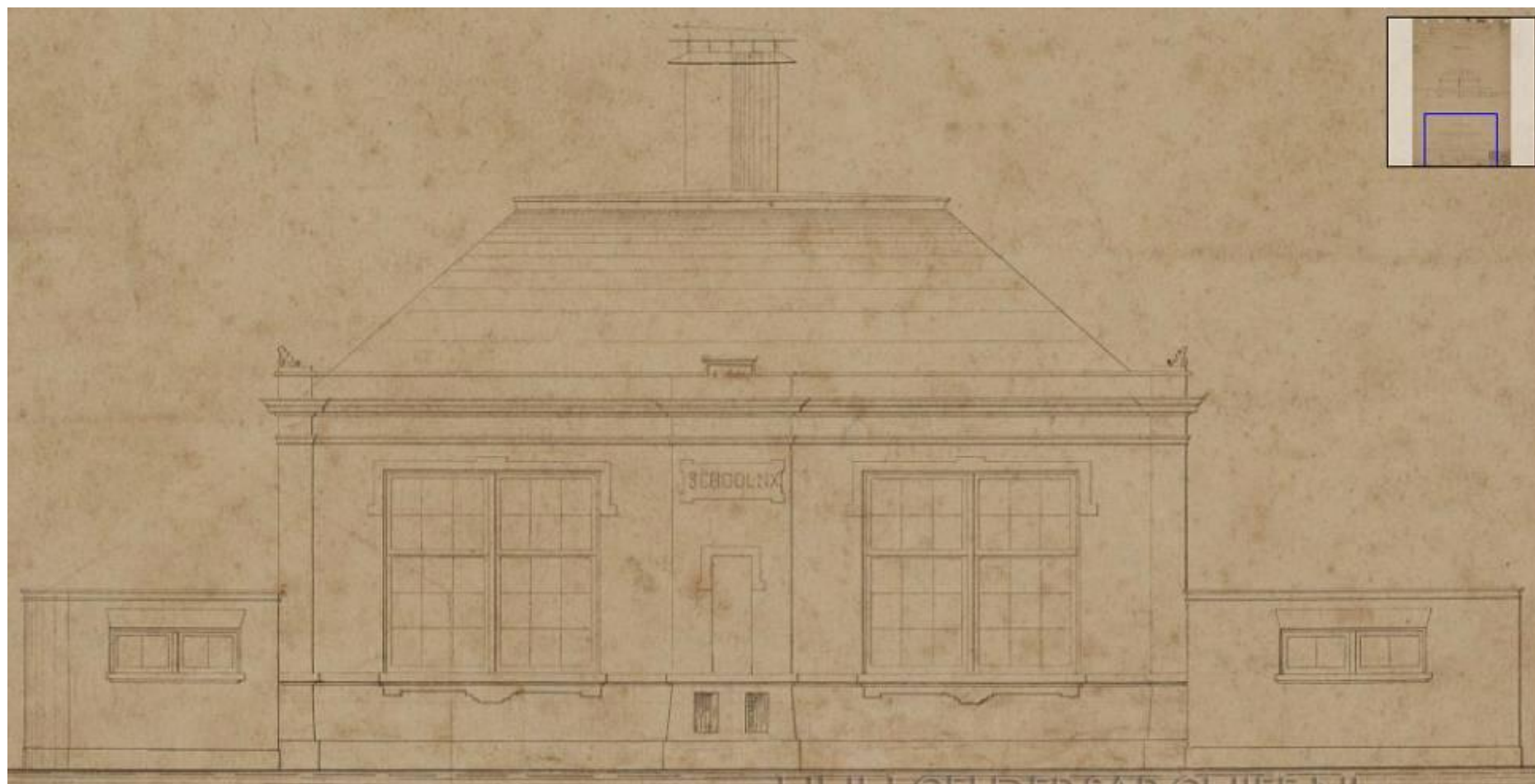
Langsdoorsnede. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2299

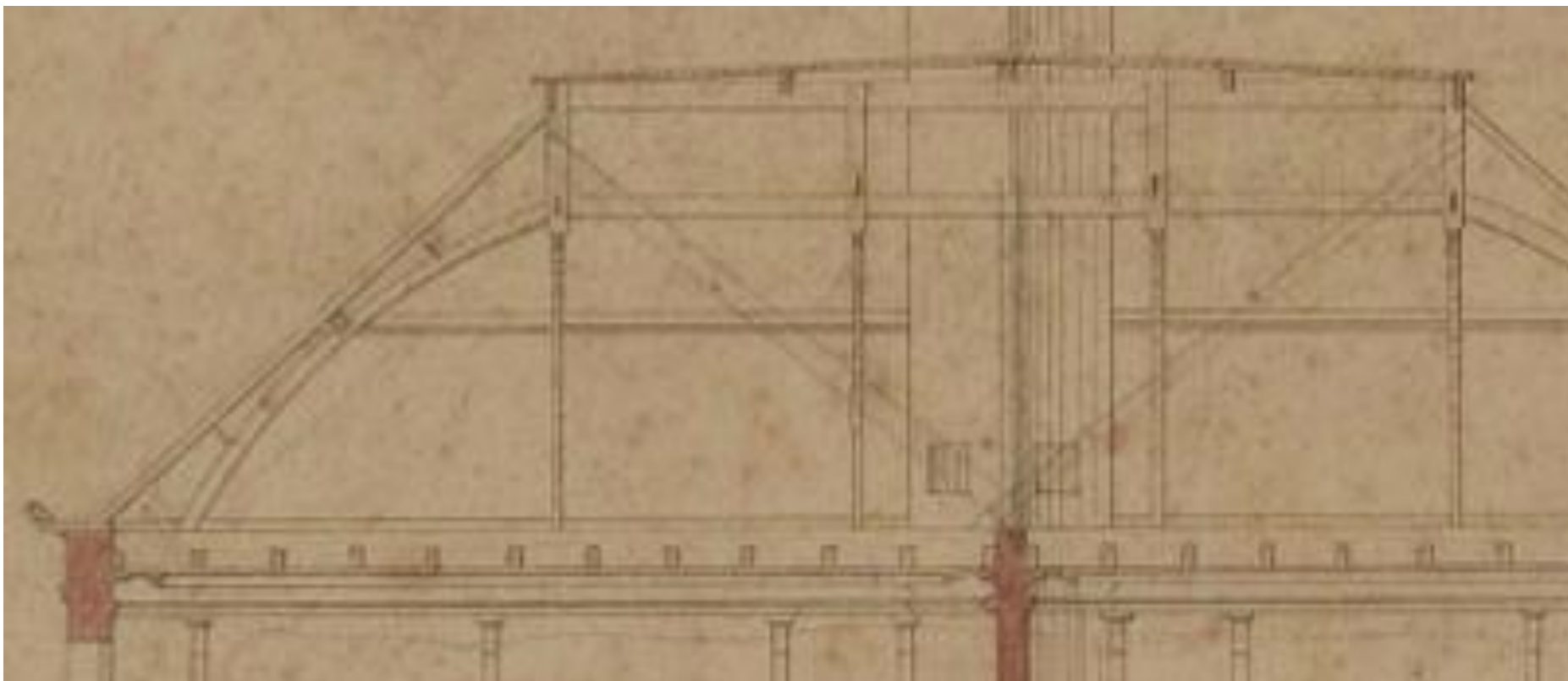
Plattegrond 1876

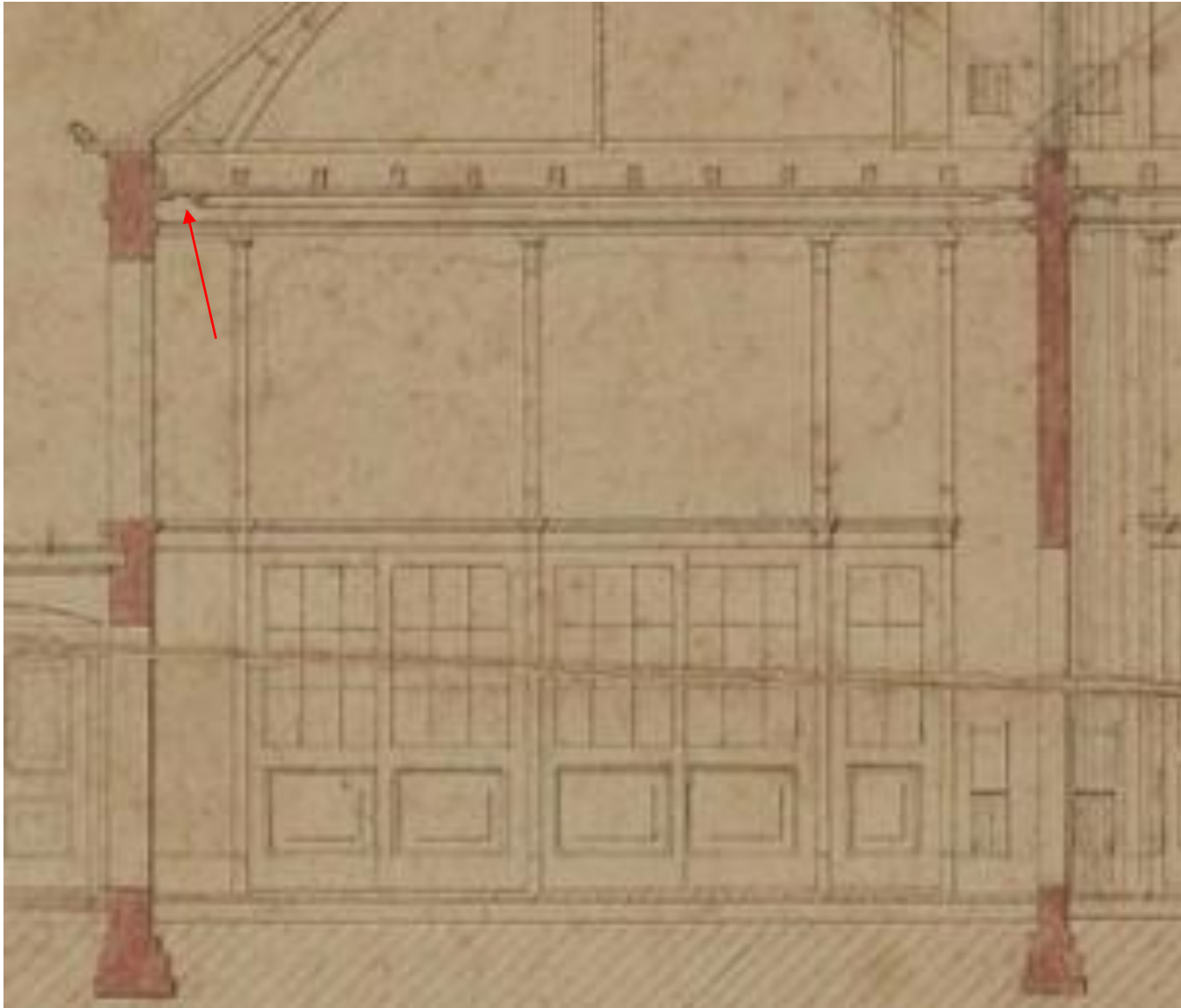
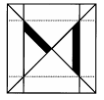
Langsdoorsnede met de puien ter weerszijden van een kast in de wanden tussen de lokalen. Of deze zo zijn uitgevoerd is niet duidelijk. De thans aanwezige enkele deurkozijnen in deze wanden lijken oorspronkelijk te zijn! Links de uitgebouwde berging en rechts de voor de gevel uitstekende portaalbouw. De portaalbouw is omstreeks 1910 verdwenen en opgenomen als bouwdeel onder een eigen kap in de gang.

Voorgevel aan de Spijkerstraat. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2298

Uitsnede van de dwarsdoorsnede van de kap. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2298

Dwarsdoorsnede waarop de scheidingswand tussen de lokalen van de oostelijke beuk zichtbaar is. Boven de pui die afsluit met een klassiek hoofdgestel waarbij de puistijlen zijn uitgevoerd als pilasters zijn tegen de wand ook weer pilasters getekend die de kooflijst "dragen" van een stucplafond ,met randlijsten (rode pijl).

Uit de geveltekeningen komt naar voren, dat de gangen onder een platdak werden uitgevoerd en de middenbeuk onder een schilddak met plat. De voorgevel had een symmetrische opzet met een liggend venster in de kopgevel van de gang en twee grote vensters aan weerszijden van een middenrisaliet in de middenbeuk. Op de middenbouw zijn in de plint twee ventilatieopeningen aangebracht, hierboven is een nis met lijst in de gevel aanwezig en aan de bovenzijde een bord met de tekst: 'SCHOOL NX' (school nummer 10). In het zijaanzicht is de vensterindeling van de zijgevel te zien en de eenvoudige tuinmuur met penanten naast de speelplaats.

In de doorsnede tekeningen staat de bijzondere kapconstructie weergegeven, die ook nu nog in het pand aanwezig is. Het betreffen schenkelspanten, die gekoppeld zijn door rechte liggers, waarop korte stijlen staan, die de balkconstructie van het platte dak dragen.

Ook geven de tekeningen de puien tussen de klaslokalen weer. Gelet op de klassenfoto van 1936 en de bevindingen van het veldwerk is de pui in de middenmuur niet zo uitgevoerd. De huidige doorgangen naast de schouw, die nog (deels) voorzien zijn van de oorspronkelijke deuren, hebben een 19^e-eeuwse detaillering en stammen dus uit de bouwtijd.

Uitsnede van de dwarsdoorsnede van de voordeur in de gang, die getuige de tekening een dubbele deur had. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2298

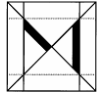
Uitsnede van de langsdoorsnede met de pui in de middenmuur. www.geldersarchief.nl, nr. 1506 – 2299

2.5.3 *Bouwtekeningen juni 1956*

In juni 1956 is een plan ingediend om de school te verbouwen ten behoeve van een nieuwe functie als M.T.S. Uit de vergunningstekening van de plattegrond van de bestaande toestand blijkt, dat de school niet helemaal dezelfde opzet had als op te tekening van 1876.

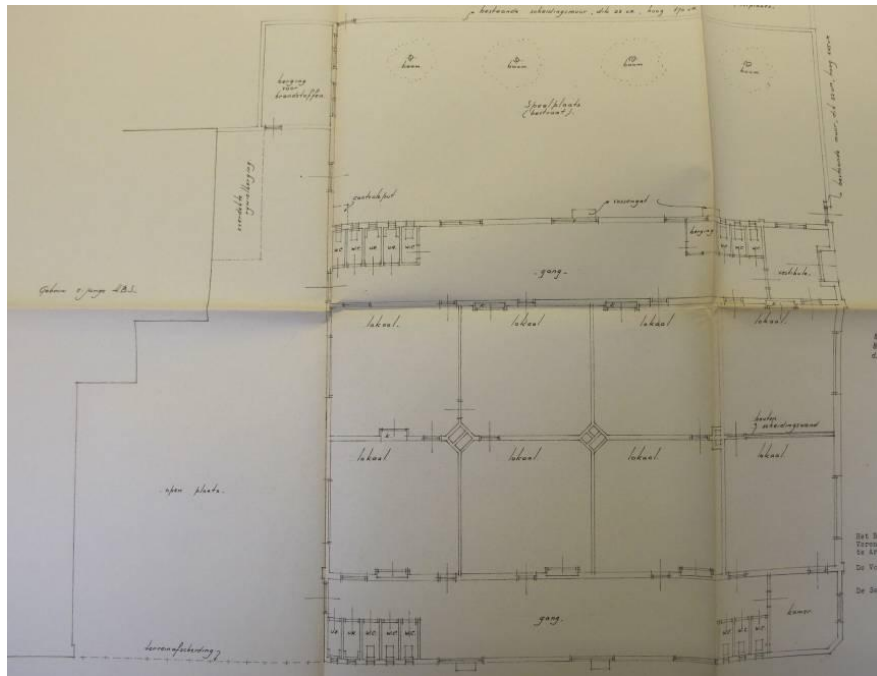
Allereerst zijn de ten opzichte van de voorgevel uitspringende portalen aan de voorzijde zijn niet (meer) aanwezig. Achter de voorgevel is de kop van beide gangen afgescheiden van de achterliggende ruimte. Deze kamers hebben ook een eigen schilddak met de nok dwars op de middenbeuk gekregen, zoals blijkt uit de geveltekeningen. Wanneer deze wijziging is uitgevoerd, is niet duidelijk op basis van de beschikbare bronnen. Op basis van onderzoek van het gebouw zelf is hieraan wel globaal een datering te koppelen, waarover verderop meer.

De kamer aan de linkerzijde betreft een kamer, die wordt ontsloten vanuit de gang en heeft een venster in de voorgevel. Aan de rechterzijde van het gebouw betreft het een vestibule met ongeveer in het midden een teruggelegen entree in de voorgevel. In de rechter zijgevel is deze ruimte ook nog van een vensteropening voorzien. De toiletblokken liggen direct achter

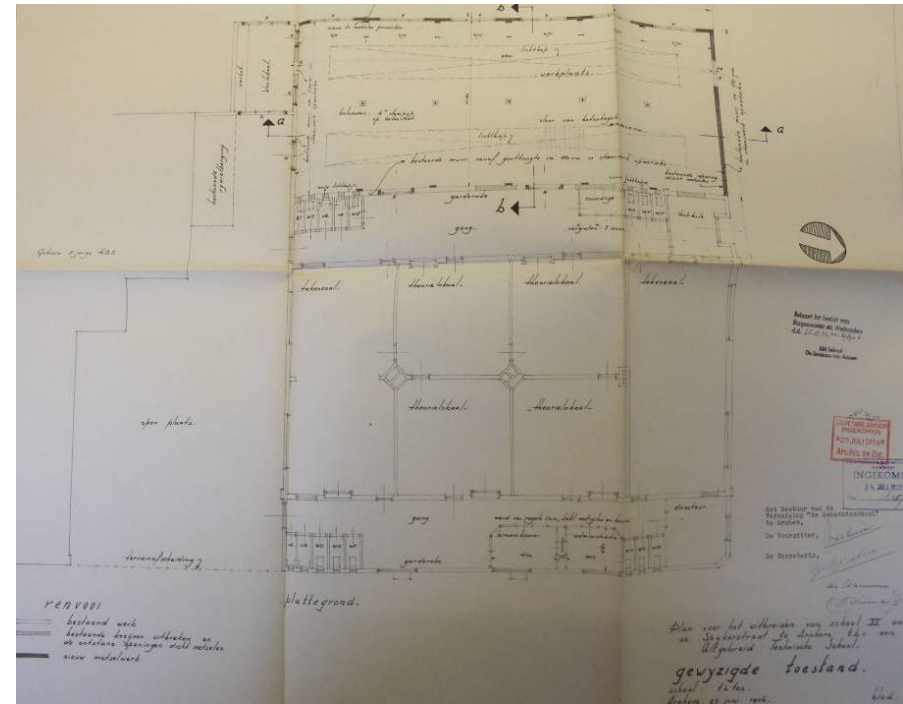

deze ruimten en bestaan uit drie toiletten in plaats van de vier uit de eerste tekening. Achter het rechter toiletblok ligt ook nog een berging. De toiletblokken achterin de gang bestaan op deze tekening uit vijf toiletten in plaats van vier op de oorspronkelijke tekening.

De middenwand staat in het voorste lokaal aangegeven als een houten scheidingswand. Ook is de schoorsteen hier niet overdwars geplaatst, zoals oorspronkelijk was getekend. Het lokaal linksvoor heeft geen inbouwkast. De andere lokalen hebben in de middenmuur één doorgang in plaats van de voorziene twee en tussen de twee achterste lokalen aan de rechterzijde is nog een doorgang aanwezig. Het lokaal rechtsachter heeft een inbouwkast in de middenmuur in plaats van in de gangmuur zoals op de oorspronkelijke plattegrond stond getekend. Het terrein naast de school staat aangegeven als een ommuurde speelplaats met aan de rechterzijde een rij van vier bomen.

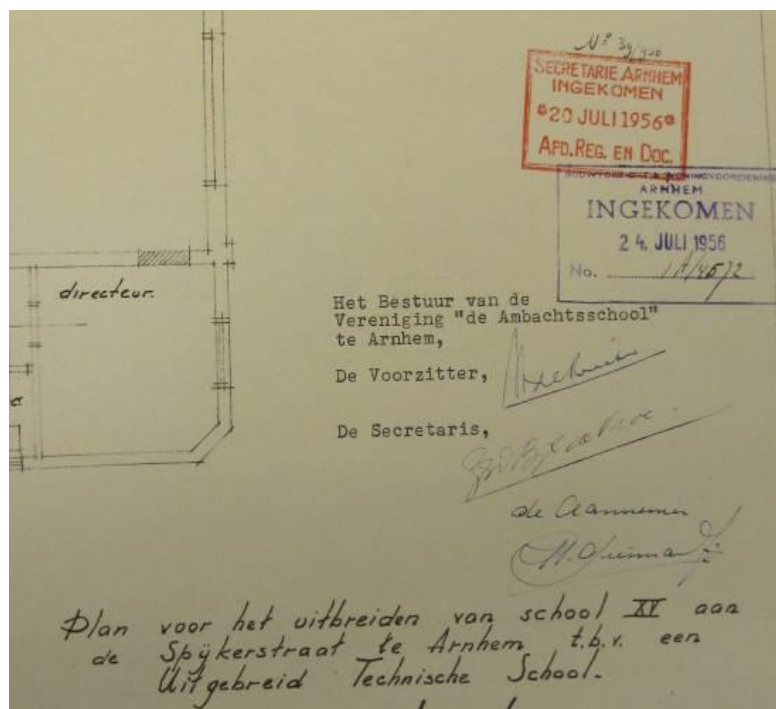

Bestaande plattegrond van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

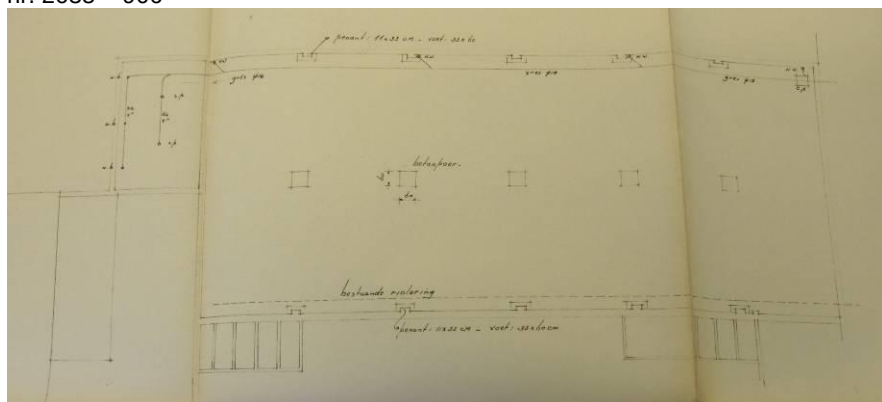

Gewijzigde plattegrond met het perceel aan de achterzijde van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

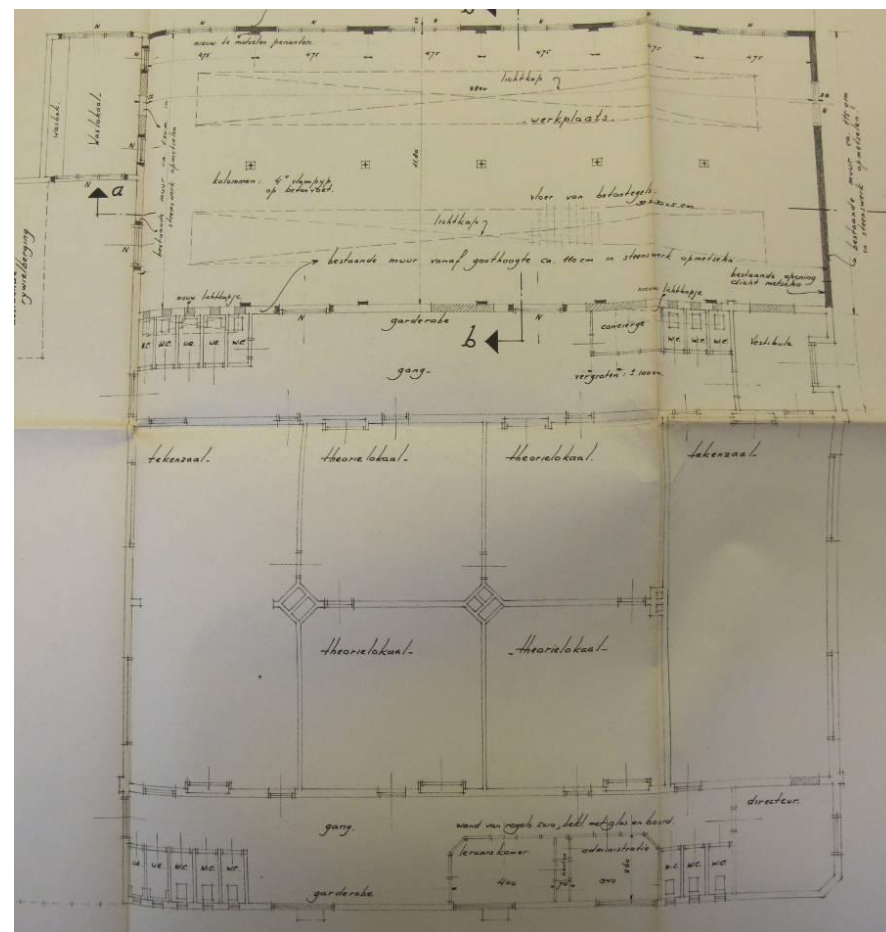
Bij de verbouwing werd deze speelplaats overdekt met een platdak en tot werkplaats bestemd. De ruimte was toegankelijk vanuit de gang, doordat het achterste venster werd verbouwd tot een deuropening. Ook werd er een nieuwe doorgang gemaakt tussen de twee middelste vensters. Alle vensters behalve de achterste werden dichtgezet. De berging achter de voorste toiletblok in de rechter gang werd aan de achterzijde wat vergroot en bestemd tot congiëruimte. Aan zowel de voor- als achterzijde werden de twee lokalen naast elkaar bij elkaar getrokken. Achter het voorste toiletblok in de linker gang werden twee ruimten afgescheiden met een afgeschuinde hoek aan de gangzijde. De door de uitbreiding sterk verbrede gevel van de rechter zijgang aan de Spijkerstraat werd ook ter plaatse van de oude kopgevel van de gang verhoogd, wat thans nog in de gevel zichtbaar is (zie verderop).

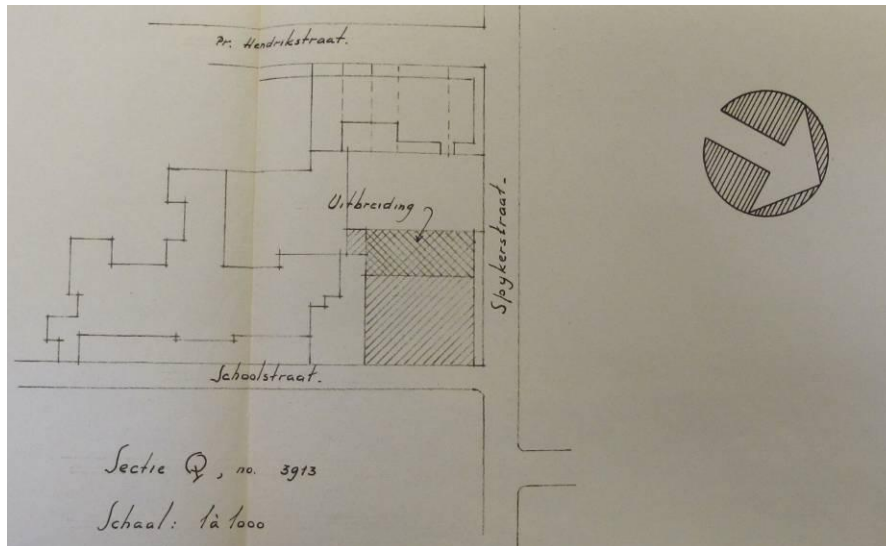
Tekst op tekeningen van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

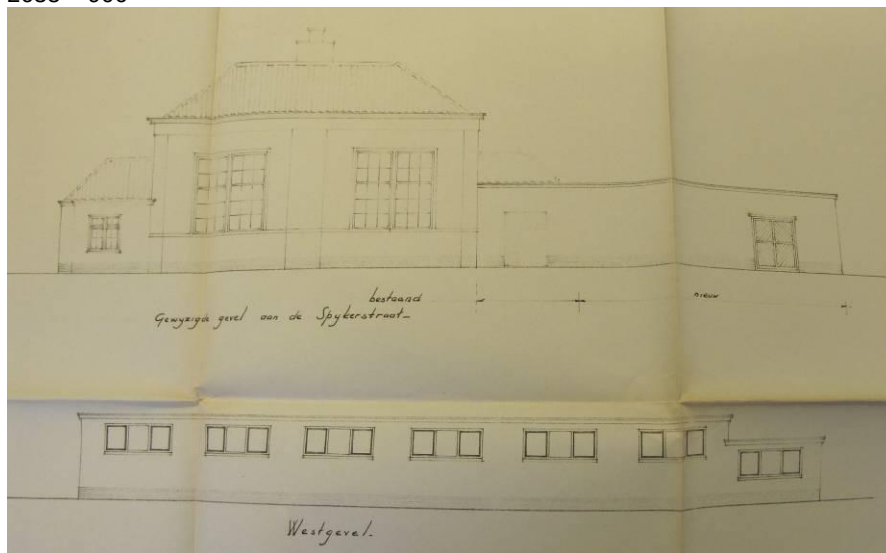
Fundering en riolering van de vergunning van 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

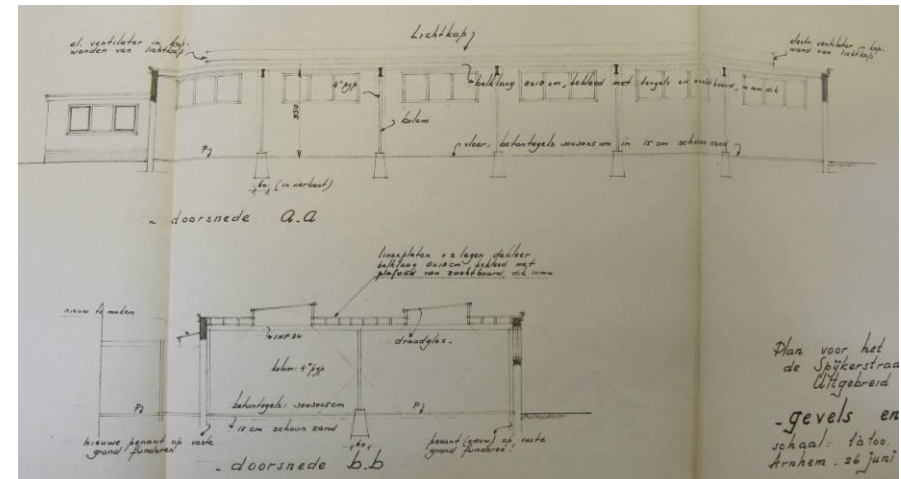
Plattegrond van de vergunning van juni 1956 met de tot werkplaats overbouwde speelplaats aan de bovenzijde. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

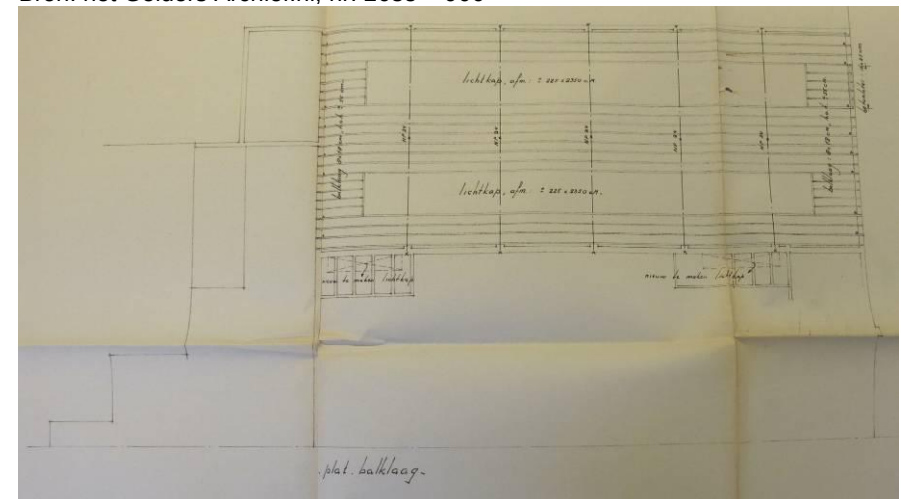
Situatieschets van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

Gewijzigde voorgevel en westgevel van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

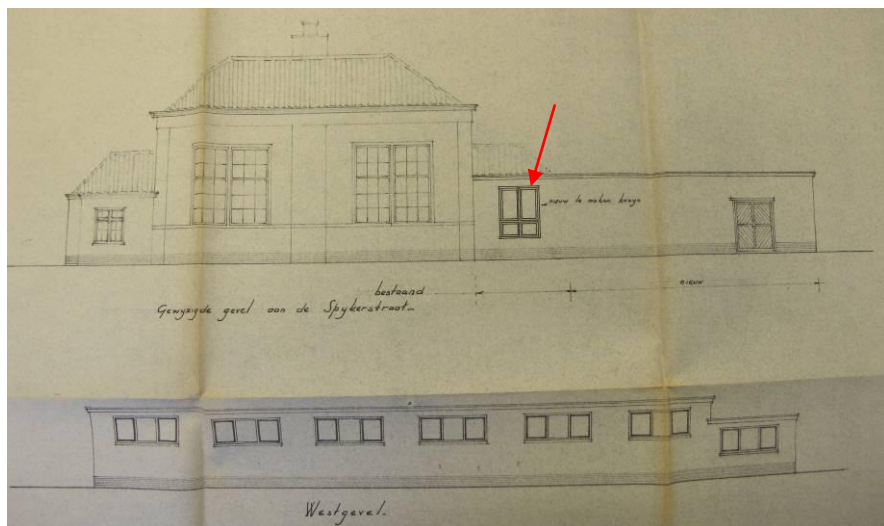

Gewijzigde doorsnede van het nieuwe bouwdeel van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

Balklaag van de nieuwe uitbouw van de vergunning van juni 1956. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 906

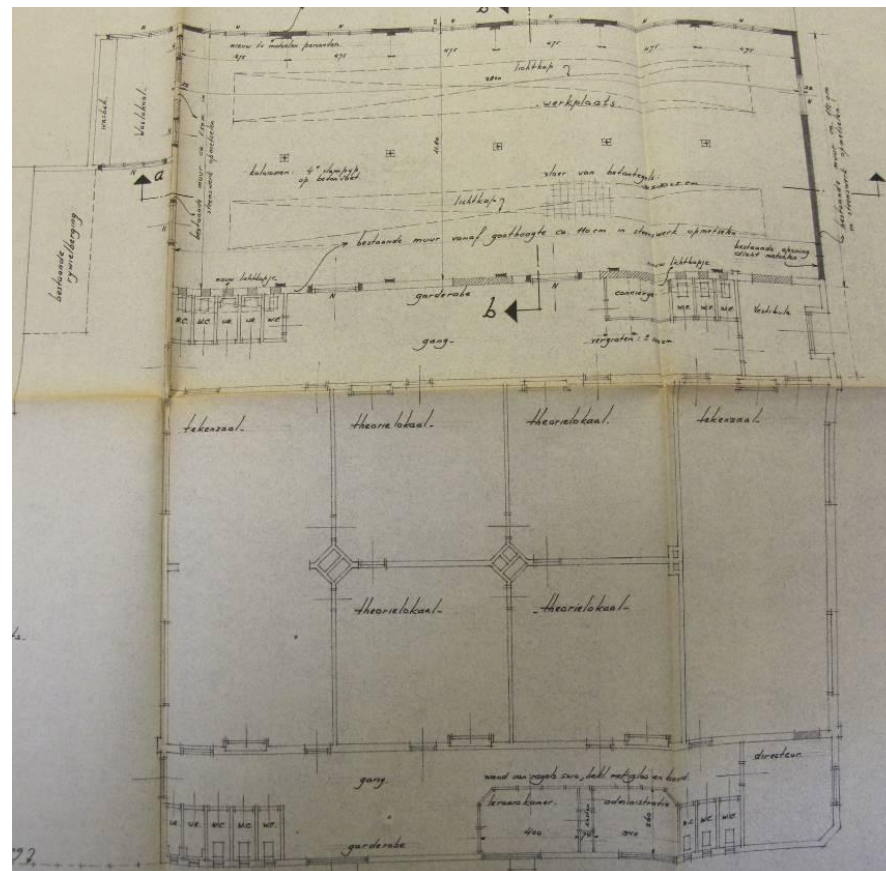
2.5.4 Bouwtekeningen maart 1957

Voorgevel met het nieuwe venster in de voormalige vestibule van de vergunning van 1957. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 1033

Op 20 maart 1957 volgt nog een aanvraag voor de verbouw van de M.T.S. Het betreffen enkele kleine wijzigingen in de indeling en tegen de tuinmuur aan de achterzijde met de straat is een rijwielstalling voorzien.

Wat betreft de indeling is in de linker gang een nieuwe congiërgeruimte gemaakt tegen het achterste toiletblok. De vestibule aan de rechterzijde krijgt in de voorgevel een venster. Hierdoor wordt het portiek bij de ruimte getrokken. In de rechter gang worden tegen de voormalige buitengevel twee nieuwe bergingen aangebracht en het voorste toiletblok met de congiërgeruimte wordt in twee bergingen verdeeld. Hiervan krijgt de voorste een nieuwe doorgang naar de naastgelegen hal. Ook de berging in het midden van de gang krijgt een nieuwe doorgang naar de werkplaats. Voor de achterste berging vervallen ook twee toiletten.

Bestaande plattegrond van de vergunning van 1957. Bron: het Gelders Archief.nl, nr. 2635 – 1033

tuinmuur gepleisterd en voorzien van zeven reliëfs met een geabstraheerd botanisch motief, dat op de kop is geplaatst. De reliëfs zijn verdiept, zogenaamde bas-reliëfs. De motieven zijn gestoeld op het abstraheren van botanische afbeeldingen bij het eeuwenlange kopiëren van herbaria. Dit proces is hier doorgezet door de autonomie te benadrukken door middel van het omgekeerd in het stucwerk aanbrengen van de motieven. De 10 mm diepe reliëfs zorgen voor een aldoor veranderende lichtschakeringen, die het beeld bepalen. De kleurstelling met de witte achtergrond bepaald mede het contrast. Het hekwerk is in de onderpanelen ook voorzien van abstracte botanische motieven evenals de bovenrand. Het boven de panelen aangebrachte hekwerk is geënt op een klassiek hekwerk.

2.5.6 Bouwhistorische bevindingen

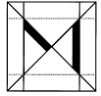

Zicht op de oostelijke zijbeuk met de rond 1910 verbouwde en verhoogde voorbouw die een eigen schilddak kreeg. In de linker zijgevel werd in de jaren '50 een nieuwe vensteropening ingebroken met strek en bakstenen lekdorpel en ingekaste dagkanten(gele pijl). Foto FH MAB 2013

Detail kopgevel oostelijke gang met verblendstenen hanekam en bloktandlijst.

Uit de bouwhistorische bevindingen van het veldwerkonderzoek is gebleken, dat er nog een bouwphase is, die niet op de tekeningen is aangetroffen. Afgaande op het materiaalgebruik en detailleringen zijn omstreeks 1910 zijn namelijk de op de eerste plattegrond aangegeven portalen aan de voorzijde van de zijbeuken afgebroken. Het voorste deel van beide zijbeuken is opnieuw in baksteen opgetrokken voorzien van een hardstenen plint en een tandlijst in oranje/rode verblendsteen onder de gootlijst van het eveneens nieuwe schilddak dat op dit nieuwe bouwdeel is aangebracht. Het hierbij behorende nog originele venster in de kopgevel van de linker beuk aan de Spijkerstraat kreeg ter afsluiting aan de bovenzijde een hanekam, ook gemetseld in de toen populaire verblendsteen. In de rechter beuk is vermoedelijk dezelfde detaillering gebruikt met een tandlijst in verblendsteen en een entree onder een verblendstenen hanekam, maar door latere wijzigingen is van deze elementen thans hier niets meer voorhanden.

Intern werd de voorzijde van de linker gang afgescheiden ten behoeve van een kamer en van de rechter gang ten behoeve van een vestibule. Het toiletblok met vier toiletten werd in beide gangen naar achteren geschoven (in de nieuwe situatie ontstonden hier drie toiletten) en bij het toiletblok aan de achterzijde kwam één extra toilet in verband met het vervallen van één toilet bij het voorste toiletblok. Van deze verbouwing zijn dus geen tekeningen voorhanden, maar deze toen ontstane situatie is op de bestaande toestand van de verbouwtekeningen van juni 1956 zichtbaar. Tegen de rechter zijbeuk werd toen de werkplaats gebouwd, een actie die ook leidde tot verhoging van de kopgevel van deze oudere vestibule. In 1957 werd deze kopgevel weer verbouwd (een deur maakte plaats voor een thans nog aanwezig venster) zoals blijkt uit de tekeningen. Bij het veldwerk is hier geconstateerd, dat het later verder opgetrokken metselwerk niet alleen te herkennen is aan de afwijkende kleur van de bakstenen, maar ook aan het afwijkende metselverband. Ook is hier de onderzijde van het oorspronkelijke schilddak ingekort.

In de jaren '50 in de zijgevel van het vroeg 20ste-eeuwse bouwdeel van de oostelijke zijbeuk ingebroken venster, herkenbaar aan de jongere baksteen in de dagkanten en strek, alsmede de in jongere baksteen uitgevoerde lekdoorpel. (gele pijlen)

Zicht op de voorgevel van de rechter zijbeuk met een jonge vensteropening uit 1957 met bakstenen lekdoorpel (groene pijl) en rollaag in jongere steen en een in afwijkend metselwerk in 1956 opgehoogde bovenzijde (gele pijl). Foto FH MAB 2013

De jongere vensteropeningen van beide voorkamers in de zijbeuken zijn herkenbaar aan de afwijkende bakstenen lekdoorpels en de eenvoudige strek en rollaag bij respectievelijk de linker en de rechter zijbeuk. Ook zijn bij het venster in de linker zijbeuk de dagkanten ingekast met jongere baksteen.

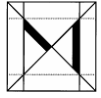
Aangezien bij de verbouwing in de vroege 20ste eeuw ook intern de structuur in met name de gangen moest worden aangepast rees bij het onderzoek van het gebouw het vermoeden dat toen intern nog meer verbouwingen zijn doorgevoerd. Op de oorspronkelijke tekeningen is bij de doorsnede in de lokalen een klassieke wandgeleding zichtbaar bij de wanden tussen de achter elkaar gelegen lokalen. De puien hebben daar een klassieke omlijsting, met daarboven klassieke pilasters die duidelijk een geprofileerde kooflijst van een stucplafond ondersteunen. De restanten van de puien die thans bewaard zijn gebleven tonen kozijnstijlen en een dekljist met een jongere, laat 19de- of vroeg 20ste eeuwse detaillering met vellingkanten op de hoeken. Ook bezitten de gangen (met de verschoven toiletten!) en de lokalen thans houten plafonds, bestaande uit planken, waarbij de aansluiting van de verschillende planken aan de onderzijde is afgedekt met een profiellijst en langs de randen een vlakke lijst met profiel, waardoor een vakkenverdeling is ontstaan met door profiellijsten omgeven velden. Van stucplafonds is geen spoor meer terug te vinden!

Detail van een bovenhoek van een puiomlijsting met vellingkanten op de stijlen.

Een kozijn in de scheidingsmuur tussen lokalen in beide beuken met een oorspronkelijke, uit 1876 daterende detaillering.

Details van plafonds in de lokalen bij aansluiting op de rookkanalen.

Oud kozijn in de wand van de berging en een doorlopende lijst langs de bovenzijde van de wand. Foto FH MAB 2013

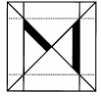
Berging rechtsvoor met doorlopende plafond omlijsting, aangebracht in de jaren '50. Wanneer het een oorspronkelijke omlijsting was dan zouden bij de linker rode pijl de plafondribben onderling verbonden zijn door een aan deze randlijst parallel verlopende lijst. Zie ondermeer bij de foto hiernaast! Foto FH MAB 2013

Als we er vanuit gaan dat de huidige plafonds iets later (tussen 1900 en 1910) zijn aangebracht dan is in die periode ook het meest noordelijke rookkanaal gewijzigd, van het oorspronkelijke overhoekse exemplaar, dat nog bij de achterste lokalen aanwezig is in een recht geplaatst exemplaar. De plafondomlijstingen sluiten hier thans volledig op aan. De getoogde doorgangen, die vroeger de toiletblokken van de gang scheiden zijn aan de voorzijde weggebroken evenals in de rechter gang aan de achterzijde. Hier is echter wel nog de plek van herkenbaar in het plafond.

De enige nog aanwezige gepleisterde en geprofileerde getoogde doorgang in de zijgang die de gang scheidt van het ganggedeelte met de toiletensectie.

Bij de verbouwingen in de gangen uit de jaren '50 is in de rechter zijgang boven de scheidingswand tussen de gang en de bergruimte in het plafond ook een bijpassende kaderlijst aangebracht, die echter vergeleken met de oorspronkelijke aansluiting uit 1910 duidelijk niet oorspronkelijk is, al hoewel het profiel van de lijst nauwgezet is gekopieerd. In de zijwand is bovendien een oud kozijn uit die tijd aangetroffen.

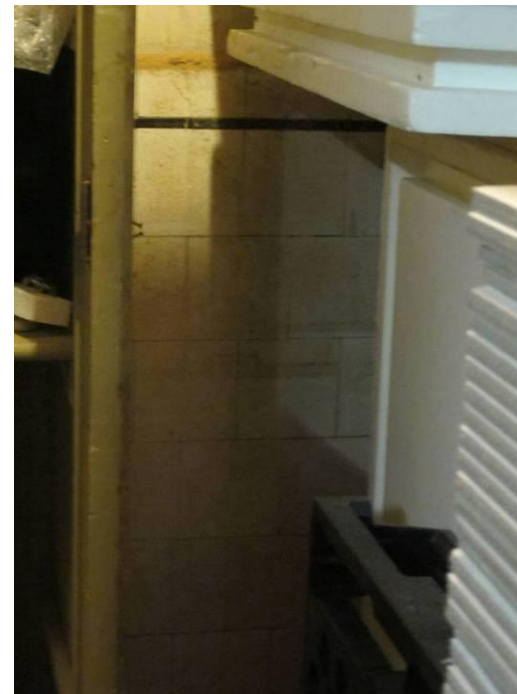

Doorlopende omlijsting rond het omstreeks 1910 recht geplaatste rookkanaal in het tweede lokaal rechts. Foto FH MAB 2013

In de achtergevel zijn bij beide zijbeuken de oorspronkelijke deurkozijnen nog aanwezig. Deze zijn echter voorzien van een jonge invulling. De tekening en de aanwezige, deur in het toilettenblok, die afwijkt van de anderen wijzen erop, dat één van de oorspronkelijke dubbele buitendeuren hier is hergebruikt. Ook staat in een van de toiletten een paneeldeur van vermoedelijk een van de inbouwkasten van de lokalen.

De twee kozijnen van de vensters in de muren tussen de beuken zijn anders uitgevoerd dan de vensters in het midden. De onderdorpel van de achterste vensters loopt namelijk schuin af in plaats van recht. Zoals ook uit de tekeningen blijkt zijn de vensters van de middelste lokalen jonger, dan de twee achterste vensters.

In de lokalen zijn in de voor- en achterwanden puien aanwezig, die deels zijn dichtgezet en deels nog de oorspronkelijke deur (net als kozijn uit 1910?) hebben al dan niet afgetimmerd. Ook zijn de deuropeningen met kozijnen uit 1876 in de middenmuur op één plaats nog voorzien van een oorspronkelijke deur. In het lokaal rechts voor is ook nog op twee wanden de oude lambrisering met verticaal geplaatste kraaldeeltjes aanwezig. In de berging van de rechter zijbeuk is een klein deel van het oorspronkelijke plafond weggebroken. Ook is een toilet bij deze berging gevoegd, getuige de betegeling van de achterwand.

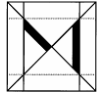
Betegelde achterwand in de berging rechts achter in de rechter zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijk kozijn met jongere buitendeur aan de achterzijde van de linker zijbeuk.
Foto FH MAB 2013

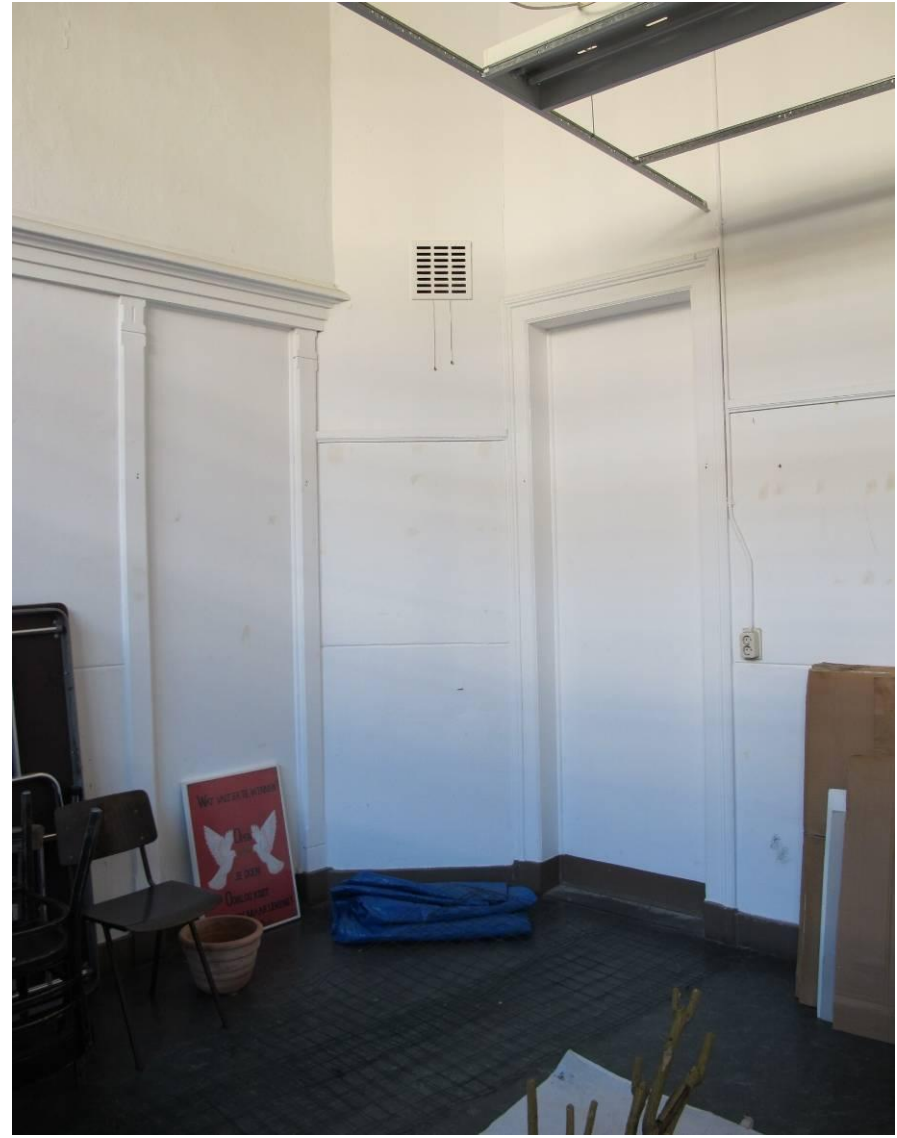
De afwijkende deur (gele pijl) aangebracht in 1910 toen men bij herschikking van de toiletten hier een vijfde toilet toevoegde is mogelijk een van de oorspronkelijke achterdeuren. Foto FH MAB 2013

Venster van een middenlokaal met een rechte vensterbank. Foto FH MAB 2013

Venster van een lokaal aan de achterzijde met een schuin, aflopende onderdorpel. Foto FH MAB 2013

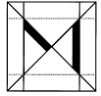

Pui uit 1910 (links) en oorspronkelijk kozijn rechts van het overhoekse rookkanaal in de linker zijbeuk, die zijn dichtgezet. Foto FH MAB 2013

Zicht op de geboute, stalen, trekstang van de dakconstructie. Foto FH MAB 2013

De kapconstructie is oorspronkelijk. De constructie van de trekstangen ziet er wel jonger uit, wat doet vermoeden, dat deze later (in 1910?) een keer is aangepast. In het oorspronkelijke plan zullen er echter ook trekstangen hebben gezeten om het plafond aan op te hangen.

3 BESCHRIJVING

3.1 Redengevende beschrijving

Van de school is de volgende redengevende beschrijving beschikbaar (toelichting hiervan onverkort zonder aanpassingen overgenomen):

“SPIJKERSTRAAT 134 (voormalige school X) 01.04.99

objectno. : 3.

bouwjaar : ca. 1880

bouwstijl : neo-classicisme

architect :

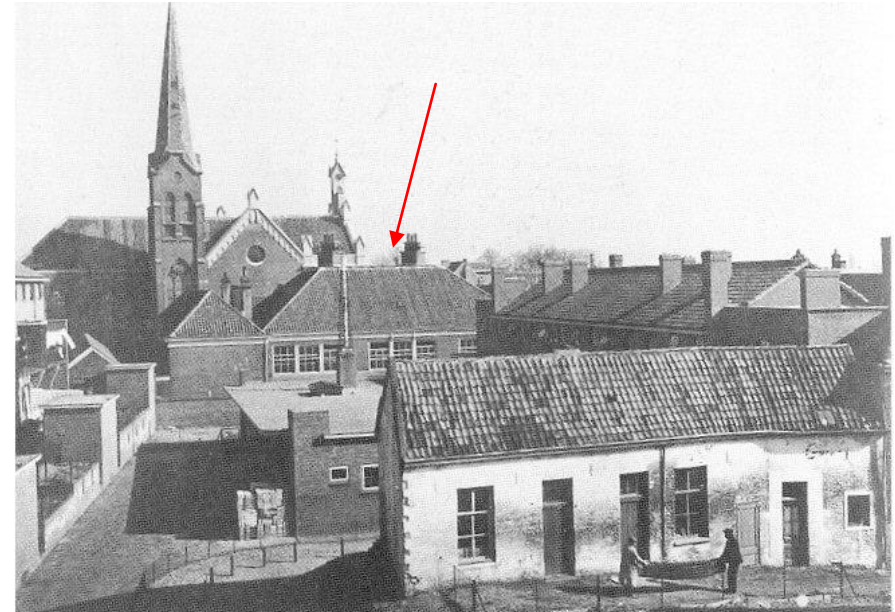
motivering:

Object is van belang voor de gemeente Arnhem wegens zijn architectonische waarde, situeringswaarde en historische waarde.

toelichting:

Dit gebouw werd omstreeks 1880 opgericht als Openbare Lagere School. De school stond bekend als "School X" en werd gerealiseerd in een periode, waarin Arnhem zich zeer sterk uitbreidde en er allerlei voorzieningen moesten worden getroffen in de nieuwe uitbreidingswijken, waaronder het Spijkerkwartier. Met de aanleg en de invulling van deze wijk was men in de jaren '50 van de 19de eeuw begonnen. Eén van de eerste gebouwen, die in dit oostelijk gedeelte van het Spijkerkwartier werden gerealiseerd, was het Protestants Bestedelingenhuis, dat in 1866 werd gebouwd op de hoek van de Spijkerstraat en de huidige Schoolstraat, dus tegenover de plek, waar later School X zou vrijrijzen.

De school vertegenwoordigt een bouwtype, dat in het laatste kwart van de 19de eeuw vaker werd gehanteerd in Arnhem. Waarschijnlijk heeft één ontwerp van de toenmalige dienst Gemeentewerken voor meer projecten dienst gedaan. Zo stond een vergelijkbaar schoolgebouw (een Christelijke school voor lager onderwijs) naast de Klarendalse Kapel aan de Klarendalseweg. Dit gebouw werd in 1881 opgericht en bezat eveneens een driebeukige opzet met hoge middenpartij, smalle lage zijbeuken met platte daken en een voorgevel met twee brede vensterpartijen, gescheiden door een middenrisaliet. Ook hier werd het schilddak bekroond door (twee) overhoekse schoorstenen, zoals thans nog bij de school aan de Spijkerstraat zichtbaar is.

Zicht op de Klarendalse kapel met daarvoor een vergelijkbaar opgezette protestantse lagere school. (www.oudklarendal.nl)

De school naast de Klarendalse kapel aan de voorzijde gezien (rode pijl) met onder de boom de lage zijgang.

Het gebouw aan de Spijkerstraat is opgezet volgens het dubbele zijgangtype, waarbij in de hoge middenbeuk twee reeksen van vier (dus rug-aan-rug gelegen) klaslokalen zijn ondergebracht en in de zijbeuken lange gangen met toegangen tot de lokalen en toiletsecties. De streng gescheiden indeling in twee helften doet vermoeden, dat er oorspronkelijk sprake was van gescheiden afdelingen voor jongens en meisjes. De lokalen aan de noord- en zuidzijde (kopgevels) waren door een semipermanente (houten) wand gescheiden, die eventueel verwijderbaar was, waardoor een grotere ruimte kon worden verkregen. Ook de overige lokalen waren onderling bereikbaar via deuren in de tussenwanden, hetgeen bijvoorbeeld mogelijk maakte, dat één onderwijzer twee klaslokalen onder zijn hoede kon nemen. In de binnenhoeken van de lokalen bevonden zich schuin geplaatste stookplaatsen. De zo geclusterde rookkanalen verklaren de overhoeks geplaatste schoorstenen op het dak.

De hoofdingang van de school bevond zich aan de Spijkerstraat, in de voorgevel van de westelijke zijbeuk. Deze situatie is in de jaren '50 gewijzigd. Thans bevindt zich hier een venster. Inwendig herinnert een getoogde doorgang nog aan de vroegere vestibule.

School X, waarvan blijkens gegevens uit 1956 de naam later werd gewijzigd tot School XV, bleef tot in de jaren '50 van de 20ste eeuw zijn oorspronkelijke functie behouden. In 1956 werd echter een verbouwing en uitbreiding uitgevoerd vanwege de vestiging van de "Uitgebreid Technische School" in opdracht van de vereniging "de Ambachtsschool". Hiertoe werd het oude gebouw aan de westzijde uitgebreid met een grote werkplaats ter plekke van de vroegere speelplaats. Inwendig werden enkele minder ingrijpende wijzigingen doorgevoerd. In 1957 werd opnieuw een aantal interne veranderingen aangebracht. Bovendien werd een overdekte rijwielberging gebouwd aan de Schoolstraat. Hiervan resteert de bakstenen muur met hoge posten, thans afgedekt met een pergola. De in 1956 toegevoegde werkplaats is thans ten behoeve van een parkeerplaats weer afgebroken.

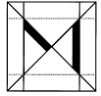
Het gebouw bezit architectonische waarde als goed en in de gemeente Arnhem exemplarisch voorbeeld van lagere schoolbouw uit het laatste kwart van de 19de eeuw (ca. 1880), gebouwd in neo-classicistische stijl, hetgeen tot uitdrukking komt in de toepassing van gepleisterde hoeklisenen, middenrisalieten, kroonlijsten e.d. Het bouwtype werd vaker toegepast in Arnhem, maar kan thans als zeldzaam worden aangeduid.

Daarbij behoort het gebouw tot de weinige, in redelijk gave staat bewaard gebleven lagere schoolgebouwen van voor 1900 in de gemeente Arnhem en is het daarmee een waardevol onderdeel van het rijke bestand aan historische schoolgebouwen, waarvan het leeuwendeel dateert uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Vervolgens is het gebouw door zijn opvallende verschijningsvorm, karakteristieke bouwmassa en in neo-classicistische stijl vormgegeven gevels van belang voor het straatbeeld van zowel de Spijkerstraat als de Schoolstraat, gelegen binnen het beschermde stadsgezicht Spijkerviertel/Boulevardkwartier. Met name de ligging nabij de zeer waardevolle reeks "Brusselse huizen" aan de Spijkerstraat en de voormalige Lorentz HBS aan de Schoolstraat onderstreept deze situeringswaarde. Voorts bezit het gebouw lokaalhistorische waarde vanwege de oorspronkelijke functie en als voortvloeisel van de periode (tweede helft 19de eeuw), waarin Arnhem voor het eerst grote uitbreidingswijken en talrijke openbare voorzieningen realiseerde.

3.2 Ligging

Satellietfoto van de oude binnenstad van Arnhem en de Spijkerbuurt met het terrein waarop de school is gebouwd (gele omcirkeling). Bron: <http://maps.google.nl>

Luchtfoto van het terrein met de school (gele pijl) vanuit het zuiden. Bron: <http://www.bing.com>

Luchtfoto van het terrein met de school (gele pijl) vanuit het westen. Bron: <http://www.bing.com>

Het pand bevindt zich in de ten noordoosten van het historische centrum van Arnhem en is gelegen in de buurt Spijkerviertel, dichtbij de oude uitvalsweg naar Velp de Steenstraat. Het pand ligt aan de zuidzijde van de van zuidoost naar noordwest verlopende Spijkerstraat op de hoek met de Schoolstraat, die dwars op de Spijkerstraat is georiënteerd.

De school ligt op een bijna rechthoekig perceel met de korte zijde aan de Spijkerstraat en een zuidelijke perceelsgrens, die naar het westen toe twee keer naar het noorden verspringt. De zuidgrens van het perceel wordt afgebakend door het perceel van de voormalige H.B.S. De westgrens van het

perceel wordt bepaald door de parkeerplaats, die voorheen de speelplaats van de school vormde. De Spijkerstraat en de Schoolstraat begrenzen het perceel aan respectievelijk de noord- en oostzijde. Op het perceel is aan de noordzijde het gehele kavel bebouwd met een rechthoekig bouwblok, zodat aan de zuidzijde slechts een klein deel onbebouwd perceel overblijft.

Dit deel van de stad buiten de voormalige vesting is vanaf de 19^e eeuw bebouwd. Het is gebouwd als een wijk voor de hogere en middenklasse, waarbij de villa's van de hogere klasse aan de zuidkant van de wijk staan en de stad richting het noorden dichter bebouwd is. Zodoende staan in de omgeving van de school hoofdzakelijk vooroorlogse, aaneengesloten, grondgebonden woningen in rechte bouwblokken met hoofdzakelijk woningen van twee lagen met een kap. Net ten noorden van de school betreft het de bekende Brusselse huizen. Ten zuiden van de school ligt het bijzondere, monumentale complex van de voormalige H.B.S.

Luchtfoto van het terrein met de school (gele pijl) vanuit het oosten. Bron: <http://www.bing.com>

3.3 Hoofdvorm

Het rechthoekige, bakstenen pand bestaat uit een hoofdmassa van één hoge bouwlaag, die aan weerszijden over de gehele lengte wordt geflankeerd door een lager smal, enkellaags bouwdeel. De hoofdmassa heeft een omlopend schilddak met plat, dat is gedekt met platte, gesmoorde Friese pannen en de nok dwars op de straat. Op het platdak zijn op in het midden op regelmatige afstand drie schoorstenen aangebracht, waarvan de achterste twee overdwars zijn geplaatst. Alle drie de schoorstenen hebben een hoger

opgetrokken deel in het midden en worden aan de bovenzijde afgesloten door drie vlakke tegels. De lager massa's aan weerszijden van de hoofdmasse hebben een platdak met aan de voorzijde (noord) een klein iets hoger opgetrokken deel onder een schilddak met de nok dwars op de middenbeuk. Deze schilddaken zijn gedekt met gesmoorde Tuile du Nord pannen. Op het achterliggende platdak zijn op regelmatige afstand twee rechthoekige daklichten aangebracht, die naar de buitenzijde van het gebouw schuin aflopen.

De school vanuit het noordoosten. Foto FH MAB 2013

Luchtfoto van het terrein met de school (gele pijl) vanuit het noorden. Bron: <http://www.bing.com>

3.3 Constructie en indeling

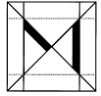
Constructie

Zicht op de spanten van het oostelijke dakschild, de middenstijlen en afgeschoorde liggers. Foto FH MAB 2013

Zicht op de plafondconstructie uit omstreeks 1910. Foto FH MAB 2013

Zicht op de spanten van het achterschild, de laatste afgeschoorde middenstijl en achterste ligger. Foto FH MAB 2013

Het pand heeft een traditionele opzet van dragende bakstenen gevels en muren. De hoofdmassa heeft in het tweede lokaal aan de rechterzijde een stenen vloer en in de andere lokalen een houten vloer. De zijbeuken hebben stenen vloeren behalve het deel onder schilddak aan de linker voorzijde. De zolder van de midden beuk heeft geen vloer, maar een houten balklaag, die op ligt in de zijmuren en middenmuur. Hiertussen zijn dwarsbalken bevestigd, met aan de onderzijde de houten plafonds.

De kap van het schilddak van de hoofdmassa is opgebouwd met schenkelspanten op de zijmuren en rechte stijlen op de middenmuur, die aan de bovenzijde gekoppeld zijn door rechte liggers. Deze rechte liggers worden op beide uiteinden ook nog naar de middenstijl afgeschoord. Tussen de middenstijl op de kop van het gebouw is ook een schoor aangebracht. Op de korte zijden zijn vier spanten aangebracht en aan de lange zijde twaalf. Op de liggers tussen de spanten staan in het grit van de spanten vier korte stijlen, die aan de bovenzijde zijn gekoppeld met rechte liggers evenwijdig aan de

voorgevel. Deze liggers dragen de drie balken van de constructie van het platte dak, dat in het midden net iets is verhoogd in verband met de afwatering. Aan de onderzijde van de korte stijlen zijn trekstangen bevestigd, ter ondersteuning van de balklaag van het plafond.

Zicht op de spanten van het achterschild en de laatste afgeschoorde middenstijl. Foto FH MAB 2013

Geboute bevestiging van een trekstang aan een korte stijl. Foto FH MAB 2013

Zicht richting de voorgevel op de spanten van het oostelijke dakschild, de middenstijlen en afgeschoorde liggers. Foto FH MAB 2013

Aansluiting kap op oostgevel. Foto FH MAB 2013

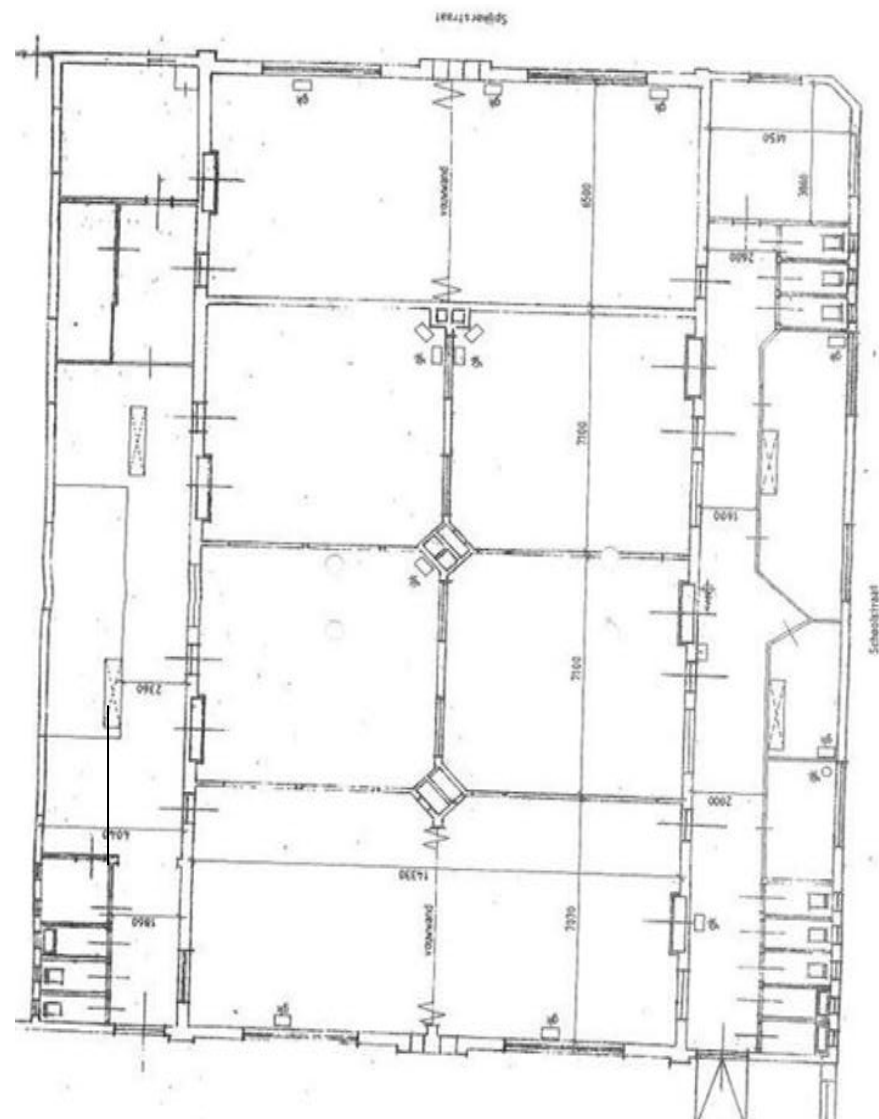

Plafondconstructie, Foto FH MAB 2013

Aansluiting met keep van een schenkelspant in de trek balk. Foto FH MAB 2013

Indeling

Plattegrond van de school. Bron: www.funda.nl

Het gebouw heeft een heldere opzet met een brede middenbeuk, die over de gehele lengte wordt geflankeerd door twee zijbeuken. In de middenbeuk zijn twee rijen van vier achter elkaar gelegen klaslokalen aangebracht, die rug aan rug liggen. De lokalen in de drie achterste traveeën hebben bij de middenmuur afgeschuinde hoeken in verband met de overdwars geplaatste rookkanalen. De lokalen worden ontsloten door de gangen in de beide zijbeuken. Ook zijn enkele bij de schouwen met elkaar verbonden door doorgangen in de middenmuur - de voorste en achterste lokalen zijn zelfs tot één grote ruimte te maken door een vouwwand – en doorgangen in de wanden tussen de achter elkaar gelegen traveeën.

De linker zijbeuk heeft aan de voorzijde een ruimte over de gehele breedte met een afgeschuinde hoek links voor. Hierachter is de linkerzijde van de beuk afgescheiden van de gang, die ongeveer de rechterhelft van de beuk beslaat. In de linker helft is tegen de voorkamer een toiletblok met drie toiletten aanwezig. Hierachter ligt een rechthoekige ruimte met aan de gangzijde afgeschuinde hoeken. Hier weer achter ligt een rechthoekige ruimte, waarvan de rechter voorhoek is afgeschuind. Hierachter ligt een rechthoekige ruimte en tot slot een rechthoekig toiletblok van vijf sanitaire ruimten. De gang is toegankelijk vanaf buiten aan de achterzijde en ontsluit verder alle aangrenzende ruimten.

De rechter zijbeuk heeft aan de voorzijde een ruimte over de gehele breedte. Hierachter is de zijbeuk in tweeën gedeeld, met links een rechthoekige gang en rechts een rechthoekige bergruimte. Hierachter is de rechterzijde van de beuk bijna over de gehele lengte afgescheiden van de gang, die zodoende L-vormig is met de brede zijde voor. In de hoek rechts achter zijn aan de voorzijde twee achter elkaar gelegen rechthoekige bergruimtes afgescheiden van verschillende grootte. Hierachter ligt een rechthoekig toiletblok van drie sanitaire ruimten. De gang is toegankelijk vanaf buiten aan de achterzijde en ontsluit verder alle aangrenzende ruimten.

3.4 Gevels

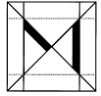
3.4.1 Voorgevel

Voorgevel vanuit het westen. Foto FH MAB 2013

De symmetrische, in bruinrode baksteen opgetrokken voorgevel bestaat uit een breed deel van één hoge bouwlaag in het midden, die aan weerszijden wordt geflankeerd, door wat terug gelegen zijbeuken van één bouwlaag hoog.

De linker zijbeuk met één vensteras heeft een hardstenen plint met een geprofileerde bovenrand en een bloktand als kroonlijst van oranje rode verblendsteen. De gevel is opgetrokken in kruisverband. Aan de linkerzijde is een smal deel schuin geplaatst, dat blind is uitgevoerd. In het midden van het rechter deel is een grote rechthoekige, staande, vensteropening aangebracht. Deze opening heeft tussen een hardstenen lekdorpel en een in oranje rode baksteen uitgevoerde hanenkam een tweelichtkozijn met schuiframen met 2-ruits bovenlichten en 2-ruits onderlichten.

Het middelste deel van de voorgevel heeft een klassieke indeling met een plint aan de onderzijde en kroonlijst met fries aan de bovenzijde en wordt door gepleisterde lisenen aan de uiteinden een gepleisterde middenrisaliet in tweeën gedeeld met in beide delen één vensteropening. De gevel is opgetrokken in kruisverband.

Ook de plint heeft een klassieke indeling met aan de onderzijde een gepleisterde, grijs geschilderde plint, erboven een bakstenen fries en een witte gepleisterde waterlijst als kroonlijst. In de plint zijn in de linker travee twee ventilatie openingen aangebracht en in de rechter één aan de linkerzijde. De linker travee heeft een grote rechthoekige vensteropening op de waterlijst. Tussen een gepleisterde sierlijst aan de onder- en bovenzijde is een tweelicht kozijn aangebracht met schuiframen met 6-ruits bovenlichten en 9-ruits onderlichten. In het middenrisaliet is op de waterlijst een nis met een sierlijst aangebracht. Hierboven zijn nog twee bevestigingshaken in de gevel aanwezig. Het rechter venster is identiek aan het linker.

Voorgevel van de linker uitbouw. Foto FH MAB 2013

De rechter 1-assige zijbeuk heeft een hardstenen plint met een geprofileerde bovenrand en een vlakke houten lijst aan de bovenzijde. De gevel is aan de

onderzijde opgetrokken in kruisverband en aan de bovenzijde in wildverband. Wat links van het midden is een grote rechthoekige, staande, vensteropening aangebracht, die tussen een bakstenen lekdorpel en rollaag een tweelichtkozijn heeft met onder enkelruits bovenlichten enkelruits onderlichten.

3.4.2 Rechter zijgevel

De rechter zijgevel. Foto FH MAB 2013

Venster in de rechter zijgevel. Foto FH MAB 2013

De asymmetrische, 1-laags rechter zijgevel bestaat uit de zijgevel van de zijbeuk met een kunstwerk erop en een teruggelegen deel erboven van de wat hogere hoofdmassa.

De gepleisterde gevel van de zijbeuk wordt door penanten in zes traveeën verdeeld met in het midden van ieder travee een beschildering met een natuurmotief. De linker travee is iets hoger opgetrokken, heeft een plint en

wordt afgesloten door een vlakke houten lijst. Aan de rechterzijde is wat links van het penant met de tweede travee nog een wat lager penant aanwezig en ertussen een regenpijp. De andere traveeën hebben een plint en worden aan de bovenzijde afgesloten door een bakstenen rollaag.

De symmetrische terug liggende bovenzijde van de middenbeuk is opgetrokken in bruinrode baksteen in kruisverband en wordt afgesloten door een gepleisterde kroonlijst met fries en bakgoot. De gevel heeft in het midden twee vensterassen en wordt links afgedekt door het schilddak van de zijbeuk. De rechthoekige linker gevelopening beslaat de onderzijde van het fries en heeft een drielicht kozijn met houten rolluikspinningen. Het kozijn is voorzien van onder vlakke, houten platen, schuiframen met 3-ruits bovenlichten en 6-ruits onderlichten. Het rechter venster is hieraan identiek.

De rechter zijgevel. Foto FH MAB 2013

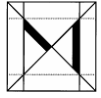
3.4.3 Achtergevel

Achtergevel van de westelijke uitbouw. Foto FH MAB 2013

Achtergevel hoofdmassa. Foto FH MAB 2013

De asymmetrische, in bruinrode baksteen opgetrokken achtergevel (zuid) bestaat uit een breed deel van één hoge bouwlaag in het midden, die aan weerszijden wordt geflankeerd, door wat terug gelegen zijbeuken van één bouwlaag hoog. Naast de westelijke zijbeuk staat ook nog een tuinmuur van één bouwlaag hoog als afscheiding met de parkeerplaats naast de school. Zowel de gevel als de tuinmuur zijn opgetrokken in kruisverband.

De tuinmuur wordt aan de bovenzijde afgesloten met een rollaag en heeft in het midden een grote rechthoekige dichtzetting. De westelijke zijbeuk is gepleisterd en heeft een gepleisterde plint met een versnijding aan de bovenzijde en wordt afgesloten met een houten, geprofileerde daklijst. Aan de rechterzijde is één grote rechthoekige deuropening aangebracht voorzien van een vlakke plaat aan de linkerzijde en een vlakke deur aan de rechterzijde.

Het middelste deel van de achtergevel heeft een met de voorgevel vergelijkbare klassieke indeling met een plint aan de onderzijde en kroonlijst met fries aan de bovenzijde. De gevel wordt door gepleisterde lisenen aan de uiteinden een gepleisterde middenrisaliet in tweeën gedeeld met in beide delen één vensteropening. Ook de plint heeft een klassieke indeling met aan de onderzijde een gepleisterde, grijs geschilderde plint, erboven een bakstenen fries en een witte gepleisterde waterlijst als kroonlijst. In het fries van de plint zijn in de middenrisaliet twee ventilatie openingen.

De linker travee heeft een grote rechthoekige vensteropening op de waterlijst, die aan de bovenzijde de onderste helft van het fries van de kroonlijst beslaat. Tussen een gepleisterde sierlijst aan de onderzijde en een rolluikspanning aan de bovenzijde en beide zijkanten is een drielicht kozijn aangebracht, waarvan het middelste licht smaller is dan de zijlichten. Het kozijn is onder vlakke houten platen voorzien van schuiframen met in de zijlichten 6-ruits bovenlichten en 9-ruits onderlichten en in het middelste licht een 4-ruits bovenlicht en 6-ruits onderlichten. In het middenrisaliet is op de waterlijst een nis met een sierlijst aangebracht. Het metselwerk van deze gevel is opgemeten en heeft een baksteenformaat van 21/21,5 x 10,5 x 4,5/5 cm en een 10-lagenmaat van 58 cm. Het is uitgevoerd met een snijvoeg.

De oostelijke zijbeuk heeft een gepleisterde plint met versnijding aan de bovenzijde en wordt afgesloten door een geprofileerde daklijst. Links is in de gevel een grote rechthoekige, staande, deuropening aangebracht met onder een strek een vlakke deur aan de linkerzijde en een vlakke plaat aan de rechterzijde.

Achtergevel van de oostelijke uitbouw. Foto FH MAB 2013

3.4.4 Linker zijgevel

Voorzijde linker zijgevel hoofdgebouw. Foto FH MAB 2013

Achterzijde linker zijgevel hoofdgebouw. Foto FH MAB 2013

De asymmetrische, 1-laags linker zijgevel bestaat uit de zijgevel van de zijbeuk en een teruggelegen deel erboven van de wat hogere hoofdmassa. De gevel is geheel opgetrokken in kruisverband.

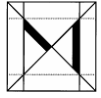
De gevel van de zijbeuk is rechts voor een klein deel iets hoger opgetrokken en afwijkend uitgevoerd. Het linker deel van de gevel heeft een gepleisterde plint, elf vensterassen en wordt afgesloten door een geprofileerde houten daklijst. De vensteropeningen zijn van verschillende grootte. Links zijn bij elkaar vijf identieke, kleine, rechthoekige, staande vensteropeningen gegroepeerd, die tussen een houten lekdorpel en een strek zijn voorzien van een houten kozijn met achter een hor een enkelruits raam. Rechts hiervan is een rechthoekige, liggende vensteropening aangebracht die tussen een houten lekdorpel en een strek is voorzien van een houten tweelicht kozijn met achter horren 2-ruits ramen. In het midden is een venster aangebracht dat identiek is aan het zesde venster. Het achtste venster aan de rechterzijde is ook identiek hieraan. Rechts hiervan zijn gegroepeerd drie vensteropeningen aangebracht, die identiek zijn aan de linker vijf.

Het 1-assige, rechter deel heeft een hardstenen plint met een geprofileerde bovenrand en een bloktand als kroonlijst van orangerode verblendsteen. Aan de rechterzijde is een smal deel schuin geplaatst, dat blind is uitgevoerd. In het midden van het rechter deel is een grote rechthoekige, staande, vensteropening aangebracht. Deze opening heeft tussen een bakstenen lekdorpel en een strek een tweelichtkozijn met links onder een 2-ruits bovenlicht een enkelruits onderlicht en rechts een schuifraam met 2-ruits bovenlicht en 2-ruits onderlicht.

De symmetrische terug liggende bovenzijde van de middenbeuk wordt afgesloten door een gepleisterde kroonlijst met fries en bakgoot. De gevel heeft in het midden twee vensterassen en wordt links afgedekt door het schilddak van de zijbeuk. De rechthoekige linker gevelopening beslaat de onderzijde van het fries en heeft een drielicht kozijn met houten rolluikspinningen en rolluiken. Het kozijn is voorzien van schuiframen met 3-ruits bovenlichten en 6-ruits onderlichten. Het rechter venster is hieraan identiek.

3.5 *Interieur*

Het interieur van het gebouw dateert nog grotendeels uit 1876. Zo zijn bijna overal nog de oorspronkelijke plafonds aanwezig. Alleen in de berging tegen het achterste toiletblok ontbreekt het oorspronkelijke plafond. In bijna alle ruimten, in zowel zijbeuken als middenbeuk is de oorspronkelijke plint en keep van de lambrisering aanwezig. In het lokaal rechtsvoor is tegen de voor- en achterwand nog de lambrisering van verticale kraaldeeltjes aanwezig, zoals die ook te zien is op de foto van 1936. Bijna alle deuren zijn authentiek inclusief het hangwerk al is een deel wel afgeplaat. De vensters tussen de lokalen en de gangen en de vensterbanken in de buitengevels zijn eveneens authentiek. Ook zijn tussen de lokalen nog de oorspronkelijke puiomlijstingen aanwezig met op enkele plaatsen de oude deur en hebben bijna alle lokalen nog de oorspronkelijke inbouwkasten. In de rechter zijgang is achter de voorkamer bovendien nog een oud kozijn in de wand van de berging aanwezig. Bijzonder is de authentieke, ijzeren lamellen afdichting van de ventilatieopeningen in de achtergevel. De kamer linksvoor heeft in de hoek een oud kastje met de watermeter en de linker gang heeft een doorgang met de oorspronkelijke detaillering. De sanitaire ruimten hebben nog oud tegelwerk (uit 1910?) op de vloeren en wanden.

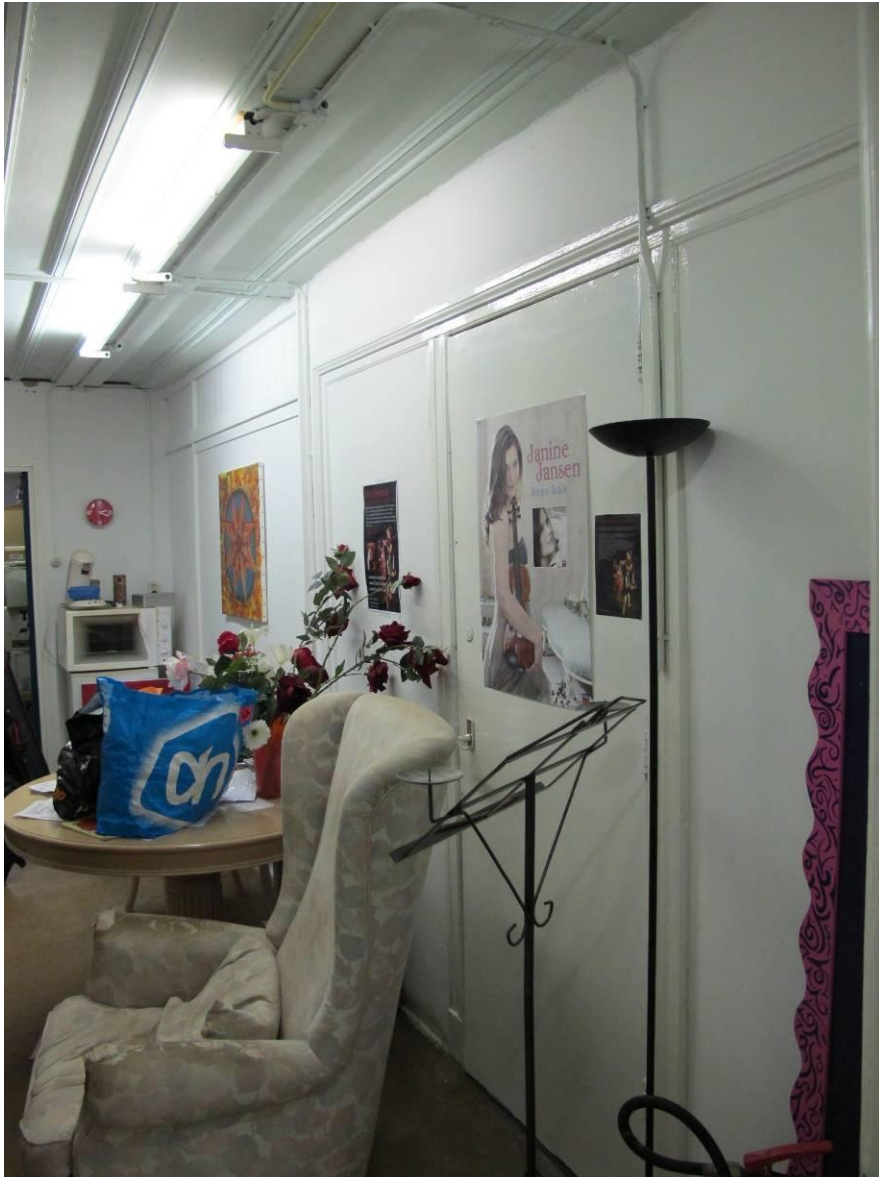
De kachels van de schouwen zijn niet meer aanwezig. De vouwwallen tussen de lokalen aan de buitengevels zijn vernieuwd. Ook bestaan enkele scheidingswanden van de bergingen en kamers in de zijbeuken uit moderne lichte wandconstructies. In enkele lokalen zijn moderne verlaagde plafonds aangebracht. Het oorspronkelijke plafond is wel hierachter aanwezig.

De rechter voorkamer met een inbouwkast uit omstreeks 1910 rechtsvoor, die ook is voorzien van het oorspronkelijke plafond. Foto FH MAB 2013

Toegangsdeur tot rechter voorkamer. Foto FH MAB 2013

Oud kozijn in zijwand gang rechter zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Venster voorgevel middenbeuk. Foto FH MAB 2013

Lokaal rechts voor met lambrisering op de achterwand. Foto FH MAB 2013

Detail lambrisering (vermoedelijk ook uit 1910) lokaal rechts voor. Foto FH MAB 2013

Detail plafond. Foto FH MAB 2013

Oud kozijn van de toegangsdeur van het lokaal rechtsvoor. Foto FH MAB 2013

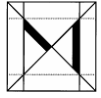
Detail kozijn met oud geheng. Foto FH MAB 2013

Detail vensterbank. Foto FH MAB 2013

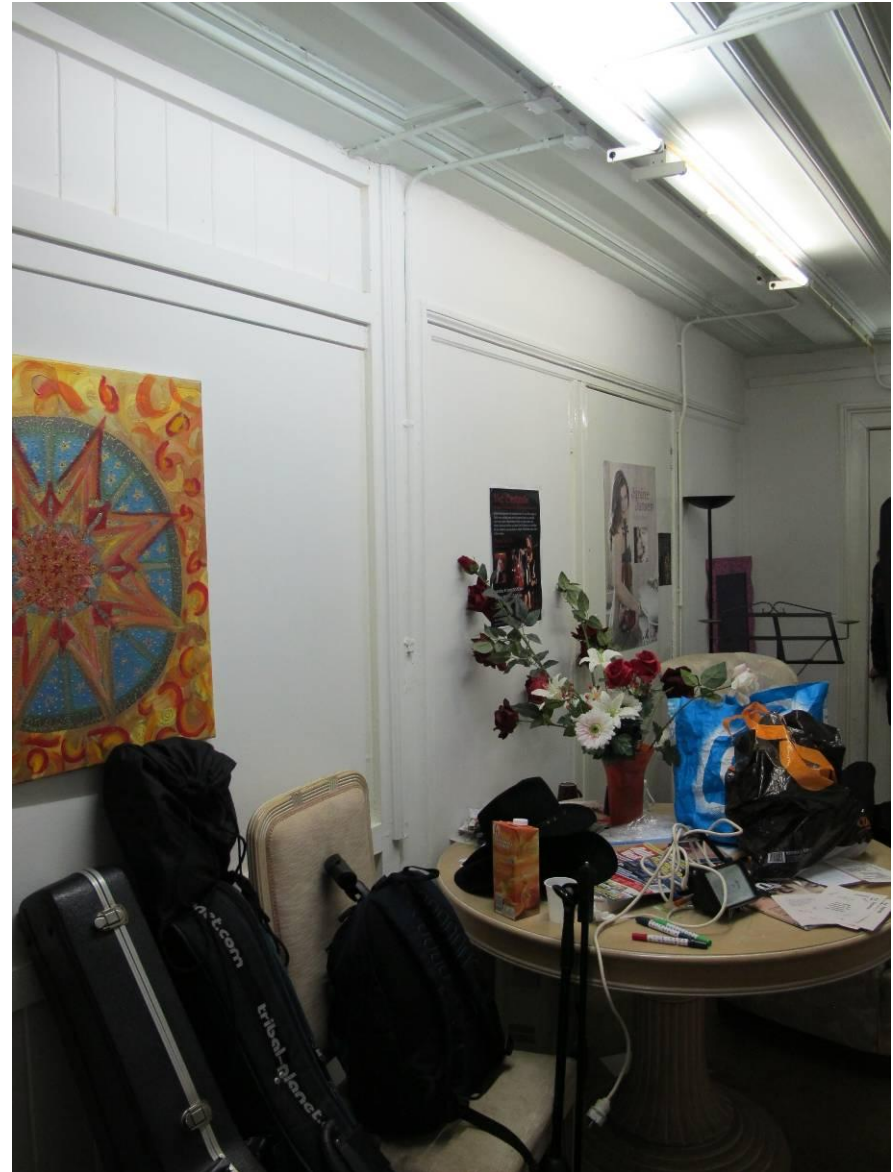
Detail venster voorgevel. Foto FH MAB 2013

Venster naar het tweede lokaal aan de rechterzijde. Foto FH MAB 2013

Rechter zijbeuk richting achter met rechts de keep van de lambrisering en het venster naar het derde lokaal. Foto FH MAB 2013

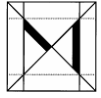
Het oude kozijn in de gang rechtsvoor. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke deur naar het derde lokaal rechts is afgeplaat. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke inbouwkast in het derde lokaal rechts. Foto FH MAB 2013

De hoek links achter in het derde lokaal rechts. Met de pui met kroonlijst en bewerkte deurstijlen uit omstreeks 1910 in de achterwand (rechts) en een dichtgezette deuropening uit 1876 in de middenmuur (links). Foto FH MAB 2013

De pui uit omstreeks 1910 met oude deur in de voorwand van het derde lokaal rechts. Foto FH MAB 2013

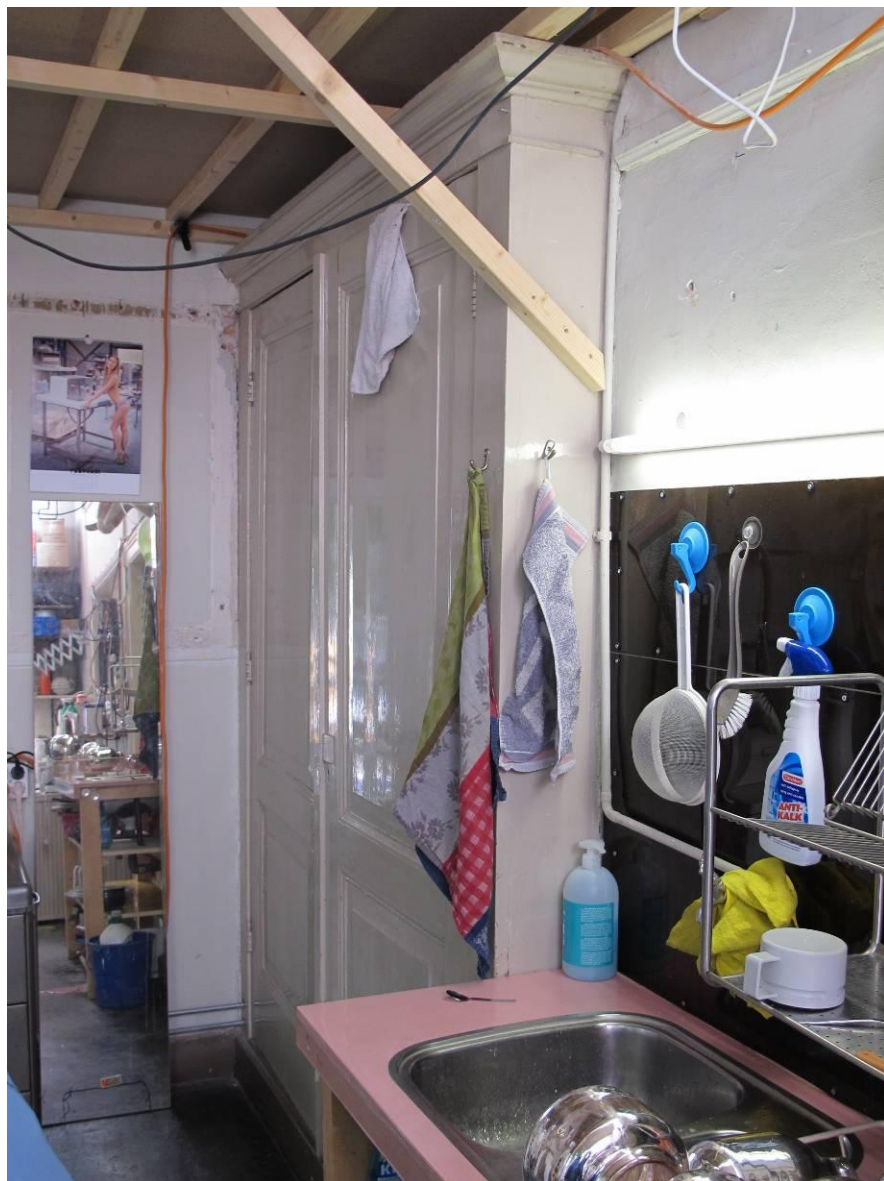
Detail pui voorwand derde lokaal rechts. Foto FH MAB 2013

Detail van dezelfde pui achterwand tweede lokaal rechts. De deur is aan deze zijde afgetimmerd. Foto FH MAB 2013

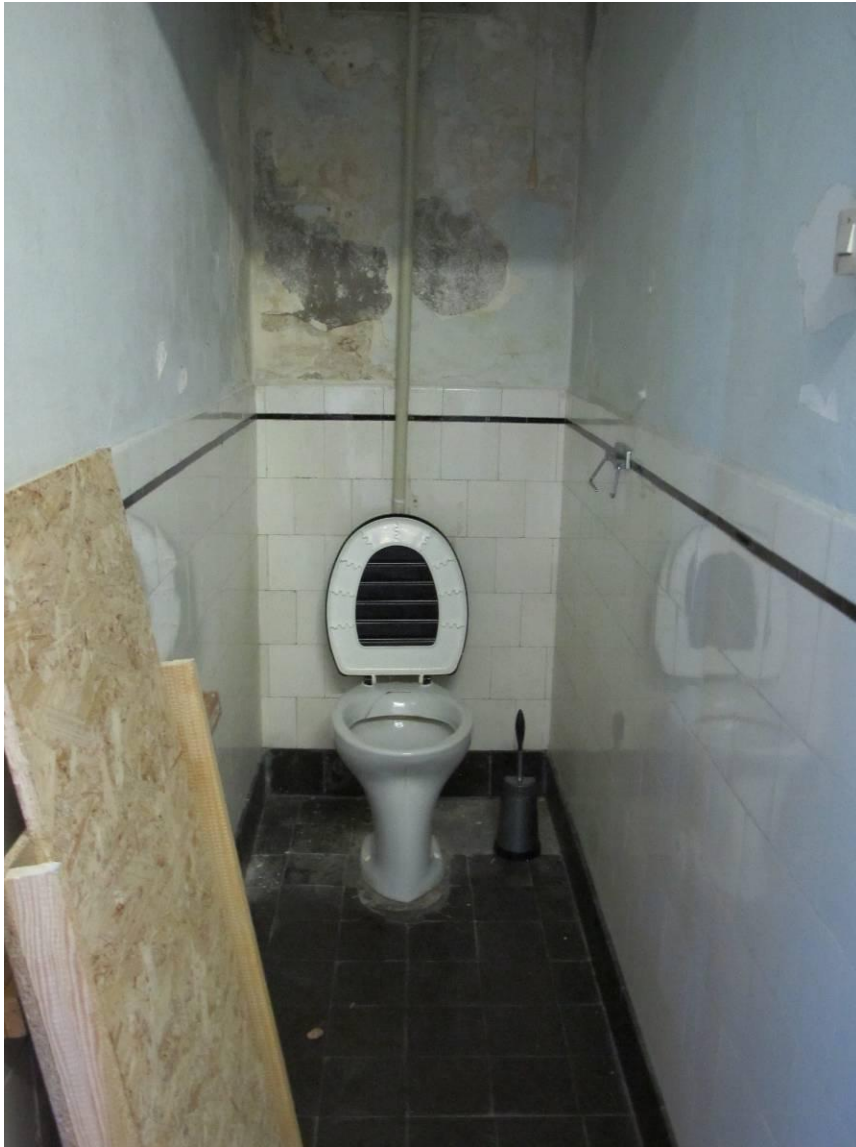
Afgetimmerde deur uit 1876 in de middenmuur van de tweede lokaal rechts. Foto FH MAB 2013

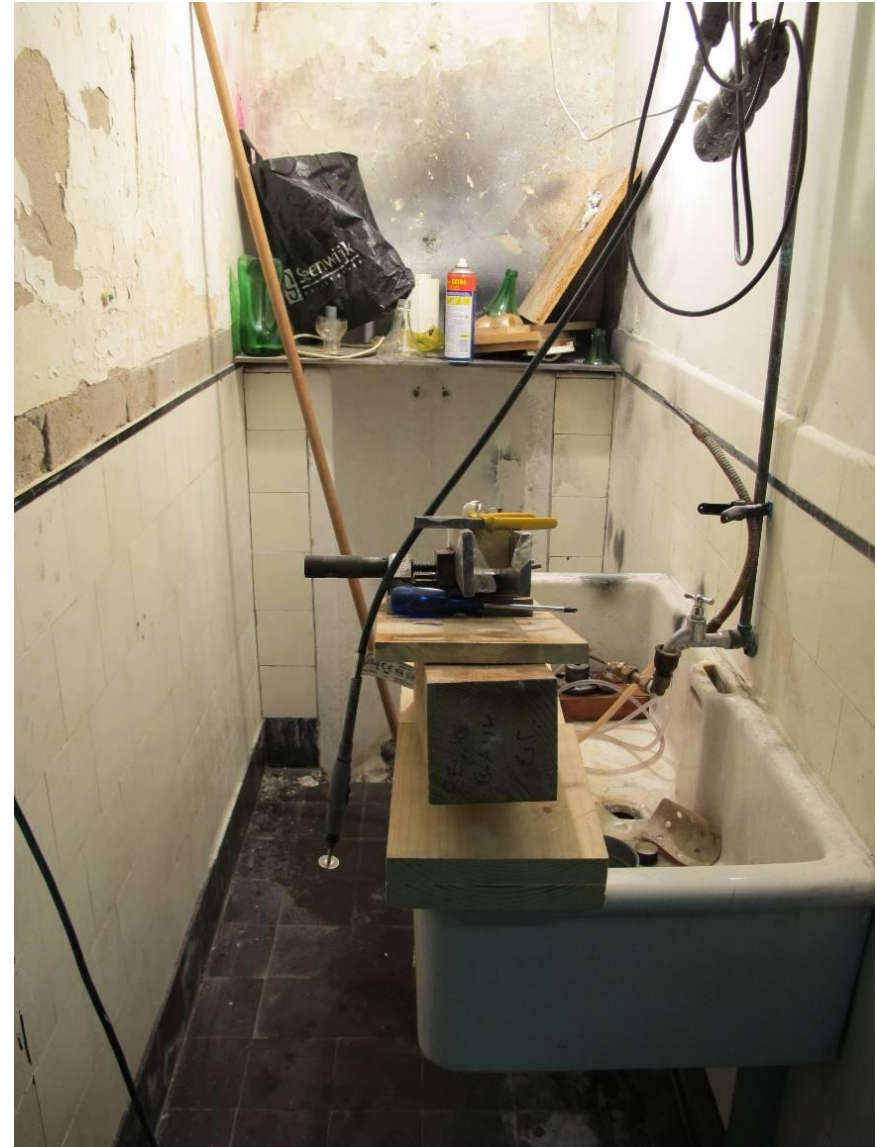
Inbouwkast tweede lokaal rechts. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke deuren van het toiletblok rechts achter in de rechter zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Toilet van het toiletblok rechts achter in de rechter zijbeuk met oude betegeling. Foto FH MAB 2013

Ruimte van het toiletblok rechts achter in de rechter zijbeuk met oude betegeling. Foto FH MAB 2013

Authentiek venster naar het lokaal rechts achter vanuit de gang met een schuin aflopende onderdorpel. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke deur in de nieuwe inbouwwand van de berging rechts achter in de rechter zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Plafond uit 1910 n de berging rechts achter in de rechter zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Het plafond uit 1910 in het lokaal rechts achter. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke pui met deur van het achterste lokaal rechts. Foto FH MAB

Het lokaal rechtsachter heeft aan de bovenzijde deels een jonge afwerking met gipsplaten. Foto FH MAB 2013

Het lokaal rechts achter. Foto FH MAB 2013

De lamellen van het ventilatierooster. Foto FH MAB 2013

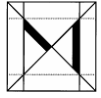
Plafond in het lokaal links achter. Foto FH MAB 2013

Het lokaal links achter. Foto FH MAB 2013

Authentiek venster in het lokaal links achter met een schuin aflopende onderdorpel. Foto FH MAB 2013

Kast in het lokaal links achter. Foto FH MAB 2013

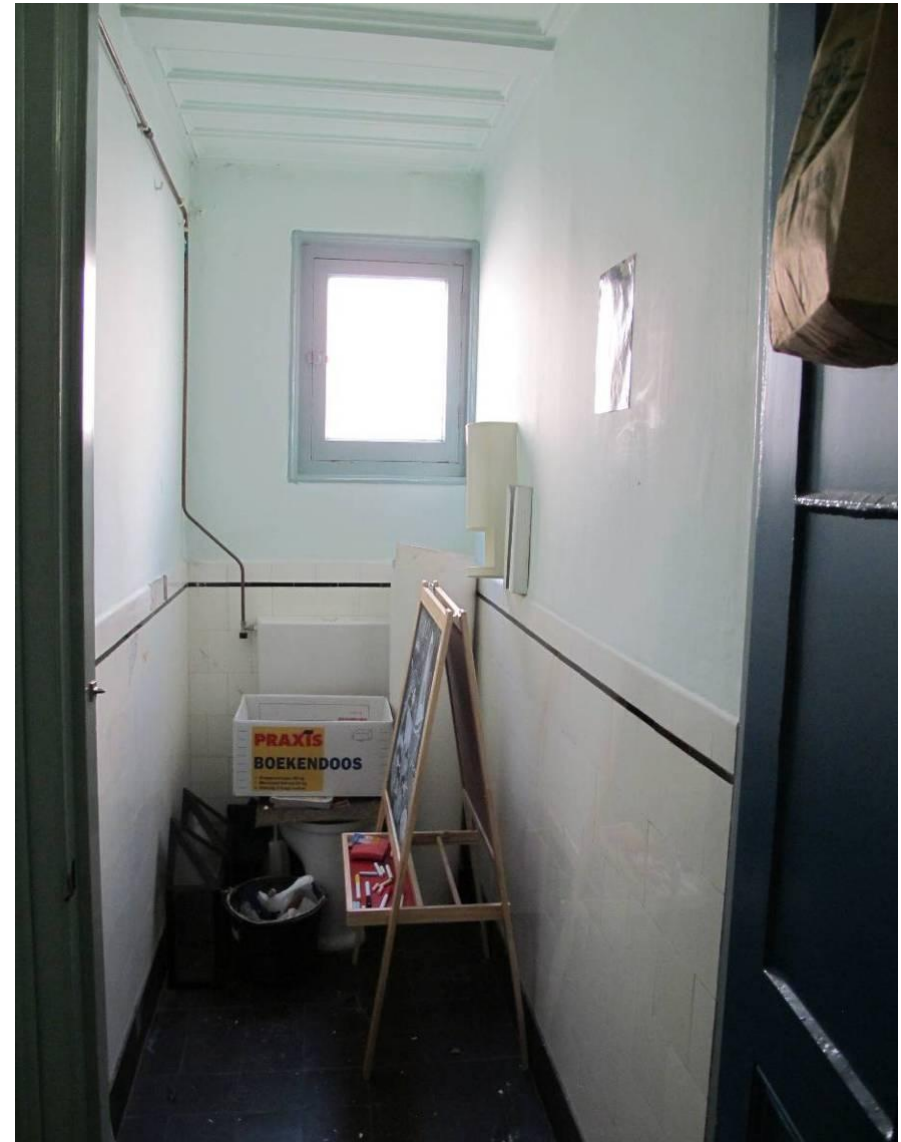
Zolder. Foto FH MAB 2013

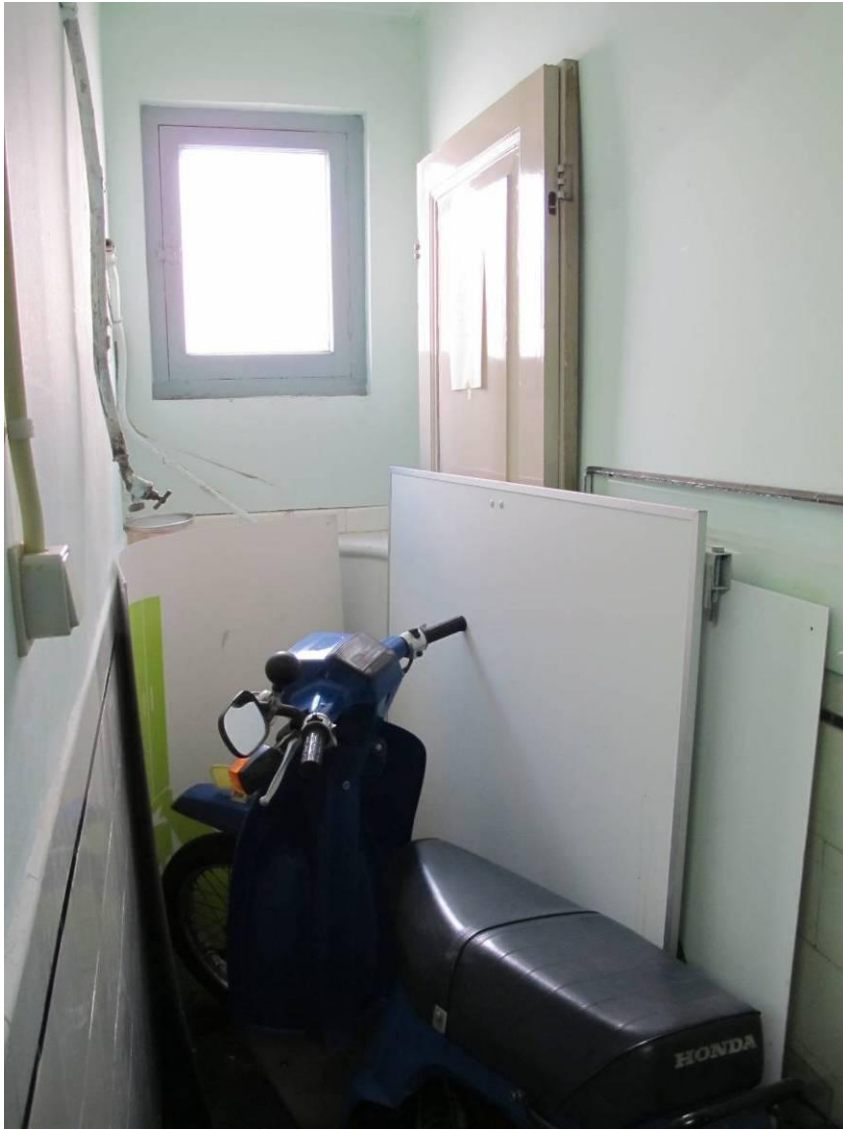
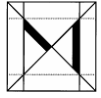
Detail geprofileerde doorgang in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Geprofileerde doorgang in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Toilet van het toiletblok links achter in de linker zijbeuk met oude betegeling en plafond. Foto FH MAB 2013

Urinoir van het toiletblok links achter in de linker zijbeuk met oude betegeling en plafond. Rechts staan paneeldeuren van vermoedelijk de inbouwkasten in de lokalen. Foto FH MAB 2013

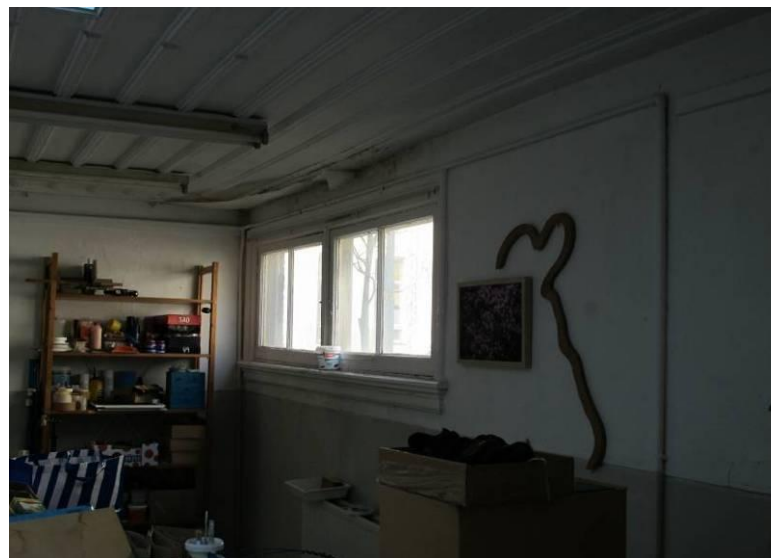
Oorspronkelijke doorgang links achter in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke deuren van het toiletblok links achter in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Jongere wanden (1956/57) links achter in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Venster ruimte links achter toiletblok in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Plafond ruimte links achter toiletblok in de linker zijbeuk met aansluiting daklicht. Foto FH MAB 2013

Venster naar derde lokaal vanuit de gang van de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Voorwand derde lokaal links. Foto FH MAB 2013

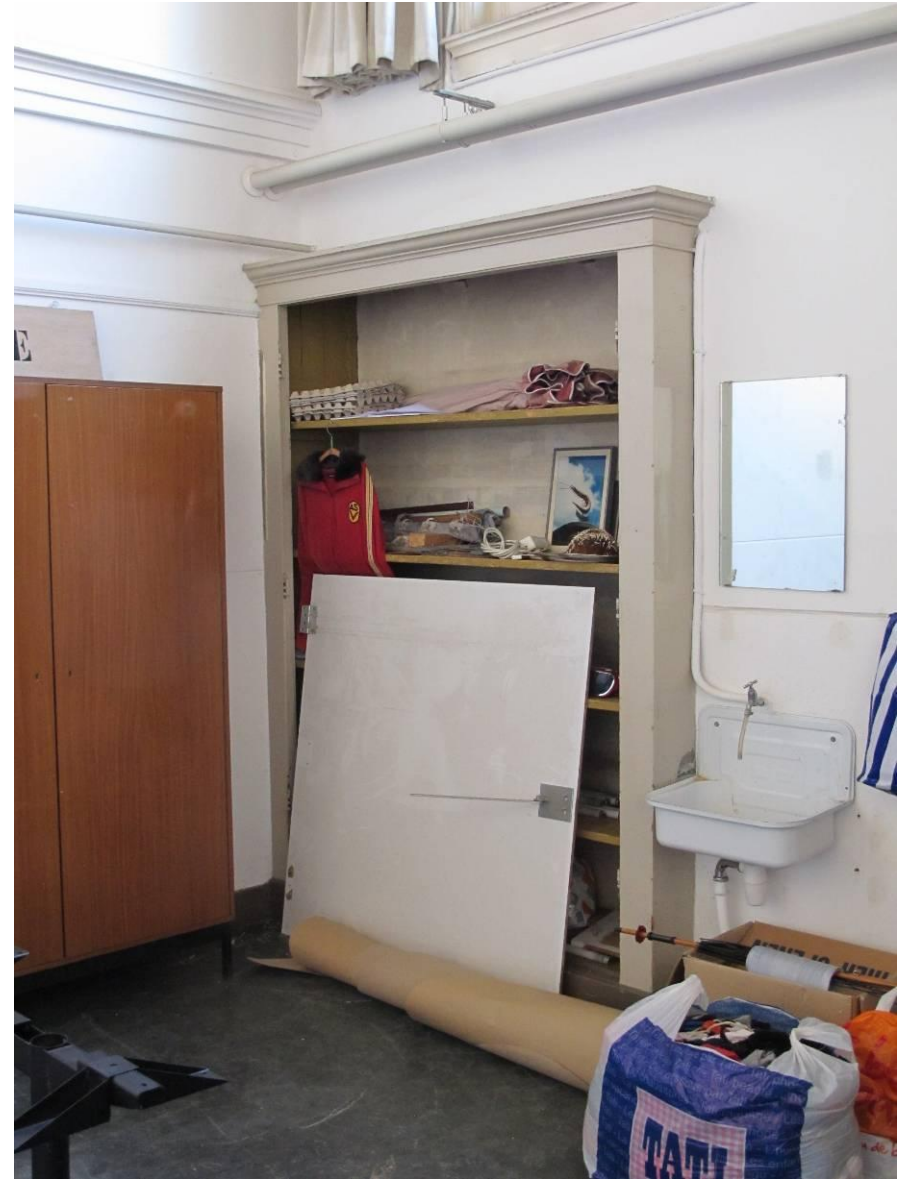
Achterwand derde lokaal links. Foto FH MAB 2013

Detail deurlijst dichtzetting middenmuur. Foto FH MAB 2013

Detail deurlijst dichtzetting middenmuur. Foto FH MAB 2013

Inbouwkast derde lokaal links. Foto FH MAB 2013

Bovenvensters derde lokaal links. Foto FH MAB 2013

Plafond tweede lokaal links. Foto FH MAB 2013

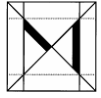
Achterwand tweede lokaal links. Foto FH MAB 2013

Zicht op de linker zijgang richting achter. Foto FH MAB 2013

Toilet van het toiletblok links voor in de linker zijbeuk met authentieke betegeling. Foto FH MAB 2013

Kast met watermeter in de voorkamer van de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

Oorspronkelijke deuren van het toiletblok links voor in de linker zijbeuk en naar de voorkamer in de linker zijbeuk. Foto FH MAB 2013

3.6 Overige onderdelen

3.6.1 Erfafscheiding

Aan de oost- en zuidzijde is een bruinrode bakstenen pergola gemaakt in geometrische art-nouveau stijl, die bestaat uit bakstenen kolommen met een hardstenen versierd blok aan de bovenzijde, die de houten pergola aan de bovenzijde dragen. Tussen iedere twee kolommen is een naar boven verjongende plint met een rollaag aan de bovenzijde en een laag hekwerk met verticale spijlen geplaatst. In de zuidoosthoek van het perceel is een toegangshek aangebracht in dezelfde stijl als de stalen tuinhekken boven de plint. Het is mogelijk dat deze pergola dateert uit dezelfde periode (omstreeks 1910) waarin de school zowel uit- als inwendig is verbouwd.

Deurhek van de erfafscheiding aan de zuidoostzijde. Foto FH MAB 2013

Erfafscheidin/pergola aan de oost- en zuidzijde van het perceel bij de entree. Foto FH MAB 2013

4 BOUWHISTORISCHE ONTWIKKELING

4.1 1876

Uit de bronnen blijkt, dat het gebouw is gebouwd in 1876 naar een ontwerp van de Dienst Publieke werken. Vermoedelijk heeft men voor deze lagere scholen in die periode een standaardontwerp met zijbeuken met gangen en toiletten aan de buitenzijde en een brede hoge middenbeuk met achter elkaar en naast elkaar geplaatste lokalen gehanteerd. Immers bij Klarendalse kapel stond een identiek opgezette school, die in de lengterichting echter één lokaal korter was (zes lokalen, in rijen van drie naast elkaar in plaats van acht lokalen in rijen van vier achter elkaar bij school X) waardoor op de kap slechts twee overhoeks geplaatste rookkanalen noodzakelijk waren.

Van de voormalige school X dateert uit deze tijd (1876) de hoofdmassa onder het schilddak met plat met een structuur van twee rijen van vier rug aan rug gelegen lokalen en aan weerszijden lagere beuken onder platdak, waarin de gangen met de ontsluiting aan de achterzijde en in de hoeken tegen de buitengevel de toiletblokken waren ondergebracht. De detaillering (vensters met gepleisterde details) en gevelwerk van de kopgevels van midden en zijbeuken aan de zuidzijde, de gevels aan de oostzijde en kopgevel van de hoge middenbeuk aan de zijde van de Spijkerstraat dateren ook geheel uit de eerste fase. Inwendig zijn uit deze periode deurkozijnen met deuren vanuit de gangen naar de lokalen, deurkozijnen in de langswand tussen de lokalen, de twee overhoeks geplaatste zuidelijke rookkanalen en toiletdeuren bewaard gebleven. Ook zijn de ventilatioorosters in de zuidelijke kopgevel zowel aan de buiten- als binnenzijde (met regelbaar rooster) nog behouden gebleven.

4.2 Omstreeks 1910

Rond 1910 zijn de voorzijden van beide zijbeuken aangepast. Hierbij kwamen vermoedelijk de portalen voor de voorgevel te vervallen. Beide delen werden opnieuw opgemetseld en voorzien van een nieuwe, luxe detaillering met een hardstenen geprofileerde plint en een tandlijst in verblendsteen onder de daklijst. Beide delen werden voorzien van een schilddak. In de linker zijbeuk werd bovendien een venster met hardstenen lekdoorpel en een hanenkam in rode verblendsteen aangebracht. Aan de rechterzijde van het gebouw werd een vestibule met ongeveer in het midden een teruggelegen entree in de voorgevel gerealiseerd, die nadien weer kwam te vervallen. Bij deze

verbouwing moesten de toiletblokken aan de voorzijde naar achteren worden verplaatst. Ook kwamen de getoogde doorgangen aan de voorzijde van de gangen ter afscheiding van de toiletten te vervallen. Vermoedelijk kregen toen ook alle toiletten een nieuwe betegeling, die nu nog aanwezig is. De betegeling zou echter ook in 1930 aangebracht kunnen zijn toen school X uit het gebouw trok en school XV ervoor in de plaats kwam. Aan de achterzijde werd een extra toilet gerealiseerd, waardoor er aan de voorzijde een kon vervallen. Achter het toiletblok in de rechter zijbeuk werd bovendien een berging gerealiseerd. Ook werden de vensters tussen de middenlokalen en de gang aangebracht en kwamen de vensters tussen de kamers aan de voorzijde en de voorste lokalen te vervallen. Mogelijk werd ook de middenmuur tussen de lokalen aan de voorzijde vervangen door een houten scheidingswand, maar dit kan ook later zijn gedaan. Deze wand is later weer vervangen. Bij deze operatie behoren verder enkele wijzigingen in de aankleding van wanden en plafonds. De thans nog aanwezige houten plafonds met profiellijsten werden toen ter vervanging van nog op de oorspronkelijke tekeningen zichtbare stucplafonds aangebracht evenals de recht geplaatste noordelijke schoorsteen. Ook werden de puien met daarop geplaatste wandpilasters in de dwarse scheidingsmuren tussen de lokalen verwijderd en vervangen door nieuwe puien met deuren in de aansluiting op de rookkanalen. Deze kozijnen kregen vellingkantprofielen. Vermoedelijk is toen ook de kapconstructie aangepast met nieuwe trekstangen en een nieuwe dakbedekking van platte Friese pannen. De oorspronkelijke dakbedekking zal nog van het oud Hollandse type (golfpannen) zijn geweest.

4.3 Omstreeks jaren '40 van de twintigste eeuw

Op de klassenfoto van 1936 zijn twee deuropeningen in de middenmuur van het lokaal te zien. Aangezien in 1956 slechts één doorgang per lokaal op de tekening werd aangegeven, is er per lokaal één tussen 1936 en 1956 dichtgezet.

4.4 1956

Bij de verbouwing van 1956 werd de speelplaats ten westen van de school overdekt met een platdak en tot werkplaats bestemd. Als doorgang werd het achterste venster verbouwd tot een deuropening en werd er een nieuwe doorgang gemaakt tussen de twee middelste vensters. Alle vensters behalve de achterste werden dichtgezet. De berging achter het voorste toiletblok in de rechter gang werd aan de achterzijde wat vergroot en bestemd tot

conciërgeruimte. Aan zowel de voor als achterzijde werden de twee lokalen naast elkaar bij elkaar getrokken. Vermoedelijk werd ook de nog aanwezige vouwmuur tussen de lokalen aan de voor- en achterzijde geplaatst. Achter het voorste toiletblok in de linker gang werden twee ruimten afgescheiden met een afgeschuinde hoek aan de gangzijde. Mogelijk werden bij deze verbouwing ook de daklichten in de gang gerealiseerd.

4.5 1957

In 1957 volgden nog enkele kleine wijzigingen in de indeling en werd tegen de tuinmuur aan de achterzijde met de straat een rijwielstalling voorzien, die later weer werd afgebroken.

Wat betreft de indeling werd in de linker gang een nieuwe conciërgeruimte gemaakt tegen het achterste toiletblok. De vestibule aan de rechterzijde wordt verbouwd tot kamer. Hiervoor wordt de gevel wat hoger opgetrokken en het schilddak ingekort. De voorgevel krijgt een venster, zodat het portiek bij de ruimte wordt getrokken en het venster in de rechter zijgevel wordt dichtgezet. In de rechter gang worden tegen de voormalige buitengevel twee nieuwe bergingen aangebracht en het voorste toiletblok met de conciërgeruimte wordt in twee bergingen verdeeld. Hiervan krijgt de voorste een nieuwe doorgang naar de naastgelegen hal. Ook de berging in het midden van de gang krijgt een nieuwe doorgang naar de werkplaats. Voor de achterste berging vervallen twee toiletten.

4.6 Verbouwingen na 1957

Na 1957 werd de werkplaats aan de westzijde weer gesloopt ten behoeve van een parkeerplaats. Bij gebrek aan speelplaatsen in het Spijkerkwartier werd later de parkeerplaats echter vervangen door een speelplaats, zoals het ook was geweest voor 1956. Vrijwel zeker werden hierbij de vier deuropeningen in de zijgevel dichtgezet. In 1991 werd het kunstwerk van Laners op deze zijgevel en het bijbehorende hek langs de Spijkerstraat gerealiseerd. Na uitbreiding van speelmogelijkheden elders in het Spijkerkwartier kreeg de speelplaats weer zijn bestemming als parkeerplaats terug. Een andere gevelwijziging vond plaats in de oostgevel, waar een vensteropening werd gemaakt in de zijgevel van de kamer aan de voorzijde van de zijbeuk. Ook werden de dubbele deuren in de achtergevel vervangen door de huidige deur met plaat ernaast. Het oorspronkelijke kozijn werd wel aan beiden zijden

gehandhaafd. Ook is één deur vermoedelijk hergebruikt. Intern is na 1957 de indeling van het pand op slechts enkele plaatsen gewijzigd. In de linker gang is nog een kamer met afgeschuinde hoek gerealiseerd tussen de andere kamers langs de buitengevel. De voorste kamers met afgeschuinde hoeken werden samengevoegd. Ook werd de berging voor het achterste toiletblok in de rechter zijbeuk aan de voorzijde vergroot.

5 WAARDENBEPALING

5.1 Vergelijkende waardenbepaling

De grote uitbreidingswijken in de tweede helft 19de eeuw zorgden ervoor, dat Arnhem voor het eerst een grote hoeveelheid openbare voorzieningen realiseerde, waaronder scholen. Tezamen met enkele andere vroege voorbeelden van scholenbouw in dit deel van de stad werd de school gebouwd volgens een standaardtype dat voor zowel openbaar als confessioneel onderwijs is gehanteerd, naar aanleiding van de schoolwet van 1857. De christelijke school naast de Klarendalse kapel was iets jonger (1881), evenals de Openbare lagere school aan de Agnietenstraat (1885, nog bestaand) in Klarendal.

Het type loopt vooruit op de wetten en bepalingen uit 1887 en 1880, al hoewel het in sommige opzichten (aanwezigheid van speelplaats, voorzieningen voor ventilatie en lichttoetreding, separaat in gangen opgenomen toiletten) al aan deze wetten en bepalingen voldeed. Als vroeg voorbeeld van de naar aanleiding van de eerste modernere schoolwet opgezet schoolgebouw heeft het gebouw hoge cultuurhistorische waarde. De hantering van een standaardontwerp geeft het gebouw (andere vergelijkbare voorbeelden zijn reeds verdwenen) tevens hoge lokaalhistorische waarde. De school X aan de Spijkerstraat is tevens de oudste openbare lagere school van het Spijkerkwartier. Aan het begin van de 20^e eeuw nam de scholenbouw na de instelling van de leerplicht toe.

Voor de schoolstrijd in 1917 was het openbare onderwijs bovendien het enige onderwijs, dat gesubsidieerd werd en betrof het ook dus ook scholenbouw van relatief goede kwaliteit. Doordat het pand relatief weinig beeldbepalende veranderingen heeft ondergaan, bezit de school als redelijk gaaf bewaard vroeg voorbeeld van een school, een hoge monumentwaarde. Daarbij behoort het gebouw tot de zeldzaam geworden groep van lagere schoolgebouwen uit de periode 1870-1880 in de gemeente Arnhem en is zodoende een waardevol onderdeel van het bestand van historische scholen, dat naast een enkel ouder voorbeeld zoals de onderzochte school X, met name scholen stammende uit de eerste helft van de 20ste eeuw omvat.

5.2 Objectgerichte waardenbepaling

Architectuurhistorische en bouwhistorische waarde

Zoals hierboven al is aangestipt bezit de constructie en afwerking deels uit 1876 en deels uit omstreeks 1910 van de school een hoge bouwhistorische waarde. Met name de indeling met de hoge middenbeuk met aan weerszijden een gang, die destijds voor gekoppelde jongens- en meisjesscholen tot de gangbare praktijk hoorde, draagt bij aan de hoge monumentale waarde. Het betreft een bijzonder type gangschool, waarbij in feite twee scholen (een jongens- en meisjesschool) met achtergang aan de zijde van de lokalen aan elkaar worden gekoppeld en onder één dak gebracht. Hierdoor konden de jongens en meisjes strikt van elkaar worden gescheiden, terwijl men met één gebouw toe kon. Door de hierbij ontstane symmetrische opzet werd tevens een monumentaal werkende hoofdvorm bewerkstelligd. De school is een goed voorbeeld van lagere schoolbouw uit het einde van het derde kwart van de 19de eeuw, gebouwd in neo-classicistische stijl, wat ook terug komt in de detaillering van de gevels met gepleisterde hoeklisenen, middenrisalieten, kroonlijsten e.d. De bijzondere detailleringen van de voor- en achtergevel en de gevelopeningen, alsmede de deels iets jongere (rond 1910) afwerking in de lokalen, gangen en toiletten geven het pand dus ook een hoge monumentwaarde.

Slechts de jongere (naoorlogse) ingebouwde wanden in de zijbeuken van de bergingen en de kantoorruimten tegen de buitengevels zijn niet van bouwhistorische waarde voor zover het geen hergebruikte onderdelen betreft, zoals de oorspronkelijke deuren.

Het feit, dat het als 19^e-eeuwse school een vroeg voorbeeld is van scholenbouw van een type, dat inmiddels uiterst zeldzaam is geworden, dat bovendien in redelijk gave staat bewaard is gebleven, draagt sterk bij aan de monumentale waarde van het pand.

Situeringswaarde/context

De situering aan de Spijkerstraat op de hoek met de Schoolstraat in een omgeving met architectuur overwegend uit dezelfde periode, gelegen in het beschermde stadsgezicht Spijkerkwartier/Boulevardkwartier, draagt bij aan de situerings- en ensemblewaarde. Zijn opvallende verschijningsvorm van hoge bouwmassa geflankeerd door lage bouwmassa's aan weerszijden, en de

gevels in neo-classicistische stijl is van belang voor het straatbeeld van zowel de Spijkerstraat als de Schoolstraat. Met name het feit, dat het met de zuidelijk gelegen voormalige Lorentz HBS onderdeel uitmaakt van een scholencomplex, verhoogt de situerings- en ensemble waarde. De destijds gangbare prominente hoeklocatie van de school draagt bij aan het beeldbepalende karakter van het gebouw en voegt zodoende toe aan de situerings- en ensemble waarde. Ook als onderdeel van de 19de-eeuwse straatwanden met ondermeer de waardevolle "Brusselse huizen" aan de andere zijde van de Spijkerstraat is het pand van belang. Zodoende heeft de school een hoge situerings- en ensemblewaarde.

Cultuurhistorische waarde

De wijk Spijkerkwartier is één van de eerste grootschalige uitbreidingswijken van Arnhem als gevolg van het plan Heuvelink en het boulevardplan van Heuvelink jr. gebouwd voor de hogere standen en middenklasse. Binnen deze nog behoorlijk gaaf bewaard gebleven wijk behoorde school X tot de eerste gebouwde scholen. Het was sowieso de eerste openbare lagere school van deze wijk, waarvan de ontwikkeling in de tijd waarin de school ook werd gebouwd nog in volle gang was. Ze behoort tot de vroege voorbeelden van scholenbouw volgens de in die tijd uitgevaardigde wetten en bepalingen ter verbetering van het onderwijs en heeft daarom binnen de historie van het onderwijs in Arnhem hoge cultuurhistorische waarde. De duidelijk herkenbare oorspronkelijke hoofdopzet en indeling met de rug-aan-rug lokalen (scheiding jongens- en meisjesvleugel) en ernaast aan weerszijden een zijbeuk met gang, is exemplarisch voor de destijds gangbare praktijk van een lagere school, maar is inmiddels in deze vroege opzet zeldzaam geworden en geeft zodoende het gebouw een hoge cultuurhistorische waarde.

5.3 *Getrapte waardenbepaling op onderdelen en details*

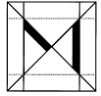
In deze paragraaf volgt een overzicht van de waardevolle onderdelen aan zowel interieur als exterieur. Daarbij worden de kwalificaties volgens de door de Stichting Bouwhistorie Nederland opgestelde richtlijnen gehanteerd (zie par. 5.4).

5.3.1 *Exterieur school*

Hoge waarde

- Hoofdvorm bouwmassa van één hoge bouwlaag met gesmoorde platte Friese pannen gedekt, gesloten uitgevoerd schilddak met drie schoorstenen op het plat van het hoofdgebouw
- Hoofdvorm bouwmassa van één bouwlaag van de beide zijbeuken aan de voorzijde het met gesmoorde Tuile du Nord pannen gedekt schilddak en erachter een platdak met op beide beuken twee daklichten.
- Dakopbouw, dakconstructie van het 1-laags hoge lokalengebouw en de beide zijbeuken.
- Vorm en materialisatie van de drie schoorstenen op de hoofd bouwmassa
- Indeling, vorm, afwerking materialisatie en detaillering van de gevelindeling van de voor- en achtergevel van de middenbeuk.
- De buitengevels met hun details, bouwsporen en verschillende soorten toegepaste steen
- Vorm, materiaalgebruik en detaillering van de oorspronkelijke gevelopeningen in de gevels met rolluikspionningen, inclusief de ventilatieopeningen met ijzeren lamellen aan de binnenzijde van de achtergevel.
- Nog aanwezige oorspronkelijke materialen bij aangepaste gevelopeningen
- Haakjes op het middenrisaliet van de voorgevel voor het naambord van de school
- Aanwezig historisch hang- en sluitwerk
- Vorm, materiaalgebruik en detaillering van de pergola langs het zuidelijke deel van de oostelijke perceelsgrens.
- Kunstwerk tegen de buitengevel (westgevel) van Carel Lanter.

Positieve waarde

- Geen elementen.

Indifferente waarde

- Jongere deuren met zijpaneel, die in de oorspronkelijke kozijnen van de entrees in de achtergevel zijn aangebracht.
- Jongere ramen, die in de oorspronkelijke kozijnen zijn aangebracht en de jongere horren voor de vensters in de linker zijgevel.
- Jongere aangebrachte vensteropeningen in de linkerzijbeuk voor in de linker zijgevel en in de rechter zijbeuk in de voorgevel
- Uitvoering van de daklichten op het platdak van de zijbeuken

Storende onderdelen

- Geen elementen.

5.3.2 Interieur school

Hoge waarde

- Indeling school met een hoge midden beuk met twee rijen van vier lokalen aan weerszijden geflankeerd door een gang in de zijbeuken. In de zijbeuk de indeling van een kamer achter de voorgevel en erachter een toilet blok evenals in de hoek aan de achterzijde tegen de buitengevel met een getoogde, geprofileerde doorgang als afscheiding met het middelste deel van de gang.
- Constructies van muren, vloeren, balklagen, spanten en kap.
- Afwerking gangen en klaslokalen met de houten plint, lambriserings met keep, of van houten kraaldeeltjes, gestuukte wanden en houten plafonds met randlijst.
- Afwerking toiletten met de vloer- en wandbetegeling, aan de bovenzijde gestuukte wanden en houten plafond met lijst.
- Vorm, detaillering en materialisatie van de plafonds
- Aanwezige geprofileerde (deur)lijsten, puien en inbouwkasten in de wanden van de klaslokalen, evenals nog aanwezige oorspronkelijke deuren en ramen in de puien, doorgangen in de middenmuur en de kasten.

- Oorspronkelijke kozijnen van deuren en vensters met omlijsting en vensterbanken tussen de lokalen en de gang evenals in de gang bij ondermeer de toiletten en de berging in de rechter zijbeuk aan de voorzijde.
- Oorspronkelijke binnendeuren en vensters tussen de lokalen en de gang, evenals in de gang bij ondermeer de toiletten waarvan de deuren oorspronkelijk zijn en de achterste berging in de rechter zijbeuk, waarvan de deur een hergebruikte oorspronkelijke deur betreft.
- Aanwezig historisch hang- en sluitwerk
- Hergebruikte oorspronkelijke achterdeur in het toilettenblok.
- Het kastje voor de watermeter in de voorkamer van de linker zijbeuk.

Positieve waarde

- De oorspronkelijke structuur, die de vouwwanden tussen de buitenste lokalen aangeven.

Indifferente waarde

- Jongere delen van de invulling van de puien tussen de lokalen. (mogelijk zijn delen van de oorspronkelijke invulling afgetimmerd, deze hebben wel hoge waarde)
- Indeling van jongere ruimten/bergingen in de zijbeuken
- Wanden, puien met invulling van jongere ruimten in de zijbeuken
- Jongere technische installaties
- Jonge vloerbedekking.
-

Storende onderdelen

- Geen elementen.

5.4 Toelichting op de waardengradaties

De volgende waardengradatie (getrapte waardenstelling), toegesneden op het toegepast bouwhistorisch onderzoek, wordt in de waardenbepaling gehanteerd (de bijbehorende kleuren corresponderen met de gebruikte gradaties in de waardenkaarten). Achter iedere waarde volgt een korte toelichting ten behoeve van het toegepast bouwhistorisch onderzoek, zoals dit in het herontwikkelingsproces kan worden ingezet.

Hoge monumentwaarde (blauw)

alle beschermenswaardige onderdelen die van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het monument en zijn bouwhistorische ontwikkeling en derhalve onverkort gerespecteerd moeten worden.

Positieve monumentwaarde (groen)

alle beschermenswaardige onderdelen die voor de instandhouding van de ontwikkelingsgeschiedenis van het monument veel waarde bezitten. Behoud is gewenst, maar de waarde is niet dusdanig hoog, dat aanpassing of verandering onmogelijk is. Voorwaarde is dat het onderdeel als dusdanig herkenbaar blijft.

Indifferente monumentwaarde (geel)

onderdelen, die niets of weinig aan de waarde van het gebouw toevoegen en ook geen wezenlijke onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

Storende onderdelen (rood)

betreft meestal vrij recente toevoegingen, die een sterke aantasting vormen van het oorspronkelijke concept, de ruimtewerking of de detaillering. Verwijdering wordt aanbevolen.

6 LITERATUUR EN BRONNEN

6.1 Gebruikte literatuur

- Chr. Kolman, B. Olde Meierink en R. Stenvert, mmv M. Tenten *Monumenten in Nederland. Gelderland* Zwolle/Zeist 1999
- Arnhems stadsplan. Rapport van de studiec commissie voor het stadsplan Arnhem. *Arnhem* 1953
- *Kadastrale atlas van Gelderland 1832. Arnhem.* Arnhem 1982
- Dalman, R.S., *Groeten uit een veranderend Arnhem. Tussen 1893 en 1993 ligt een eeuw.* Zaltbommel 1993
- P. Dijkerman, *Scholen, Honderdvijftig jaar scholenbouw in Arnhem, Arnhem/Utrecht* 1997 (Arnhemse Monumentenreeks 3)
- Grood, M. de, *Oud Arnhem vanuit de Lucht*, Hooft 1997
- Jeurissen, A.P.J. en R.C.M. Wientjes, *Arnhem na de oorlog 1945-1970*, Arnhem 2005
- Lavooij, W., *Twee eeuwen bouwen aan Arnhem. De stedenbouwkundige ontwikkeling van de stad.* Zutphen 1990
- Lavooij, W., *Gebouwd in Arnhem. Jongere bouwkunst vanaf 1840.* Zutphen 1990
- Potjer, M., *Historische atlas van Arnhem. Van Schaarsbergen tot Schuytgraaf*, Amsterdam 2005
- Roelofs, Rob, *Vernieling en vernieuwing. De wederopbouw van Arnhem 1945-1964.* Utrecht 1995.
- Schaap, K. & A.S. Stempher, *Arnhem omstreeks 1865.* Arnhem 1989
- Scheffer, D.C., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Arnhem.*
- Schulte, A.B.C. en A.G. Schulte, *De verdwenen stad. Arnhem voor de verwoesting van 1944-1945*, Arnhem-Utrecht 2004 (Arnhemse Monumentenreeks 15)
- Stenfert Kroese, H.E. & D.W. Nijenesch, *Arnhem en zijn toekomstige ontwikkeling.* Arnhem 1919
- Vredenberg, J., *Wederopbouw. Stedenbouw en architectuur in Arnhem 1945-1965*, Arnhem-Utrecht 2004
- A.G. Schulte, *Een eeuw onder de dekmantel. St. Martinuskerk Arnhem 1875-1975*, Arnhem 1975
- Diverse documentatie, collectie Monumenten Advies Bureau
- Redengevende beschrijving monument Spijkerstraat 134, Arnhem, d.d. 01-04-1999
- *Arnhem zeven eeuwen stad. Officieel gedenkboek uitgegeven in opdracht van het Arnhemsch Genootschap van Oudheidkunde met medewerking van het herdenkingscomité*, Arnhem 1933
- Derks, G.J.M. en R.J.A. Crols, *Spijkerkwartier en Boulevardkwartier. Een monumentale wijk met karakter in Arnhem*, Arnhemse monumentenreeks, deel 11, Arnhem-Utrecht 2002
- Knap, W., e.a., *Arnhem 1233-1933. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het zevende eeuwfeest van Arnhem's stedelijk bestaan*, Arnhem 1933
- Markus, A., *Arnhem omstreeks het midden der vorige eeuw*, Arnhem 1907 (facsimile 1966)
- Stempher, A.S., *Nog 's sjouwen door Oud Arnhem*, Arnhem 1969
- Stempher, A.S., *Sjouwen door Oud-Arnhem*, Arnhem 1976
- Diverse auteurs, *Arnhem van 1700 tot 1900*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht 2009
- Diverse auteurs, *Arnhem in de twintigste eeuw*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht 2004
- H. Middel, *Beelden op stand Arnhem*, Arnhem 2011
- Diverse auteurs, *Beelden in Arnhem, een overzicht*, Arnhem 1994
- H. P. Berlage, W.M. Dudok, J. Gratama e.a. (red.), *Moderne bouwkunst in Nederland. No.14; Scholen*, Rotterdam 1933
- J. van Biessen, "Openbare school voor B.L.O. te Arnhem", in: *Publieke Werken*, vol. 23 (1955), p.63-65
- T. Boersma & T. Verstegen (red.), *Nederland naar school. Twee eeuwen bouwen voor een veranderend onderwijs*, Rotterdam 1996
- J. Grijpma, "Kleuterschool aan de Westervoortsedijk te Arnhem", in: *Bouwkundig Weekblad*, vol. 78 (1960), p.103-105
- Haartsen, T., *De wand des tijds. Monumentale kunst rond de jaren 50*, z.p. 2002
- H.J. Heuvelink, "Enkele nieuwe gebouwen (het Gymnasium aan de Statenlaan, de Openbare Lagere School 7)", in: *Publieke Werken*,

- jaargang 9, no. 6 (juni 1940), p. 80-83
- W.M. Huetink, "De Arnhemse onderwijsvoorzieningen in de periode 1885-1910", in: *Arnhem de Genoeglijkste*, jaargang 13, nr.2 (juni 1993), p. 72-80
- W.M. Huetink, "De Arnhemse onderwijsvoorzieningen in de periode 1885-1910, slot", in: *Arnhem de Genoeglijkste*, jaargang 13, nr.3 (september 1993), p. 136-144
- W. Lavooij, H. Verborg en T. Verstegen, *Architectuur. Scholenbouw route Arnhem*, 1-7-90, uitgave van de Bond van Nederlandse Architecten kring Arnhem ism Stichting Vrienden van de Bouwkunst, 1990
- J.P. Mieras, "Architectonisch werk langs de zuidelijke Veluwezoom. Arnhemsche Buitenschool en Witte School", in: *Bouwkundig Weekblad*, vol. 38 (1931), p.337-348
- J.P. Mieras, *Na-oorlogse bouwkunst in Nederland*, Maastricht 1954
- P. Moesker, "De ontstaansgeschiedenis van een schooltype", in: *Arnhem de Genoeglijkste*, jaargang 8, nr.4 (december 1988), p.174-182
- P. Moesker, "De ontstaansgeschiedenis van een schooltype (slot)", in: *Arnhem de Genoeglijkste*, jaargang 9, nr.1 (maart 1989), p.3-15
- N.J.M. Nelissen, J. Smits, M.J.S. Bogie & J. Voorzee, *Herbestemming van grote monumenten: een uitdaging*, 's-Hertogenbosch 1999
- C. Pet, "Een nieuwe school in Arnhem", in: *Publieke Werken*, vol. 39 (1971), p. 241-244
- I. Pey, *Monumentale schoolgebouwen. Onderwijsopvattingen en hun bouwkundige implicaties*, Amsterdam 1997
- T. Pollmann, *Monumentale Gebouwen Herbestemd. Restauratie, transformatie en hergebruik van grote complexen*, Zeist/Den Haag 1994
- F.R. Ranft, "De school van Waterman en haar opvolgers", in: *Arnhem de Genoeglijkste*, jaargang 10, nr.1 (maart 1990), p.21-23
- A.W. te Riele e.a., *100 jaar werk in uitvoering 1887-1987. Gedenkboek Gemeentewerken – Arnhem*, Arnhem 1987
- H. Stevens, *Hergebruik van oude gebouwen*, Zutphen 1986
- A. Timmermans, *Schoolgeheimen*, Eindhoven z.j.
- G. Versteeg, "Het gebouw der nieuwe Hogere Burgerschool te

- Arnhem", in: *Bouwkundig Weekblad*, vol. 27 (1907), p.1-4
- H. Wentink, *Stadsschoon in Arnhem. Bouwen in de twintigste eeuw*, Utrecht 1999
- *Gods Rijksmuseum voor volkskunde Het Nederlands Openluchtmuseum*, Arnhem 1982, p. 75-76
- "De Hogere Burgerschool voor meisjes te Arnhem", in: *Bouwkundig Weekblad*, vol. 38 (1917), no. 1, p.9-12
- "Rk bijzondere school in de St.-Jansstraat te Arnhem", in: *De Bouwmeester*, vol. 6 (1890)
- "Schoolgebouw aan den Sonsbeeksingel te Arnhem", in: *Bouwkundig Weekblad*, vol. 19 (1899), no. 3, p. 21
- *Stadsgids en voorzieningenwijzer Arnhem 2002*, uitgave van de Gemeente Arnhem, 2001
- *Verslag van den Toestand van het Lager Onderwijs in de gemeente Arnhem gedurende het jaar 1913*, Arnhem 1913
- *Het gebouw als denkbeeld: het schoolgebouw*, V + K publ, 2001

6.2 Gehanteerde bronnen

- Gelders Archief Arnhem: archief bouwtekeningen Arnhem, kaarten en plattegronden en fotoarchief. Dossiers voormalig Archief Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Arnhem
 - Archiefblok 2198 inv. nr. 2635 volgnr. 906
 - Archiefblok 2198 inv. nr. 2635 volgnr. 1033
- Gelderland Bibliotheek (historische foto's, artikelen)
- Diverse stads- en kadastrale kaarten
- watwaswaar.nl
- www.spijkerkwartier.net
- Tooneel des Aerdriycks, ofte Nieuwe Atlas J. Blaeu 1657 van www.leidenarchief.nl
- www.kadaster.nl
- www.geldersarchief.nl
- www.arneym.nl
- repository.tudelft.nl

7 DATERING- EN WAARDENKAART

Jonge invulling in
oorspronkelijk
kozijn

Hergebruikte deur

Jonge invulling in
oorspronkelijk
kozijn

Hergebruikte deur

- 1876
- XXa
- 1956
- 1957
- 1991
- ca. 1960-heden

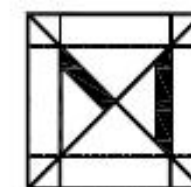
Splijkerstraat

Schoolstraat

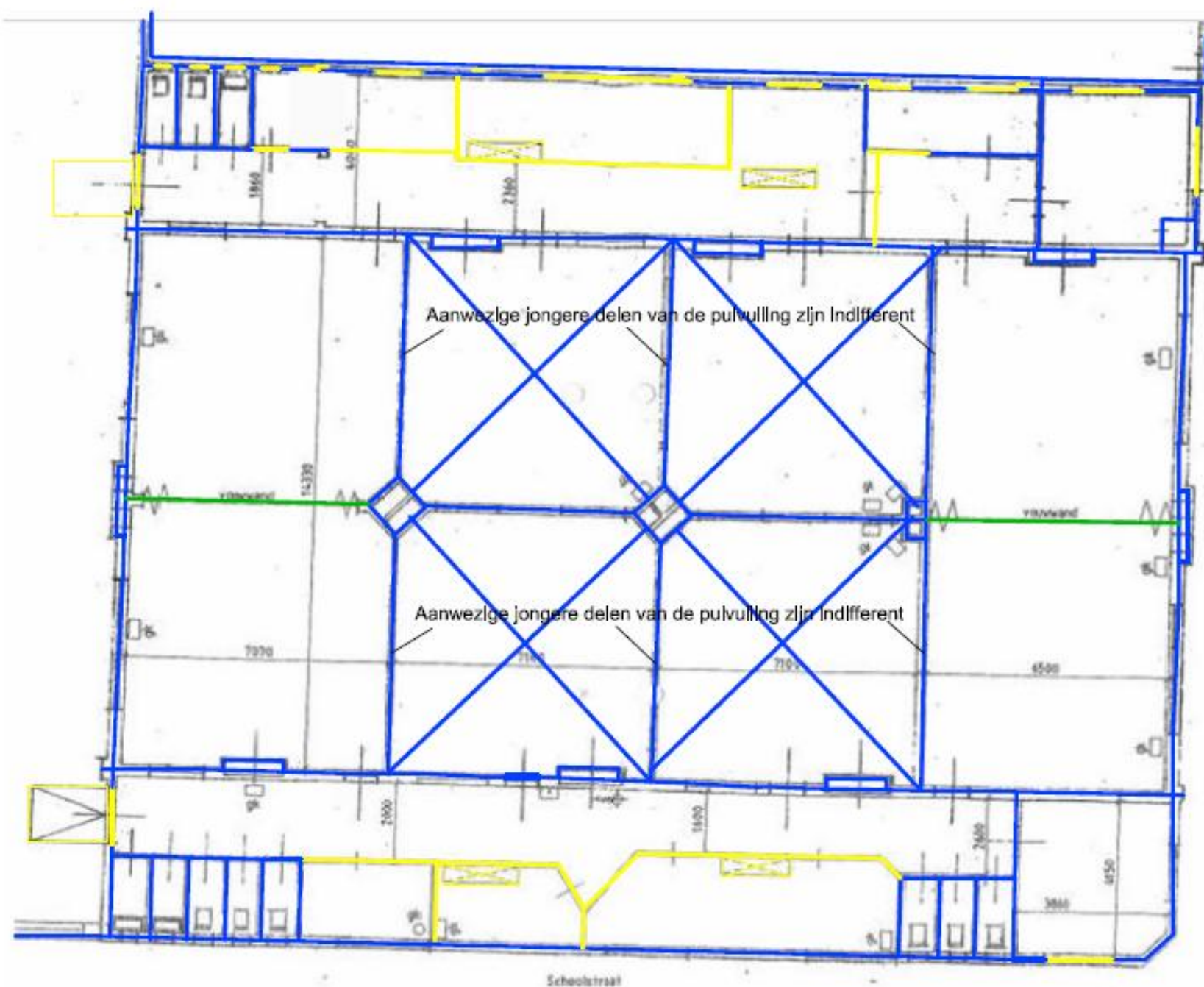
367
plattgrond depondance

Voormalge Openbare school X
Splijkerstraat 134
Arnhem
Datering

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

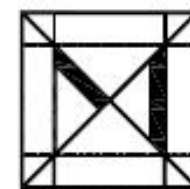
SPLIJKERSTRAAT 1, 6815 SN ARNHEM
TEL: 0261 478800, FAX: 0261 478801

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Indifferente Waarde
- Storend
- Hoogwaardige ruimteafwerking

Voormalige Openbare school X
 Spilkerstraat 134
 Arnhem
 Waarden

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

GRADUATESTRAAT 1, 6812 SN NIMMEN
 TEL: 026 4278110, FAX: 026 4278111